

**M. XUDOYBERGANOVA, S. FUZAILOV,
M. MUXTOROVA**

3- sinfda ona tili darslari

O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
tasdiqlagan*

TOSHKENT „O'QITUVCHI“ 2004

74.268.3

Taqrizchilar: *N. Ahmedova* — RTM boshlang'ich ta'lim sektori boshlig'i.
Sh. Yo'ldosheva — TDPU dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi.

HO 30740
391

X87

Xudoyberganova M. va boshqalar

3- sinfda ona tili darslari: O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma / M. Xudoyberganova, S. Fuzailov, M. Muxtorova. — T.: „O'qituvchi“, 2004. 128 b.

I. 2. Muallifdosh.

BBK 74.268. 10'zb.

X 4306010200 — 162 Buyurt. var. — 2004
353(04) — 2004

ISBN 5-645-04338-7

20.04
Alisher N. nom.
O'zbekiston Respublikasi
6298

W

© „O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004- y.

Mualliflardan

Mazkur qo'llanma 4 yillik boshlang'ich sinflar dasturi talab-lari asosida 3- sinf „Ona tili“ darsligiga moslab yozilgan bo'lib, o'qituvchilarni darslikning tuzilishi va o'rganiladigan materiallar tizimi bilan tanishtiradi.

Qo'llanmada o'quv yili davomida o'rganiladigan fonetika, grammatika, so'z yasalishi, imlo va nutq o'stirishdan darslik materiallarining choraklar bo'yicha taxminiy taqsimoti ham berildi, har qaysi mavzu materiali darslarga bo'lib ko'rsatildi. Har bir darsda darslikdagi 2—3 mashqdan foydalanish mo'ljallangan. Dars namunalari darsni tashkil etish o'rganilgan mavzu yuzasidan berilgan uy vazifasini tekshirish, yangi mavzuni bayon etish va uni mustahkamlash metodlari asosida yoritildi.

Yangi mavzuni o'rganishda til materialini kuzatish, tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish usullaridan foydalanildi. Mavzularga ko'ra, har qaysi dars uchun belgilangan mashqlar bajarib bo'lingach, o'rganilgan bilimlarni aniqlash, tahlil etish, mustahkamlash maqsadida mustaqil ijodiy ishlar, ta'limiy xarakterdagi diktantlar hamda didaktik o'yinlar berildi. Shuningdek, o'quvchilarning husnixat malakalarini takomillashtirish maqsadida 8—10 daqiqaga mo'ljallangan topshiriqlar ham berilgan.

Qo'llanmada o'quvchilarning aqliy rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etuvchi grammatik topshiriqli materiallar, bayon va inshoga tayyorlanish, uni yozma ifoda qilishga undovchi mashqlarga ham o'rin berilgan.

Ammo har bir o'qituvchi qo'llanmadan foydalanish jara-yonida o'quvchilarning o'zlashtirish qobiliyatlari va nutqiy rivojlanish darajalarini hisobga olib, tavsiya etilgan materiallarga o'z ish tajribalari asosida ijodiy yondashishlari mumkin.

MATERIALNING ASOSIY MAZMUNI VA UNI IZCHIL O'RGANISH

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitishning asosida grammatik nazariya emas, balki nutqiy ko'nikma va orfografik malaka hosil qilish turadi. Bu davrda bolalar til materiallarini tahlil qilishga, asosiy tushunchalarni ajratishga o'rgatiladi. Materialni tahlil va tarkib qilish, guruhlash va umumlashtirish, o'xshash va farqli tomonlari-ni topish, nutqiy va orfografik ko'nikmalarni amalda tadbqiq etish jarayonida bolalar har tomonlama rivojlanadi.

O'quvchilarda bu malakalarni hosil qilish uchun 3- sinfda grammatika, imlo va nutq o'stirish dasturiga ko'ra o'quvchilar so'z oxirida kelgan **b, d** jarangli undoshlarning **p, t** jarangsiz jufti kabi talaffuz etilishi, ammo yozuvda jarangli undoshni ifodalovchi harf bilan yozilishini, ulardagi farqni shu so'z oxiriga unli qo'shish bilan tekshirib aniqlashni (*paroxod — paroxodim, adib — adibi, ozod — ozoda* kabi) bilib oladilar; *farzand, xursand* kabi so'zlarda so'z oxiridagi **d** va **t** undoshi talaffuzda tushib qolsa ham, yozuvda saqlanishi haqidagi qoidani mustahkamlaydilar.

3- sinf o'quvchilari „So'z“ bo'limi yuzasidan ancha keng ma'lumot oladilar. „So'z tarkibi“ yangi mavzu sifatida 3- sinfda o'rganiladi. O'quvchilarga o'zakdosh so'zlar va ularning umumiy qismi (o'zak) haqida ma'lumot beriladi. O'zak, so'z yasovchi (-chi, -la, -li, -kor, -dosh, -siz) va so'z o'zgartuvchi qo'shimchalarni o'rganadilar. O'quvchilar o'zakni aniqlashga; so'z yasovchi va so'z o'zgartuvchi qo'shimchalarni bir-biridan farqlay olishga; tovush jihatidan o'xshash bo'lgan o'zaklarni bir-biri bilan qiyoslab, ularga mos o'zakdosh so'zlar tanlab olishga; so'z yasovchi qo'shimchalar bilan yangi so'zlar hosil qila olishga; so'z o'zgartuvchi qo'shimchalarning vazifasini bilib olish bilan birga, berilgan so'zlardan so'z o'zgartuvchi qo'shimchalar yordamida gaplar tuzishga; so'z yasovchi va so'z o'zgartuvchi qo'shimchalarning farqini izohlay olishga o'rgatiladi.

Ma'lumki, grammatika, imlodan yangi materialni tushuntirishda ko'rgazma qurollardan foydalanishning ahamiyati katta. Shuning uchun o'qituvchilar har bir mavzuni ko'rgazma asosida tushuntirishlari lozim. O'qituvchi o'quvchilarning yangi til hodisalarini ongli o'zlashtirishlariga erishmoq uchun bolalarni o'z tushunchalarini izohlab bera olishga o'rgatishi, buning uchun esa ona tili darslarida nega? va nima uchun? so'roqlarini tez-tez

takrorlab, undan o'rinli foydalanish, savolga aniq, to'g'ri javob berishga odatlantirish talab etiladi.

3- sinfda leksik mashqlarga ham alohida ahamiyat beriladi: o'quvchilar ko'p ma'noli so'zlar (**ot** — ish hayvoni, ism, buyruq fe'li); yaqin ma'noli (**ahil, do'st, ittifoq; qiyin, murakkab, og'ir**) va qarama-qarshi ma'noli (**uzun-qisqa, og'ir-yengil, oq-qora**) so'zlar bilan amaliy tanishtiriladi. Bunday leksik mashqlar o'quvchilarni so'zning ma'nosiga ko'ra bir-biridan farqlay olishga, shuningdek, fikrni aniq ifodalash uchun mazmunga mos so'zlar tanlay bilishga o'rgatadi.

„Gap“ bo'limi mavzusi o'tilganda o'quvchilar gapning turi, gap bo'laklari va gapda so'zlarning bog'lanishi haqida ma'lumot oladilar; „Darak va so'roq gap“, „His-hayajon gap“, „Gapning bosh bo'laklari“ (ega va kesim), „Ikkinchi darajali bo'laklar“ mavzularini; gapda bir-biri bilan bog'langan so'zlarni juft-juft qilib ajrata olishni o'rganadilar. Darslikdagi yangi materialni o'rganishga kirishish oldidan o'quvchilarning ijodiy fikr yuritishlari, izlanishlari, qiziqishlari va faolliklarini oshirish maqsadida „Nutq nima?“, „Nima uchun nutqimizda turli gaplar qo'llanadi?“, „O'zak nima?“, „Nutqimizda minglab so'zlar bor. Ular orasida bir-biriga o'xshash so'zlar bor. Ular nimasi bilan o'xshash?“ kabi savollar qo'yilgan. Bu savollar darsning maqsad va vazifasini belgilaydi.

Dasturning „Bog'lanishli nutq“ bo'limida bayon va insho tipidagi yozma ishlarga ko'proq e'tibor berish uqtiriladi. Boshlang'ich sinflarda bayon va inshoning hajmi unchalik katta bo'lmaydi. Sinfda bajariladigan bayon va insho hamisha bir soatda o'tkazilmaydi. Ta'limiy xarakterdagi bayon va insho uchun darsning ma'lum bir qismi ajratiladi, tekshirish maqsadi ham ko'zda tutilgan bayon va insho uchun maxsus dars ajratiladi. O'qituvchi tekshirish xarakteridagi bayonni o'tkazishga ancha oldin tayyorgarlik ko'radi.

O'quv yilining birinchi yarim yili oxirlarida diktant uchun 50—60 so'zli, yil oxirida 70—75 so'zli matn tanlanadi. O'qituvchi o'quvchilarni ogohlantiradi va tegishli qoidalarni takrorlab kelishni topshiradi.

Bayon quyidagicha o'tkaziladi: biror o'quvchi yoki o'qituvchi tomonidan matn o'qiladi. Agar matn darslik („O'zbek tili“ yoki „O'qish kitobi“)dan tanlangan bo'lib, kitob barcha o'quvchilarning qo'lida bo'lsa, u holda matnni mustaqil o'qib chiqish topshirilishi ham mumkin. So'ngra o'quvchilar jamoasi bilan birgalikda matn rejasi tuzilib, doskaga yoziladi. Imlosi qiyin so'zlar izohlanadi. Matn mazmuni reja asosida 1—2 o'quvchiga so'zlatiladi. O'quvchi matn mazmunini so'zlayotganda uning talaffuziga ham e'tibor beriladi.

Shuni ham aytish kerakki, bayon uchun tanlangan matn darak-xabar xarakterida bo'lib, hajmi uncha katta bo'lmasligi, tili sodda, ravon, o'quvchilarga tushunarli bo'lishi kerak.

3- sinfda ko'pincha bayonning uch turi: **to'liq** (yoki mukammal) **bayon**, **matnga berilgan rasmdan foydalanib yoziladigan bayon**, **boshlab berish yo'li bilan yoziladigan bayon** (insho)dan foydalaniladi.

Matn mazmunini to'liq ifodalab bayon yozish va rasmdan foydalanib bayon yozish o'quv yilining birinchi choragidan boshlanadi. Boshlab berish yo'li bilan bayon (insho) yozish ikkinchi chorakning o'rtalaridan boshlab olib boriladi. Boshlab berish yo'li bilan bayon (insho) yozishga o'rgatishda dastlab rasmlardan ham foydalanish mumkin. Bunda voqea tasvirlanayotgan 2—3 jumla bilan boshlab beriladi va uni qanday davom ettirishga mos rasm beriladi (ayrim hollarda esa voqeaning boshlanishi emas, tugallanishini 2—3 jumla bilan berish mumkin). O'quvchilar o'qituvchi boshlab bergan voqeani rasmsga qarab davom ettiradilar va uni kichik hikoya tarzida shakllantiradilar.

Ona tili darslarida o'tkaziladigan insholar o'quvchilar nutqini o'stirish, savodxonligini oshirish bilan bog'liq holda olib boriladi. Inshoda fikrning ravon va savodli ifodalanishiga ahamiyat beriladi.

3- sinfda insho yuzasidan ko'pincha jamoa bo'lib ish olib boriladi. Inshoning rejasi o'qituvchi rahbarligida tuziladi. Reja fikrni izchil bayon qilish, uni qanday boshlash, qanday davom ettirish va nimalar bilan yakunlashda o'quvchiga yordam beradi.

3- sinfda inshoning quyidagi turlaridan foydalaniladi:

1. O'qilganlar mazmuni asosida insho yozish. Inshoning bu turi tahlil va tarkib metodi bilan o'tkaziladi. Buning uchun hikoyaning har qaysi qismidagi voqealar yuzasidan og'zaki rasm chiziladi va unga sarlavha tanlanadi. Sarlavhalardan reja sifatida foydalaniladi.

2. Kuzatish va sayohatlar asosida insho yozish. Bunda o'quvchilar kitobdan o'qiganlarini ko'rgan voqealari bilan bog'lab hikoya qiladilar va jamoa bo'lib tuzilgan reja asosida insho yozadilar.

3. Seriyali rasmlar asosida insho yozish. Buning uchun o'quvchilar hayotiga yaqin, mazmuni unchalik murakkab bo'lmagan matn asosida yaratilgan bir necha rasm tanlanadi. Har qaysi rasmda tasvirlangan voqealar aniqlanib, ularga sarlavha tanlanadi. Sarlavhalardan reja sifatida foydalaniladi. Seriyali rasmlarga qarab insho yozishda ba'zi o'quvchilar birinchi rasm bilan ikkinchi rasm

yoki ikkinchi rasm bilan uchinchi rasm o'rtasidagi bog'lanishni unutib qo'yadilar. Bunday hollarda o'quvchilarga rasmni yana bir bor ko'rib, ular o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash, unutilgan o'rinlarni xotirlab olish uqtiriladi.

4. Kinofilm, diafilm, bolalar spektakli, bayramda, sinfda yoki maktabda o'tkazilgan ertaliklar hamda bolalarning o'yinlari asosida insho yozish. Bunda kuzatilgan voqealar birma-bir bayon qilinmay, balki ulardagi bolalarni qiziqtiradigan epizod suhbat jarayonida belgilab olinadi. Uning rejasi tuziladi. Reja asosida ma'lum tayyorgarlikdan so'ng insho yoziladi. Masalan, „Biz qanday qilib uycha yasadik“, „Archa bezaklarini tayyorlash“ kabi mavzularda insho yozish mumkin.

Ma'lumki, og'zaki insholar o'quvchilarni yozma insholarga tayyorlab boradi. Buning uchun 3- sinfda tez-tez og'zaki insho o'tkazib turilishi lozim. O'qituvchi o'quvchilarning og'zaki insholarini kuzatish jarayonida ularning fikrni reja asosida izchil va bog'lanishli ifoda qilishlari, so'z va so'z birikmalarini o'rinli qo'llay olishlariga ahamiyat bermog'i lozim.

Yozma ishlarni baholashda yo'l qo'yilgan xatolarning miqdori va turi, shuningdek, xatoning xarakteri ham hisobga olinadi.

O'quvchilar o'z insholarini solishtirishga qiziqadilar. Yozma ishni baholashda o'qituvchi juda ham adolatli bo'lishi kerak. Chunki har qanday nohaqlik ularning ruhiga salbiy ta'sir qiladi.

Yozma ishlarni tahlil qilish va xatolar ustida ishlash imlo o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bunday mashg'ulotga har darsda o'n-o'n besh daqiqa vaqt ajratiladi.

Ikkinchi sinfda o'tilganlarni takrorlash

(24 soat)

Kichik yoshdagi bolalar har qanday yangilikni qanchalik tez qabul qilsalar, shunchalik tez unutuluvchan bo'ladilar. O'qituvchi bolaning shu tabiatini hisobga olib, o'tilganlarni takrorlab, mustahkamlab borishi lozim. Chunki takrorlash bilimlarni mustahkamlash demakdir.

Bolalar uzoq muddatli yozgi dam olish davrida 2- sinfda olgan bilimlarini biroz unutuladilar. Shuning uchun 3- sinfda grammatika, imlo va nutq o'stirish mashg'ulotlari 2- sinfda o'tilganlarni takrorlashdan boshlanadi. Bunga taxminan 24 soat ajratiladi. Bu vaqt ichida dasturda ko'rsatilgan hamma mavzularni to'liq takrorlab

chiqishga ulgurish qiyin, albatta. Shunga qaramay, o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan „Nutq“, „Gap“ mavzulari, Kim?, Nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar, Nima qildi?, Nima qilyapti? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar, „Tovushlar va harflar“, „Alfavit“, „Jarangli va jarangsiz undoshlar, ularning yozuvda ifodalanishi“, „Talaffuzda tushib qoladigan undoshlar“, „Yonma-yon kelgan bir xil undoshlar“ kabi mavzular ustida to'xtab o'tishga to'g'ri keladi. Takrorlash jarayonida ham o'quvchilarga yangi tushuncha va bilim berish, mavzu yuzasidan xarakterli misollar keltirish ularning darsga qiziqishi va e'tiborini kuchaytiradi.

Bilimlar kuni

Mavzu: 1- sentabr — O'zbekiston Respublikasining Mustaqillik kuni.

Darsning maqsadi: o'quvchilarning Vatan haqidagi tushunchalarini aniqlash, ularda ona-Vatanga mehr-muhabbat hissini oshirish. Vatanimiz tarixi, bugungi kuni va kelajagi, Mustaqillik kuni haqidagi tushunchalarini kengaytirish. O'quvchilar nutqini boyitish va o'stirish.

Darsning turi: nutq o'stirish.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: davlat ramzlari rasmi. Vatanimiz xalqlari hayoti va mehnatini aks ettiruvchi rasmlar. „O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi“ kitobi.

Darsning borishi.

1. Tashkiliy qism. O'quvchilarning darsga hozirligi, kayfiyati va sinf xonasini kuzatish.

2. O'zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasini kuylash.

3. Suhbat: Bugun qanday kun?

— Bugun O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishgan kuni. Jumaniyoz Jabborovning „Istiqlol“ she'ri o'qituvchi tomonidan yoddan ifodali o'qiladi.

— Mustaqillik bizga nima berdi?

— O'z haq-huquqimizni berdi. Ozodlik, erkinlik berdi. O'z boyligimiz o'zimizniki bo'ldi. Qullikdan qutildik.

— Endi bizning nimalarimiz bor?

— O'z bayrog'imiz, gerbimiz, madhiyamiz bor.

— O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i qachon tasdiqlangan? (1991- yilning 18- noyabr kuni.)

— Bayroqning moviy rangi nimani bildiradi? (Tinchlik mazmuni aks etgan osmon va obihayot ramzini.)

— Oq rangi nimani ifodalaydi? (Muqaddas tinchlik ramzi. Oqrang poklik, beg‘uborlik, sokinlik, orzu-havaslar tozaligi, ichki go‘zallikka intilishning timsoli.)

— Yashil rang-chi? (Tabiatning yangilanish ramzi, umid va shod-u xurramlik timsoli.)

— Qizil chiziqlar nimani ifodalaydi? (Vujudimizda jo‘shib oqayotgan hayotiy qudrat irmoqlaridir.)

— Yarim oy tasviri nimani ko‘rsatadi? (Bizning tarixiy an‘analarimiz bilan bog‘liq bo‘lib, qo‘lga kiritilgan mustaqilligimiz ramzidir.)

— Yulduzlar-chi? (O‘zbek xalqi madaniyati qandayligini, uning komillikka, o‘z tuprog‘ida saodatga intilishi ramzi.)

— Davlatimiz gerbi qachon tasdiqlangan? (1992- yil 2- iyul kuni.)

— Bu haqda nimalar deya olasiz?

— Charaqlab turgan quyosh, o‘ng tomonda bug‘doy boshloqlari, chap tomonda paxta chanoqlari, gerbning yuqori qismida sakkiz qirrali yulduz, uning ichidagi yarim oy va yulduzlar musulmon xalqlarining qutlug‘ ramzidir. Bu ramzlar tinchlik, baxt-saodat, farovonlik yo‘lidagi orzu-umidlarimizni ifodalaydi.

— O‘zbekiston madhiyasining so‘zi kim tomonidan yozilgan? (O‘zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov tomonidan.)

— Xalqimizning erki, haq-huquqlari qayerda ko‘rsatilgan? (O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida.)

— Konstitutsiyaning 4- moddasida nima deyilgan? („O‘zbekiston Respublikasining davlat tili o‘zbek tilidir“ deyilgan.)

— O‘zbekistonda qaysi millat xalqlari yashaydi? (Turli millat xalqlari yashaydi, ko‘pchiligi o‘zbeklar bo‘lib, ular boshqa millat xalqlari bilan inoq, do‘st bo‘lib yashaydilar.)

4. Kitob bilan ishlash. Darslikning 4- betidagi „Istiqlol“ she‘ri 3—4 o‘quvchiga o‘qitiladi.

5. Lug‘at ustida ishlash.

Istiqlol — erkinlik, mustaqillik, ozodlik mevasi.

Sabo — shamol.

Ma‘vosi — turar joyi, manzili.

— Qachon mustaqillikka erishdik? (1991- yilda.)

Mustaqilligimiz uchun kurashgan To‘maris, Shiroq, Jalolidin Manguberdi, Cho‘lpon, Abdulla Qodiriylar turli davr kishilari

bo'lsa ham, ularning maqsadi ozod yurt farzandi bo'lish ekani haqida qisqacha ma'lumot beriladi. Vatanimiz, xalqimiz hayoti va mehnati, bugungi shodiyona kunimizni tasvirlovchi turli rasmlar bilan suhbat davom ettiriladi.

6. Husnixat malakalarini shakllantirish.

1- sentabr — O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligi kuni. Shu vatanda yashashning o'zi baxtdir gaplarini yozdirish.

7. Darsni yakunlash.

1. Mustaqillik kunini biz qanday nishonlaymiz?

2. Ko'chalar, maydonlar qanday bezatiladi?

3. Mustaqillik maydonida bo'lganmisiz?

4. 1- sentabr kuni xalqimiz nima uchun u yerga to'planishadi?

5. Siz Vatanningizni sevasizmi? Nima uchun? va h.k.

1- DARS

Mavzu: nutq, gap, so'z.

Darsning maqsadi: o'quvchilarning gap, so'z, nutq haqidagi tushunchalarini aniqlash;

— rasmlar asosida so'z, so'zlar ishtirokida gaplar va gaplardan hikoya (matn) tuzish qobiliyatlarini o'stirish;

— gapda so'zlarning o'zaro bog'lanishiga e'tibor qaratish;

— chiroyli yozuv malakalarini rivojlantirish.

Darsning turi: takrorlash, mustahkamlash.

Darsning metodi: suhbat metodi.

Darsning jihozi: turli xil rasmlar. „Maktab“, „Birinchi qo'ng'iroq“.

Darsning borishi.

1. Tashkiliy qism. Uzoq muddatli ta'til davrida o'quvchilar bir-biridan biroz uzoqlashib qoladilar. Shu sababli o'quvchilarning faolligini oshirib, ular orasida do'stlikni mustahkamlab olish maqsadida „Muzyorar“ mashg'uloti o'tkaziladi.

Mashg'ulot quyidagi tartibda olib boriladi. Donli ekinlardan biri (loviya, no'xot yoki guruch) solib tikilgan kichik xaltacha o'qituvchi tomonidan biror o'quvchiga, ismini aytgan holda („Farhod“ deb) otiladi. Xaltachani ilib olgan Farhod boshqa o'rtog'ining ismini aytib xaltachani unga uloqtiradi. Mashg'ulot shu tartibda davom etadi. Endi o'quvchilar navbatdagi xaltachani irg'itganda o'rtoqlarining ismlarini va ismlarining bosh harfidan boshlanadigan insoniy xislatlarni qo'shib aytib, xaltachani uloqti-

radilar. Masalan: *Gulnoza — go'zal, fazilat — farosatli, Jasur—jasoratli.*

2. Darslik bilan ishlash. 1- mashq.

Rasm asosida suhbat. O'quvchilar darslikdagi rasmni diqqat bilan kuzatadilar, rasmdagi narsa va shaxslarni navbat bilan aytadilar. O'qituvchi yoki o'quvchilar galma-gal har bir aytilgan so'zni doskaga yozib boradilar.

Masalan: *daraxt, barg, bino, o'quvchilar, gul, papka, qo'ng'iroq, qiz,...* Ana shu so'zlar ishtirokida gaplar tuziladi.

Masalan: *Xolida — a'lochi qiz. Birinchi qo'ng'iroqni chalish huquqi unga berildi.*

Oltin kuz keldi, daraxt barglari sarg'aydi.

Tuzilgan gaplar tartibga keltirilib, matn tuziladi. Matnga sarlavha topib qo'yiladi. Masalan: „Bilimlar kuni“ yoki „Maktabim—qadrdomim“ kabi sarlavha ostida, matn yoziladi.

Oltin kuz fasli keldi. Daraxtlarning barglari sarg'ayib, to'kila boshladi. O'quvchilar bir qo'llarida gul, bir qo'llarida sumka bilan qadrdom maktablariga keldilar. O'qituvchi o'quvchilarni mehr bilan kutib oldi. Mana qo'ng'iroq ham chalindi. Qo'ng'iroqni chalish huquqi a'lochi qiz Xolidaga berildi.

3. Darslikdagi 2- mashq ustida ishlash.

Mashq matnidagi gaplar o'quvchilarga o'qitiladi. Mashqning shartiga ko'ra bir-biridan qanday ajratilganligi, gaplar nimalardan tuzilganligi aniqlanadi. O'quvchilar oxirgi gapni ko'chirib yozadilar va yozganlarini kitobdan tekshiradilar.

Har ikki mashq yuzasidan quyidagi savol-javob o'tkaziladi:

- Biz rasm orqali nimani bildirdik?
- Rasm orqali fikrimizni bildirdik.
- Fikrimizni nima orqali bildirdik?
- Fikrimizni gaplar orqali bildirdik.
- Gaplar orqali bildirilgan fikr nima deyiladi?
- Gaplar orqali bildirilgan fikr nutq deyiladi.
- Nutq nimalardan tuziladi?
- Nutq gaplardan tuziladi.
- Gaplar nimalardan tuziladi?
- Gaplar so'zlardan tuziladi.

Savollarga berilgan javoblardan darslikdagi qoida chiqariladi.

4. Husnixat mashqlari o'tkazish.

Mashq uchun quyidagi material beriladi.

Aa. Adolat — aqlli. Adolat — aqlli qiz.

O'qituvchi husnixat qoidalarini o'quvchilarga eslatadi. Jumladan, partada o'tirish, daftar va ruchkadan to'g'ri foydalanish, harf unsurlariga e'tibor berish, harflarning yozuvda bir-biriga ulanishi, qo'lni uzmasdan yozish va so'zlar orasidagi oraliqlar qanday bo'lishini tushuntiradi. Berilganlarning har biri bir qatordan yoziladi. O'quvchilar ishga kirishishdan avval:

„Yozsang xat, chiroyli yoz!

Yozuving bo'ladi soz!“ shiorini aytib, so'ng ishga kirishadilar.

5. Darslikdagi 5- mashq ustida ishlash.

Mashqning topshirig'i o'qiladi. O'quvchilarning yozda qilgan ishlarini eslash, u haqda fikr yuritish, fikrlarini umumlashtirishlari uchun vaqt beriladi. Fikrlar to'plab olingach, 2—3 o'quvchi ta'tildagi ishlari, eng qiziqarli voqea-hodisalar haqida so'zlab beradi.

6. Ijodiy diktant.

Ijodiy diktant uchun quyidagi so'zlar beriladi.

Yoz, ta'til, oromgoh, qishloq, dala, ish, yordam, mashg'ulot, kitob, ertak.

O'quvchilarga berilgan so'zlardan foydalanib, bog'lanishli gaplar tuzish topshiriladi.

7. „Quvnoq daqiqa“, „Men kimman?“ mashg'ulotlarini o'tkazish.

Bir o'quvchi doskaga chaqirilib, unga ko'rsatmay, pomidor rasmi yopishtirilgan toj boshiga kiydiriladi. Toj kiygan o'quvchi sinfdagi o'quvchilardan so'raydi.

— Men jonlimanmi? (Yo'q.)

— Jonsizmanmi? (Ha.)

— Mevamanmi? (Yo'q.)

— Sabzavotmanmi? (Ha.)

— Shirinmanmi? (Yo'q.)

— Achchiqmanmi? (Yo'q.)

— Chuchukmanmi? (Ha.)

— Ko'kmanmi? (Yo'q.)

— Qizilmanmi? (Ha.)

— Shakarob qilsa bo'ladimi? (Ha.)

— Unda men pomidormanmi? (Ha.)

O'zini to'g'ri topgani uchun barakalla, to'g'ri topding, aqli ekansan, zehning o'tkir kabi so'zlar bilan o'rtoqlari uni rag'batlantiradilar. O'quvchilar pomidor haqida gaplar tuzib aytadilar. Ulardan ayrimlari (grammatik jihatdan to'g'ri va mazmunli gaplar) aytib turib yozdirilishi mumkin.

8. Darsda o'rganilgan bilimlarni savol-javoblar bilan umumlashtirish va mustahkamlash, o'quvchilar bilimini baholash.

9. 3- mashq uyga vazifa qilib topshiriladi. Matnda nechta gap borligini aniqlash, matn mazmunini hikoya qilish va unga sarlavha topib kelish aytiladi.

2- DARS

Mavzu: nutq.

Darsning maqsadi: a) nutq o‘stirishga e‘tibor berish, fikrni to‘liq ifoda etishga o‘rgatish, so‘z boyligini oshirish, husnixat malakalarini takomillashtirish; b) tabiatni, vatanni sevish va as-rashga o‘rgatish.

Darsning turi: aralash dars.

Darsning metodi: klaster (shingil) usuli.

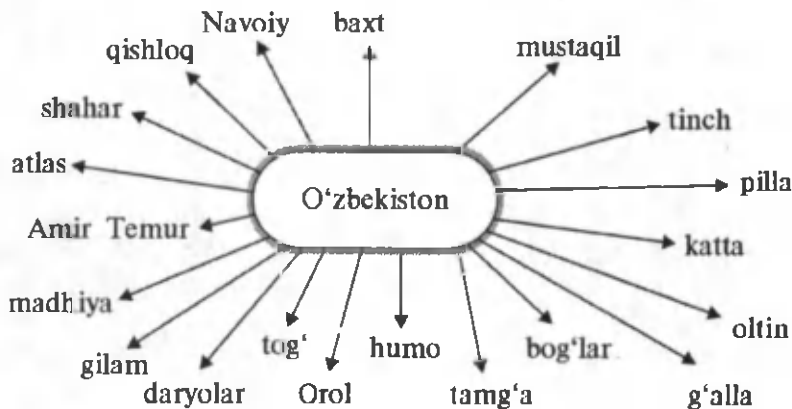
Darsning jihozi: turli o‘simliklar, gullar tasvirlangan rasmlar.

Darsning borishi.

1. Uyga berilgan vazifani tekshirish. 2—3 o‘quvchidan 3- mashq topshirig‘iga ko‘ra matn mazmunini so‘zlab berish talab etiladi. Bir nechta o‘quvchi matnga qanday sarlavha tanlaganini aytadi. Eng yaxshi sarlavha tanlagan o‘quvchi rag‘batlantiriladi. Matn necha gapdan tuzilganligi o‘quvchilardan so‘rab aniqlanadi.

2. Klaster usulini qo‘llab, so‘z, gap, matn tuzish.

Doskaga „O‘zbekiston“ so‘zi yozib qo‘yiladi. O‘qituvchi „O‘zbekiston deganda ko‘z o‘ngingizda nimalar jonlanadi?“ degan savol beradi. O‘quvchilar O‘zbekiston haqida bilgan so‘zlarini aytadilar. O‘qituvchi so‘zlarni quyidagi taxlitda doskaga yozib boradi. So‘ngra savollar orqali o‘quvchilarning O‘zbekiston haqidagi bilimlari mustahkamlanadi.

- O‘zbekiston qanday davlat?
  - O‘zbekiston — mustaqil davlat.
  - Vatanimizni qanday so‘zlar bilan madh etsak bo‘ladi?
  - *Serquyosh, chamanzor, go‘zal, keng, bepoyon, oltinga kon.*
  - Vatanimizni ulug‘lash uchun nimalar topdik?
  - So‘zlar.
  - Topgan so‘zlaringizdan gaplar tuzing-chi?
  - Paxta milliy boyligimiz. Xalqlar tinch-totuv yashaydilar.
- Navoiy — g‘azal mulkinging sultoni. O‘zbekistonning o‘z bayrog‘i, tamg‘asi, madhiyasi bor. Shahar va qishloqlari go‘zal va h.k.

O‘quvchilar tuzgan gaplardan matn tuzish ham mumkin.

3. Husnixat mashqlari o‘tkazish. Mashq uchun material.

Bb. Buxoro, bayroq.

Husnixat qoidalari eslatiladi. „Inson go‘zalligi husnixatda bilin-ar!“ shiori aytilgach, berilgan harf va so‘zlarning har biridan bir qatordan yozish tavsiya etiladi.

4. Kitob bilan ishlash. 5- mashqni bajarish. Mashqni bajarishdan oldin klaster usulida o‘quvchilarga tanish bo‘lgan dorivor o‘simliklar aniqlab olinadi. So‘ngra ularga notanish ayrim dorivor o‘simliklarning rasmlari doskaga osib qo‘yiladi.

Bu usul bilan o‘quvchilarning dorivor o‘simliklar haqidagi tushunchalari kengaytirilib, so‘z boyliklari oshiriladi. So‘ngra 5- mashq topshirig‘iga ko‘ra bajariladi. Mashq avval doskada va so‘ngra daftarda bajariladi.

5. Test bilan ishlash.

Test: Nutq nima?

1. Gaplar orqali bildirilgan fikr.
2. Soʻzlar orqali bildirilgan fikr.
3. Gap va soʻzlar orqali bildirilgan fikr.

Test savoli doskaga yozib qoʻyiladi. Oʻqituvchi javoblarni birma-bir aytadi. Oʻquvchilar diqqat bilan tinglab, toʻgʻri javobni raqamli kartochkalar bilan koʻrsatadilar. Yoki har bir oʻquvchiga test yozilgan kartochkalar tarqatib chiqiladi. Oʻquvchilar bir daqiqa ichida javoblarni qalamda belgilab, testni oʻqituvchiga topshiradilar. Kartochkalarning orqa tomoniga oʻquvchining ismi, familiyasi yozib qoʻyilgan boʻladi. Oʻqituvchi tezgina ularni koʻrib chiqib, javoblarni eʼlon qiladi.

6. Oʻquvchilarning gap haqidagi bilimlarini mustahkamlash. Buning uchun 7- mashq ustida ishlanadi. Mashqdagi gaplarni mustaqil ichda oʻqishga topshiriladi. Soʻngra 2—3 oʻquvchiga gaplar ovoz chiqarib oʻqitiladi. Shundan soʻng darslik olib qoʻyiladi. Oʻqituvchi oʻquvchilardan gap haqidagi bilimlarini soʻzlab berishni talab etadi.

7. Uygʻa vazifa: 6- mashq. Mashqni bajarishda har bir gap oxirini aniqlash va tegishli tinish belgisini qoʻyishni unutmaslik aytiladi. Gaplarning oxiriga qanday tinish belgilar qoʻyilishi aniqlab olinadi.

8. Oʻquvchilar bilimini baholash.

3- DARS

Mavzu: matn tuzish.

Darsning maqsadi: gap haqidagi tushunchalarni mustahkamlash, matn tuzishga oʻrgatish, topqirlik, ziyraklik qobiliyatlarini oʻstirish, oʻquvchilar faolligini oshirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi dars.

Darsning metodi: suhbat metodi.

Darsning jihozi: kapalak, paxta, kuz manzarasi tasvirlangan rasmlar.

Darsning borishi.

1. Matn haqida tushuncha berish. Tushuncha 9- mashq asosida beriladi. Buning uchun oʻqituvchi darsga qadar doskaning chap tomoniga tarqoq gaplarni, oʻng tomoniga bogʻlanishli gaplarni yozib, ustini toʻsib qoʻygan boʻladi. Dars boshlanishi bilan oʻqituvchi oʻquvchilar diqqatini doskaga qaratib, avval chap tomondagi gaplarni, soʻngra oʻng tomondagi gaplarni oʻqitadi. Har

ikki tomondagi gaplar qiyoslab chiqiladi. U haqda o'quvchilarning fikrlari savollar orqali aniqlanadi. Chap tomonda qanday gaplar berilgan? O'ng tomonda-chi? O'ng tomonda mazmun jihatdan bir-biri bilan bog'langan gaplar berilgan. O'qituvchi o'quvchilarning javoblarini umumlashtirib, darslikdagi qoidani aytadi va u bolalarga kitobdan o'qitiladi. Matnga o'quvchilar bilan birgalikda sarlavha tanlanadi. O'quvchilar: „Tabiat hadyasi“, „Kuz“, „Saxiy kuz“, „Kuz hosili“ kabi sarlavhalarni aytadilar. Ulardan biri tanlab olinadi va doskada yozilgan matnning yuqori tomoniga yozib qo'yiladi. O'quvchilar sarlavha qo'yib, matnni kitobdan ko'chirib yozishdan oldin o'qituvchi ko'chirib yozish qoidasini eslatadi. Ko'chirib yozishda har bir so'z avval bo'g'inga bo'lib o'qiladi, har qaysi bo'g'indagi harf (tovush) birma-bir aytib chiqiladi, so'ngra yoziladi. Matndagi gap va so'zlar yuqoridagi tartib bilan yozilgach, ular yana kitobdan tekshiriladi.

2. Kitob bilan ishlash. 11- mashq.

O'qituvchi mashqdagi topshiriqdan kelib chiqib, o'quvchilarga quyidagi savollarni beradi.

1. Oilada necha kishi turasiz? 2. Uyda qanday ishlar qilinadi? 3. Kim nima ish qiladi? 4. Sen-chi? Sen nima ishlar qilasan? Qaysi ishlarda onangga, opa-singillaringga yordam berasan? kabilar. O'quvchilarning javoblari tinglanadi. „Uy ishlariga yordam“ mavzusida mustaqil 5—6 gapdan iborat matn tuzish topshiriladi. Ayrim o'quvchilarning matnlari o'qitiladi, yutuq va kamchiliklari aytiladi.

3. Dam olish daqiqasi: hamma o'quvchilar partadan chiqib, tik turadilar. O'qituvchi qo'lida koptokni tutib turgan holda topishmoq aytib, koptokni irg'itadi. Koptokni ilib olgan o'quvchi topishmoqning javobini aytib, boshqa bolaga irg'itadi. O'yin shu tariqa davom etadi. Topishmoqning javobini aytmagan bola uzr aytib, boshqa bolaga irg'itishi kerak.

4. 8- mashqni bajarish.

Mashqning topshirig'i va birinchi topishmoq o'qiladi. O'quvchilar javobini aytadilar. O'qituvchi paxtaning chanoqda turgan holatini yoki rasmini ko'rsatib, uni ekish, parvarish qilish haqida so'zlab beradi va „Paxtadan nimalar olinadi?“ degan savol bilan o'quvchilarga murojaat qiladi. O'quvchilar bilganlarini birma-bir aytadilar. O'qituvchi o'quvchilarning javoblaridan kelib chiqib, paxta bizning boyligimiz, milliy g'ururimiz ekanini tushuntiradi. Ikkinchi topishmoq o'qilib, javobi topiladi. Birinchi topishmoqni javobi bilan birgalikda ko'chirib yozadilar.

5. Husnixat mashqlari.

Mashq uchun material: *Dd. Doniyor, daftar. Doniyor daftarni tartibli va ozoda tutadi.*

O'qituvchi katta **D** va kichik **d** harflarining yozilishini doskada yozib ko'rsatadi. Husnixat qoidalarini eslatib, berilgan harflarni yozishni tavsiya etadi.

6. O'rganilgan bilimlarni mustahkamlash uchun savollar:

Matn nima? Matn nimalardan tuziladi? Matn nimaning yozma shakli? Matnga nima uchun sarlavha qo'yish mumkin? O'qituvchi o'quvchilarning javoblarini umumlashtiradi. Matn— mazmun jihatdan bog'langan gaplar. Matn — nutqning yozma shakli, matnga sarlavha topiladi.

7. Darsga faol qatnashgan o'quvchilarni rag'batlantirish, bilimlarini baholash.

8. Uyga vazifa: 10- mashq.

Rasmga qarab bir-biri bilan bog'langan gaplar (matn) tuzish. Buning uchun rasmda qaysi fasl tasvirlanganligi, unda bolalar nima ish qilayotganlari aniqlanadi.

7- DARS. INTERFAOL DARS

Mavzu: nutq, gap va so'z.

Darsning maqsadi: a) bilimlarni mustahkamlash, o'quvchilar faolligini oshirish, mantiqiy fikrlarini rivojlantirish; b) halollik va hamjihatlikda ishlashga o'rgatish.

Darsning metodi: interfaol.

Darsning jihozi: tarqatma materiallar, testlar.

Darsning borishi:

1. Interfaol usul bilan guruhlarga bo'linib ishlash davomida quyidagi qoidalarga rioya qilinadi:

- intizomli bo'lish;
- bir-birlarini hurmat qilish;
- faollik ko'rsatish;
- hamkorlikda ishlash;
- do'stining fikrlarini qadrlash;
- vaqtdan unumli foydalanish;

2. O'quvchilarni guruhlarga bo'lish.

O'quvchilar stoldagi rasmlı kartochkalardan xohlaganlarini tanlab oladilar va o'zlarining qaysi guruhga mansubligini rasmlı-

lar orqali (ovoqsiz) topib oladilar. O'quvchilar 6 guruhga bo'linadilar. Har qaysi guruhda 5—6 tadan o'quvchi bo'ladi.

1- guruh: mevalar — olma, anor, nok, uzum, olcha.

2- guruh: sabzavotlar — sabzi, karam, kartoshka, piyoz, turp.

3- guruh: don ekinlari — mosh, guruch, no'xat, loviya, mak-kajo'xori.

4- guruh: daraxtlar — terak, tol, chinor, archa, majnuntol.

5- guruh: poliz ekinlari — qovun, tarvuz, handalak, qovoq, bodring.

6- guruh: dorivor o'simliklar — yalpiz, ismaloq, otquloq, isiriq, beda.

O'quvchilar guruhlarini topib, belgilangan joyga doira shak-lida o'tiradilar.

3. Darsning birinchi topshirig'i e'lon qilinadi.

1- topshiriq. Kartochkalardagi so'zlarni ma'no jihatdan bir-biriga bog'lab, she'r hosil qilish. Bunda davlatimiz madhiyasi uchun yaratilgan she'rdan foydalanish mumkin. Madhiyaning birinchi to'rtligini naqorati bilan 1,2,3- guruhlarga, ikkinchi to'rtligini naqorati bilan 4,5,6- guruhlarga tarqoq holda kartochkalarda be-riladi. Guruhlar topshiriqni bajarib bo'lgach, chapak chalib, ish-ni tugatganlarini bildiradilar.

Shundan so'ng quyidagi savollar orqali o'quvchilarga muro-jaat qilinadi:

— Topshiriq berilganda o'zingizni qanday his qildingiz?

— Topshiriqni bajarayotganingizda qanday qiyinchiliklarga duch keldingiz?

— Bajarib bo'lganingizdan so'ng o'zingizni qanday his qil-dingiz?

— Ish taqsimotini qanday yo'lga qo'ydingiz?

— Madhiya matnini nimalar orqali hosil qildingiz? (So'zlar.)

2- topshiriq. Berilgan so'zlar ishtirokida matn tuzish. Guruh-larga aralash so'zlar yozilgan konvertlar tarqatiladi. Bu so'zlardan qiziqarli hikoya tuziladi.

1- guruhga: fil, sichqon, mazali non, dush, qochdi.

2- guruhga: olma, malla soch, qayiq, tush, afsus.

3- guruhga: taksi, teatr, pul, sahna, xolam, uyalib qoldik.

4- guruhga: yo'lbars, hayvonot bog'i, muzqaymoq, onam.

5- guruhga: kino, qor odam, bolakay, bo'ri.

6- guruhga: akam, tufli, koptok, oyna, xola.

Guruhlar chapak chalish orqali ish yakunlanganligini bildiradilar va navbat bilan tuzgan matnlarini o'qib eshittiradilar. Guruhlar rag'batlantirib boriladi.

3- topshiriq. Test bilan ishlash. (Hamma guruhga bir xilda ushbu 4 ta test topshiriladi).

1. Nutq nima?

a) gap;

b) tugallangan fikrning yozma shakli;

d) tugallangan fikrning og'zaki shakli.

2. Qaysi qatordagi gapda so'zlar tartibi to'g'ri berilgan?

a) non yopiladi tandirda;

b) tandirda non yopiladi;

d) non — tandirda yopiladi.

3. So'z nimalardan tashkil topadi?

a) harflardan;

b) bo'g'inlardan;

d) gaplardan;

4. Qaysi qatordagi so'zlar xatosiz yozilgan?

a) paraxod, yalpis;

b) paroxod, yalpis;

d) paraxot, yalpis.

4- topshiriq. Sovg'alar topshirish.

4. Guruhlar bir-birlarini baholaydilar va esdalik uchun sovg'a beradilar. Har bir guruh qanday ishlagani, ish davomida o'zlarini qanday tutganligi, Dars qoidasiga qanday rioya qilganliklari haqida fikrlar bildiradi.

5. Darsni yakunlash (baholash).

6. Har bir guruh o'zining eng faol qatnashgan, bilimdon va zukko a'zolarini baholaydi.

Darsni yakunlash, mustahkamlash:

1. Guruhingiz a'zolaridan mamnunmisiz?

2. Topshiriq bajarayotganda qanday xatoliklarga yo'l qo'yganingizni bilasizmi?

3. Bugungi darsdan nimalar oldingiz?

4. Qanday tushuncha hosil qildingiz?

5. Bugungi interfaol usuldagi darsni qanday baholaysiz? (a'lo, qoniqarli)

Mavzu: o'zbek alifbosi.

Darsning maqsadi: a) o'quvchilarni „Alifbo“dagi harf nomini to'g'ri aytishga o'rgatish, ularda alifboni tartib bilan yod olish malakalarini shakllantirish; b) husnixat ko'nikmalarini takomillashtirish, lug'at boyliklarini oshirish, ziyrak, hushyor, chaqqon harakat qilishga o'rgatish.

Darsning turi: aralashgan.

Darsning metodi: suhbat. „Alfobingo“ mashg'ulotini o'tkazish.

Darsning jihozi: har bir o'quvchi uchun „Alifbo“ yozilgan plakat.

Darsning borishi.

1. Tashkiliy qism. O'quvchilarning darsga tayyorgarligini kuzatish.

2. Uy ishini tekshirish.

3. Yoddan yozuv diktanti.

Yoddan yozuv diktantida doskaga yozib qo'yilgan quyidagi she'rdan foydalaniladi:

*Onajonim, mehribonim,
Men gul bo'lsam, siz bog'bonim.
Ko'zim ochib sizni ko'rdim,
Siz tufayli inson bo'ldim.*

She'r doskadan 2—3 marta o'qib beriladi. Turli usullar bilan (ichdan mustaqil o'qish, ovoz chiqarib o'qish, xor bo'lib o'qish, harakatlar bilan o'qish) bir necha bor o'qitilib, mazmuni so'zlatiladi. Doskadagi she'r parda bilan to'sib qo'yilgach, o'quvchilar yoddan yozadilar. Ma'lum vaqt o'tgach, o'qituvchi she'rni ochadi, o'quvchilar yozganlarini tekshiradilar. Birorta so'zni tushirib qoldirmay, imlo xatolarga yo'l qo'ymay yozgan o'quvchilar rag'batlantiriladi.

4. Alifbo haqida tushuncha berish.

Doskaga plakatga chiroyli qilib yozilgan alifbo osib qo'yiladi. O'quvchilar diqqati unga qaratiladi va savollar beriladi.

— Plakatda nimalarni ko'ryapsiz?

— Harflarni.

— Ularni o'qing. (hamma harflar tartib bilan birma-bir o'qib chiqiladi.)

— Harflar qanday qilib berilgan? Tartib bilan berilgan.

— Tartib bilan berilgan barcha harflar nima deyiladi? Alifbo deyiladi.

— Qani, sanab chiqaylik-chi, ular nechta ekan? (O'quvchilarning har biri harflarni mustaqil sanab chiqadi.)

— 29 ta.

— Unlilar nechta? 6 ta.

— A unlisi nechanchi o'rinda turibdi? Birinchi o'rinda.

— O unlisi-chi? 14 o'rinda.

— Har bir harfning nimasi bor ekan? Har bir harfning o'z nomi bor.

Suhbatdan quyidagicha xulosa chiqariladi. Tartib bilan berilgan barcha harflar alifbodir. Alifboda 29 ta harf bor. Har bir harfning o'z o'rni va nomi bor.

Mazkur qoida darslikdan topib o'qitiladi.

5. Darslik bilan ishlash. 27-mashqda berilgan so'zlarning birinchi harfi bilan boshlanuvchi so'zlar topib, ular yonma-yon yoziladi: *ariq, anor, oliygoh, oromgoh* va h.k. Mashq doskada va o'quvchilarning daftarlarida bajariladi.

28- mashq avval og'zaki, so'ngra yozma bajariladi. Alifboning birinchi beshta harfi ajratib o'qiladi. So'ngra ularning har biriga o'quvchilar ismlar topib, navbat bilan aytadilar va doskaga chiqib yozadilar. Bu mashq mustaqil bajarishga topshirilishi ham mumkin. Bunda har bir o'quvchi har qaysi harfga 5 tadan tanlagan ismlarini o'qiydi.

6. „Alfobingo“ mashg'uloti. Bu mashg'ulot „Alifbo“dagi harflarni tartibi bilan tez-tez yoza olishga, o'quvchilar lug'atini boyitishga yordam beradi. O'quvchilarning har biriga A-4 bichimli qog'ozga yozilgan harflardan tarqatiladi. O'quvchi o'ziga berilgan harf bilan boshlanadigan bir necha so'zlar topib yozadi. Masalan: A — *anor, asal, ari, ayiq...* Yozganlarini maxsus belgilangan joyga „Alifbo“ tartibida osib qo'yadilar. O'quvchilar bir-birlarining yozganlarini imlo tomondan ko'rib chiqadilar va zarur bo'lsa, qo'shimcha kiritadilar. O'quvchilarning o'zlari tuzgan Alifbo sinfda uzoq saqlab turilsa, yangi-yangi so'zlar har kuni qo'shib boriladi.

7. Husnixat mashqlari.

Husnixat uchun material. *Hh. Halima, rayhon.*

8. Darsni mustahkamlash.

Savollar:

1. Alifboda nechta harf bor?
2. Unli harflar nechta?
3. Nechta harf birikmasi bor?
4. Alifbo deb nimaga aytiladi?
9. Uyg'a vazifa: 29- mashq. Mashqda tushirib qoldirilgan harflar o'rniga qo'yiladi. Alifbodagi harflar tartibini yod olish, harflar nomini to'g'ri talaffuz qilishga o'rganish.

14- DARS

Mavzu: tutuq belgisi.

Darsning maqsadi: tutuq belgili so'zlarni bo'g'inga bo'lish qoidalari:

- ko'chish (') tutuq (') belgilarining so'zlarda ifodalanishi va ishlatilishiga e'tibor berish;
- tutuq belgisi so'zda qanday vazifa bajarishini o'rganish;
- lug'at so'zlar ustida ishlash va lug'atga *qal'a, e'lon, san'at* so'zlarini kiritish.

Darsning turi: takrorlash, mustahkamlash.

Darsning uslubi: suhbat.

Darsning jihozi: „Buyuk ipak yo'li“ tushirilgan xarita.

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism. 36- mashq tekshiriladi. Hindistonning sobiq bosh vaziri Indira Gandi haqida o'quvchilarning tushunchalari mustahkamlanadi.

1. Indira Gandi kim edi?
2. Uning bobosi qanday inson bo'lgan?
3. Hindiston kimlarga qaram edi?
4. Gandining bobosi qanday niyatda edi?
5. Mustaqillik, ozodlik deganda nimani tushunasiz?
2. Chiroyli yozuv daqiqasi.

Shior: „*Go'zal bo'lsa husnixat,
Bu ham erur bir san'at*“.

Har bir harf, so'z va gap 1 qatordan yozdiriladi.

Kk. *Karomat, kotiba. Karomat sinf yig'ilishlariga kotibalik qiladi.*

Chiroyli yozishda quyidagi qoidalarga rioya qilish kerakligi aytiladi:

- qo'lni uzmasdan yozish.

Daftar chiziqlariga e'tibor bergan holda harflarni chiroyli va to'g'ri yozing, so'zlar orasidagi oraliqqa e'tibor bering.

3. Darslik bilan ishlash. 37- mashq.

So'zlar bo'g'inlab o'qiladi.

— Birinchi so'zni bo'g'inlab o'qing.

— *An'-a-na.*

— So'zda nechta bo'g'in bor?

— 3 ta.

— Birinchi bo'g'inda qanday belgi qo'llangan?

— Tutuq belgisi.

— Bo'g'in ko'chirishda tutuq belgisi qaysi yo'lda qoladi?

— Birinchi yo'lda qoladi.

Javoblar umumlashtiriladi. Tutuq belgili so'zlarni bo'g'inga bo'lib ko'chirishda tutuq belgisi oldingi yo'lda qoldiriladi.

Bu qoida kitobdan o'qitiladi. Shundan so'ng mashqdagi barcha so'zlar bo'g'inga ajratib yoziladi. Tutuq belgili so'zlarning bo'g'inlari tagiga chiziladi:

An'-ana, a'-zo, ma'-ri-fat, ma'-yus, ma'-qul, ta'-na, ta'-zi-ya, ma'-lu-mot.

4. Lug'at bilan ishlash.

ta'-zi-ya — biror yaqin kishisi vafot etgan odamning ko'nglini so'rash, g'amiga sherik bo'lish;

an'ana — avloddan-avlodga o'tib keladigan urf-odat;

ma'rifat — ilm, bilim;

ta'na — minnat qilish, qilingan yaxshilikni gapirish.

Mashqdagi so'zlarda bosma o' va g' harflarida ishtirok etgan ko'chish (') belgisiga, tutuq (') belgisining so'zlarda qo'llanishiga e'tibor beriladi. o' harfi ishtirok etgan 4 ta so'z va g' harfi ishtirok etgan 4 ta so'z yozdiriladi.

q — *qo'g'irchoq, qo'rg'on, g'avvos, qo'ng'iroq.*

g' — *bo'g'oz, qo'ziqorin, qo'g'irchoq, g'o'za.*

5. Lug'at ishi.

Mashqda berilgan bir nechta so'zning ma'nolarini tushuntirish.

Qur'on — muqaddas diniy kitob.

Qo'rg'on — mustahkam, baland hamma tomoni devor bilan o'rab olingan bino.

Mo'g'il — xitoy xalqiga mansub millat.

Da'vat — biror yo'nalishga chaqirish, yig'ish-yig'ilish, va'zxonlik qilish.

Qit'a — dunyo bo'yicha eng yirik davlatlar (ular 6 ta: Yevropa, Osiyo, Amerika, Afrika, Avstraliya, Antarktida).

6. 40- mashqni bajarish.

„Buyuk ipak yo'li“ matnini o'qishdan oldin quyidagi savollar beriladi:

— Bolalar, „Buyuk ipak yo'li“ haqida eshitganmisiz?

— „Buyuk ipak yo'li“ nimaga xizmat qiladi?

— Endi to'liq tushunchani matndan bilib olamiz.

Matn o'qiladi.

Matnda ajratib ko'rsatilgan so'zlar (yo'li, qit'alar, o'tgan, o'lkalarda, qal'alari, to'ldirgan, yo'qotgan, o'z)ning yozilishiga o'quvchilarning e'tibori qaratiladi.

— Matnda birinchi ajratib ko'rsatilgan so'z qaysi? (*Yo'li.*)

— Keyingi ajratib ko'rsatilgan so'zni o'qing (*Qit'alar.*) Bu so'zlarning bosma harflardagi holati ham doskaga quyidagicha yozib boriladi: *yo'li* (yo'li), *qit'alar* (qit'alar).

— *Yo'li* so'zining yozma va bosma holdagi ko'rinishiga e'tibor bering.

— Kitoblarda, ya'ni bosma shaklda bu harfning belgisi qaysi tomonga qaratib berilgan? (O'ng tomonga qaratib, yon tomonda berilgan.)

— Yozma holatda-chi? (Yuqorida, ya'ni harfning ustida berilgan.)

— *Qit'a* so'zida qanday belgi qo'llangan? (Tutuq belgisi qo'llangan.)

— Tutuq belgisi qayerga va qaysi tomonga qaratib qo'yilgan? (Yozma va bosma holatlarda ham birdek, o'zidan oldingi yoki keyingi tovushni ajratib ko'rsatish uchun chap tomonga qaratib, ikki harfning o'rtasida qo'llangan.)

Matnda ajratib berilgan barcha so'zlar doskaga yozilib, imlosi yuqoridagidek ko'rib chiqiladi va bunday so'zlarning imlosini esda saqlash lozimligi aytiladi. Matnning mazmuni yoritiladi.

— „Buyuk ipak yo'li“ nimaga xizmat qilgan? (Qit'alarni bir-biri bilan bog'lashga.)

— Bu yo'l O'zbekistonning qayerlaridan o'tgan? (O'zbekistonning shahar va qal'alari orqali o'tgan.)

— Bozorlarni nima bilan to'ldirgan? (Noz-ne'matlar bilan.)

— Elatlarga qanday hayot baxsh etgan? (To'kin-sochin hayot baxsh etgan.)

— Xalqlar qanday hayot kechirishga intilganlar? (Bir-birlari bilan do'stlikda, tinchlikda, barqaror hayot kechirgan.)

— Hozirgi bu yo'l bormi, ahamiyati qanday? (Hozirgi bu yo'l bor, u o'z ahamiyatini yo'qotmagan.)

„Buyuk ipak yo'li“ haqidagi tushunchani kengaytirish maqsadida B.B.B. mashg'uloti o'tkaziladi. Doskaga quyidagi tartibda jadval chiziladi va o'quvchilarning bilganlari asosida to'ldiriladi.

Bilardik	Bildik	Bilmoqchimiz
Savdo yo'li. Karvon yo'li. Qadimiy yo'l.	Do'stlik yo'li. Tinchlik yo'li. Barqarorlik. To'kin-sochinlik. Qit'alarni bog'lovchi O'zbekistondan ham o'tgan. Xitoy davlati. Savdo-sotig'i rivojlangan.	„Buyuk ipak yo'li“ O'zbekistonning qaysi joylaridan o'tgan? Bu yo'l qaysi davlatdan boshlangan?

7. Darsni yakunlash va uyga vazifa topshirish. 38- mashq. Mashqdagi birinchi so'z og'zaki bo'g'inga bo'lib aytiladi (ma'-navi-yat) va doskaga namuna uchun yoziladi. Bunda tutuq belgining oldingi bo'g'inda kelishiga o'quvchilar diqqati qaratiladi.

15- DARS

Mavzu: sh, ch, ng harf birikmalari.

Darsning maqsadi: o'quvchilarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish;

— sh, ch, ng harf birikmalarining har biri bir tovushni ifodalashini va yozuvda birgalikda qo'llanilishi haqida bilim berish, so'zlarni bo'g'inga bo'lish qoidalariga rioya qilish malakalarini shakllantirish;

— lug'at boyligini oshirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi dars.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: ch, sh, ng harf birikmalari asosida yozilgan so'zlar jadvali.

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism. O'quvchilar va sinfnning darsga tayyorgarligini va uy vazifasini tekshirish.

38- mashq. Mashq matnidagi so'zlar bo'g'inga bo'lib o'qitiladi. Ular ishtirokida tuzilgan gaplardan ayrimlari aytib turib yozdiriladi.

„Karimjon musobaqada g'oliblikka da'vogar“.

2. Lug'at diktant o'tkazish.

Bunda imlosi o'rganilgan quyidagi so'zlardan foydalaniladi:

Navbatchi, mashina, kitob, savol, javob, shabada, shaftoli, vazifa.

O'qituvchi har bir so'zni alohida-alohida aytadi, o'quvchilar yozadilar.

O'quvchilar yozganlarini doskadan tekshiradilar.

3. Darslik bilan ishlash. 41- mashq.

So'zlarni bo'g'inga bo'linish holatiga e'tibor berish va mashqdagi so'zlarni yozishda **sh**, **ch**, **ng** harf birikmalarini keyingi yo'lga qanday ko'chirilishini bilib olish va esda saqlash uqtiriladi.

4. Lug'at ishi.

shamshod — daraxt nomi

qashqa — belgi (nor, xol)

„Shamshod“ so'zini harf, tovush tomonidan tahlil qilish.

Shamshod — 6 ta harf, 6 ta tovush, 2 ta unli, 4 ta undosh, **d** — jarangli, **sh** — jarangsiz. So'z oxiridagi „d“ undoshi talafuzda „t“ bo'lib eshitilsa ham, yozuvda saqlanadi.

5. Darslik bilan ishlash. 42- mashq.

sh va **ch** harflarinining yozilishiga e'tibor berish, so'zlarni bo'g'inga bo'lib ko'chirish natijasida **sh**, **ch** harflarining yozilishini esda saqlashga erishish nazarda tutiladi.

Choy-shab, chor-shan-ba, ish-chan, sha-har-cha, sham-chiroq, shol-cha, shax-mat-chi, chash-ma, chil-dir-ma-kash, qo'sh-ni-chi-lik, qo'-shim-cha, qo'sh-chi-nor.

6. Lug'atimizni boyitamiz. Lug'at boyligini oshirish mashg'uloti. O'quvchilar doira shaklida turadilar va qog'ozdan yasalgan qor bilan qorbo'ron o'ynaydilar. Qog'oz „qor“ni otish bilan ilib olgan o'quvchi **sh**, **ch** yoki **ng** harf birikmasi qatnashgan so'z aytib, o'rtog'iga otadi. O'yin shu tariqa davom etadi. *Shar* — *choynak*, *shim* — *shingil*, *tong* — *bong* va h.k.

7. Husnixat malakalarini rivojlantirish.

Husnixat uchun material.

Mehnat bol keltiradi

Mehnat — mehnatning tagi rohat.

8. Darsni yakunlash va mustahkamlash.

1. Bir tovushni ifodalovchi harflar birikmasi qaysilar va ular haqida nimalarni o'rgandingiz?

2. Harf birikmasi qatnashgan so'zlarda bo'g'in ko'chirish qanday bo'ladi?

9. Uyga vazifa: 43- mashq.

„Turnalar“ she'ri ifodali o'qiladi. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni bo'g'in ko'chirish qoidasi asosida yozish topshiriladi.

10. O'quvchilar faolligi baholanadi.

18- DARS. INTERFAOL DARS

Mavzu: harf va harf birikmalari.

Darsning maqsadi: o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash; ularning fikrlash doiralarini kengaytirish; faolligini, fikrini dadil bayon eta bilish qobiliyatlarini o'stirish; o'quvchilarni bir-birlarini hurmat qilishga o'rgatish.

Darsning turi: mustahkamlash.

Darsning metodi: interfaol usulda bahs-munozara, musobaqa.

Darsning jihozi: konvertlarda topshiriqlar, boshqotirma, sirli parchalar.

Darsning borishi:

1- qadam. Dars davomida quyidagi qoidalarga rioya qilish eslatiladi:

— faollik; dadillik; tezkorlik; intizomga rioya qilish; o'zaro hurmat; to'g'ri talaffuz; to'g'ri fikrlash; vaqt — bu oltin;

2- qadam. Guruhlarga bo'lish. 5 guruhdan iborat 6—7 kishilik guruhga ajratiladi.

Stol ustiga har xil so'zlar yozilgan qog'ozlarni teskarisi o'girib qo'yilgan bo'ladi, o'quvchilar birin-ketin qog'ozlarni oladilar, qog'ozda yozilgan so'zlarda biror harf yoki harf birikmasi, belgi ajratib qo'yilgan bo'ladi, demak, o'sha ajratilgan harf, harf birikma yoki belgi o'quvchilarning guruhlarga bo'linishiga yordam beradi. Masalan: *o'rdak, a'lochi, shamol, choynak, tong.*

ng	ch	sh	o'	'
tong	choynak	shalola	o'rdak	a'lochi
bong	chinni	shamol	o'tkir	jur'at
ko'ngil	chaman	shaxmat	o'roq	qit'a
singil	charos	shakar	o'rmoq	ma'rifat
	chechak	shirin		
	chuchmoma			

3- qadam. Doskaga mana bu holatda ballar jamg'armasini belgilaydigan jadval chiziladi va dars davomida topshiriqlarni bajarishda to'plagan ballari shu jadvalga belgilab beriladi.

guruh nomi	test	boshqotirma	mantiq- fikir	harf- tahlil
sh ch ng o' '				

4- qadam. Guruhlar ishi.

1- topshiriq. (5 daqiqa ichida test topshiriqlari bajariladi.)

1. Harf nima?

- a) harfni ko'ramiz, eshitamiz, gapiramiz;
- b) harfni ko'ramiz, yozamiz va eshitamiz.

2. Tovush nima?

- a) tovushni ko'ramiz, yozamiz;
- b) tovushni eshitamiz, talaffuz qilamiz.

3. Qaysi qatorda harf birikmalari bo'g'inga ajratish qoidasiga muvofiq to'g'ri ajratib berilgan?

- a) sha-jara, olcha, tong;
- b) shaja-ra, o-lcha, tong;
- d) sha-ja-ra, ol-cha, tong.

4. Tutuq belgisi ishtirok etgan so'zlar qaysi qatorda berilgan?

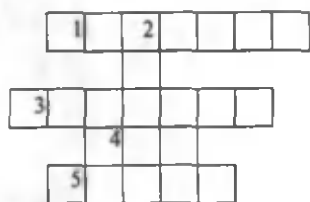
- a) sava, sher, tana;
- b) sa'va, she'r, ta'na;
- d) surat, rasm, asl.

5. Qaysi qatorda jarangli undoshlar berilgan?

- a) g', m, n, ng, r.
- b) d, r, t, s, ch.
- d) p, f, k, sh, j.

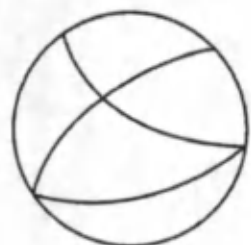
Guruhlarning ishi 5 ballik sistemada baholanadi va guruhlarning bali jadvalga qo'yib boriladi.

2- topshiriq. Boshqotirmaga 5 daqiqa vaqt ajratiladi (hamma guruhlarga ham shu chizmadagi boshqotirma beriladi).

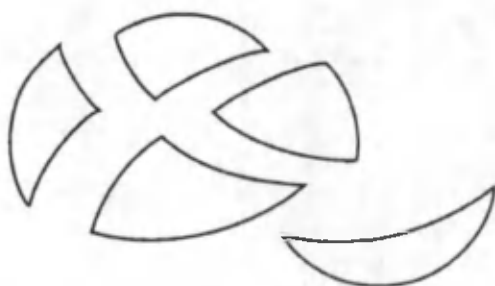

1. O'zbekistonning poytaxti. (Toshkent)
2. Tabiat hodisasi bo'yicha. (Shamol)
3. Erta bahor guli. (Chuchmoma)
4. Subhidam. (Tong)
5. Uy-ro'zg'or buyumi. (Chelak)

3- topshiriq. O'quvchilarning mantiqiy fikrlashlarini o'stirish maqsadida „Sirli sharcha“ mashg'uloti o'tkaziladi. Bu mashg'ulotda biror-bir qattiqroq qog'ozga chizilgan turli narsalar rasmi har xil holatda qirqib olinadi va konvertga solinadi. Konvertdagi turli xil shakllarni 3 daqiqa ichida o'rniga qo'yish kerak. Masalan, qirqma shar shaklini ko'raylik.

Yaxlit, tayyor holat

Qirqma holat

„Sirli sharcha“ 3 ballik sistemada baholanadi.

4- topshiriq. Berilgan so'zni harf-tovush tomondan tahlil qilish.

- 1- guruhga: *binafsha*
- 2- guruhga: *chinnigul*
- 3- guruhga: *boychechak*
- 4- guruhga: *chuchmoma*
- 5- guruhga: *gulbeor* so'zlari beriladi.

Topshiriqlar tugagandan so'ng guruhlar bir-birlariga interfaol darsidagi ishtiroki haqida o'z fikrlarini aytadilar. Jadvaldagi ballar jamlanib, eng yuqori bal to'plagan guruh g'olib deb topiladi.

Mavzu: talaffuzda tushib qoladigan undoshlar.

Darsning maqsadi: a) talaffuzda tushib qoladigan undoshlarning imlosini takrorlab, mustahkamlash; b) chiroyli yozuv malaka va ko'nikmalarini takomillashtirish; d) vatanni sevish, unga mehr-muhabbat hissini tarbiyalash.

Darsning turi: takrorlash, mustahkamlash.

Darsning metodi: suhbat, savol-javob, kuzatish.

Darsning jihozi: shahar va qishloqlar tasvirlangan rasmlar.

Darsning borishi:

1. Darsni tashkil etish. O'quvchilarning darsga tayyorgarligi kuzatiladi.

2. Yoddan yozuv diktanti.

53- mashqdagi she'r kitobdan bir necha marta o'qitiladi (o'qituvchi bilan birgalikda xor bo'lib, ovozsiz, ichdan, yakka holda). O'qituvchi o'quvchilar she'rni yod olganlariga ishonch hosil qilgach, kitoblar olib qo'yiladi. O'quvchilarga she'rni yoddan mustaqil yozish tavsiya etiladi. O'quvchilar yozganlarini kitobdan tekshiradilar.

3. Talaffuzda tushib qoladigan undoshlarning imlosini kuzatish, o'rgatish.

So'z oxirida tushib qoladigan **t**, **d** undoshlarning imlosi 54- mashqni o'quvchilar jamoasi bilan doskada va daftarda bajarish orqali eslatiladi.

O'quvchilar mashq talabini bajarib, so'zlarni qayta o'qib yozganlariga qiyoslaydilar. O'qituvchi rahbarligida bunday so'zlarning talaffuzi va yozilishidagi farqni aniqlaydilar, shu so'zlar bilan og'zaki gaplar tuzadilar. O'qituvchi qoidani tushuntirgach, o'quvchilar uni kitobdan o'qiydilar, qoidaga mos misollar tanlaydilar, o'quvchilar aytgan so'zlardan 6—8 tasi doskaga (talaffuzda tushib qoladigan undoshlar o'rniga nuqta qo'yib) ikki ustun shaklida yozib boriladi.

Samarqan .
payvan .
bahraman .

Toshken .
darax .
kaf .

O'quvchilar birinchi ustundagi so'zlarning oxiriga „d“, ikkinchi ustundagi so'zlarning oxiriga „t“ undoshlarini qo'yib,

soʻzlarni koʻchiradilar. Oʻqituvchi soʻzlarni oʻqiydi. Bolalar soʻzlarning aytilishi bilan yozilishini kuzatib boradilar. Birinchi ustundagi soʻzlar oʻqilganda „d“ undosh tovushining tushib qolayotganini, ikkinchi ustundagi soʻzlar oʻqilganda esa „t“ undosh tovushi tushib qolayotganini aniqlaydilar. Qoidani bilganlarini aytib beradilar. Soʻngra 55- mashqni bajaradilar.

4. Mustaqil ish.

Oʻqituvchi doskaga *farzan.*, *mush.*, *balan.*, *mashinis.*, *dilban.*, *gʻish.*, *ros.* soʻzlarini yozib qoʻyadi, oʻquvchilarga nuqtalar oʻrniga „t“, „d“ undoshlaridan mosini qoʻyib, doskada berilgan soʻzlarni ikki ustun shaklida yozishni topshiradi va birinchi ustunga oxirida „d“ harfi yoziladigan, ikkinchi ustunga esa oxirida „t“ harfi yoziladigan soʻzlarni yozish tushuntiriladi. Mustaqil ish oʻqituvchi rahbarligida tekshiriladi.

5. Mantiqiy mashq.

57- mashq. Bu mashq topshirigʻiga koʻra ogʻzaki bajariladi. Oʻquvchilarning diqqati juft, *toʻrt* soʻzlarining talaffuzi va imlosiga qaratiladi. Bu soʻzlar oʻquvchilarga takror-takror talaffuz qildiriladi. Talaffuzda *toʻrt* emas *toʻr* eshitilayotgani, bunda soʻz maʼno butunlay oʻzgarib ketganligi, *juft* soʻzini talaffuz qilishda *juft* emas, *jup*, yaʼni „f“ oʻrnida „p“ talaffuz etilayotgani, shunga qaramay, bu soʻzlar aslicha yozilishi tushuntiriladi. Soʻngra gap mazmunan qanday gap ekanligi aniqlanadi. Gap mantiq tomondan koʻrib chiqiladi va unda soʻralayotgan narsa qanday joylashtirilishi haqida xulosa chiqariladi.

6. Husnixat mashqlari.

Husnixat uchun material. *Uu. Umid, Murod, Umid Murod bilan inoq.*

7. Darsni yakunlash.

8. Uygʻa vazifa: 56- mashq. Talaffuzda „T“, „D“ undoshlari tushib qoladigan soʻzlardan 10 ta topib yozish.

23- DARS

Mavzu: yonma-yan kelgan bir xil undoshlar.

Darsning maqsadi: yonma-yan kelgan bir xil undoshlar haqidagi bilimlarni toʻldirish:

— boʻgʻin koʻchirish qoidasi va soʻzlarning imlosini yodda saqlash;

— topishmoqlarni tezkorlik bilan topishga oʻrgatish.

Darsning turi: mustahkamlovchi dars.

Darsning metodi: suhbat-musobaqa metodi.

Darsning jihozi: yonma-yon kelgan bir xil undoshli soʻzlar yozilgan jadval.

Darsning borishi.

1. Uy vazifasini tekshirish: 60- mashqning bajarilishi doskada tekshiriladi. Oʻquvchilar doskaga mashqdagi soʻzlarni 3 ustunga boʻlib belgilangan joyga yozib chiqadilar:

kk	mm	nn
ikki	hammom	tonna
xokkey	kilogramm	tennis
murakkab	hamma	antenna

2. Husnixat mashqlari. Husnixat uchun material. *Rr ruxsat, raftor, raqobat, ramazon, Registon, Rim, Rossiya, Respublika.*

Bular husnixat qoidalariga rioya qilgan holda yoziladi.

3. Darslik bilan ishlash. Topishmoqlar berilgan 61- mashq oʻquvchilar bilan birgalikda ogʻzaki bajariladi. Topishmoqlar va topishmoqda yonma-yon kelgan bir xil undoshli soʻzlar boʻgʻinga boʻlib aytiladi.

Masalan: *op-poq, am-mo, til-la.*

4. Saylanma diktant.

Diktant uchun material — *sakkiz, jizza, katta, koptok, hassa, kassa, xirmon, albatta, sado, xokkey.*

Oʻqituvchi soʻzlarni aytib turadi. Oʻquvchilar yonma-yon kelgan bir xil undoshli soʻzlarni yozadilar.

5. Dars bilan ishlash. 62- mashq. Mashqdagi yonma-yon kelgan bir xil undoshli soʻzlar oʻqiladi, talaffuziga ahamiyat beriladi.

Tabarruk, tabassum, alla, mahalla soʻzlari bilan gaplar tuziladi va shundan 2 tasi doskaga oʻquvchilar ishtirokida yoziladi.

Masalan: *Onajon tabarruk yoshingiz qutlugʻ boʻlsin! 2003- yil — Obod mahalla yili boʻlgan. Ona allasida qancha-qancha orzu-umidlar bor. Ona farzandiga tabassum ila boqdi.*

63- mashqni bajarishdan oldin oʻquvchilar 3 guruhga boʻlinib, oʻzlariga nom tanlaydilar va ustunda berilgan soʻzlarda tushirib qoldirgan harflarni oʻrniga qoʻyib soʻzlarni oʻqiydilar, quyidagicha yozadilar. Masalan:

1- guruh

omad
mukammal

...

2- guruh

ibrat
minnatdor

...

3- guruh

sadoqat
tanaffus

...

Shundan soʻng guruhlar bir-birlarining ishlarini kuzatib, xatolarini toʻgʻrilyadilar. Har qaysi guruh navbat bilan soʻzlarni oʻqiydi. Oʻqituvchi shu soʻzlarning imlosini yodda saqlash lozimligini taʼkidlaydi.

6. Oʻtilgan mavzuni mustahkamlash.

— Yonma-yon kelgan bir xil undoshli soʻzlarning talaffuzi qanday boʻladi?

— Yonma-yon kelgan bir xil undoshli soʻzlarni boʻgʻinga koʻchirishdagi holatini tushuntiring.

7. Uygʻa vazifa: 64- mashq.

Tez aytishlar tez va toʻgʻri oʻqish qoidalari asosida ifodali oʻqiladi. Yonma-yon kelgan bir xil undoshli soʻzlarni boʻgʻinga boʻlib yozish doskada koʻrsatiladi.

8. Oʻquvchilar faolligi reyting ball sistemasida baholanadi.

GAP

(29 soat)

Oʻquvchilar 2- sinfda gap bilan amaliy tanishganlar, nutqdan gaplarni ajratishni, gapning tugallangan mazmun bildirishini, gap oxirida ovozning pasayishi va toʻxtam boʻlishini, yozuvda nuqta qoʻyilishini, gap kim yoki nima haqda aytilganini va u haqda nima deyilganini bildirgan soʻzni aniqlashni, gap tuzishni va gapni savollar orqali kengaytirishni, gapning birinchi soʻzi bosh harf bilan boshlanishini bilib olganlar. 3- sinfda oʻquvchilarning „Gap“ mavzusi yuzasidan olgan bilimlari takrorlanib, mustahkamlanadi va kengaytiriladi.

25- DARS

Mavzu: gap haqida egallangan bilimlarni umumlashtirish.

Darsning maqsadi: oʻquvchilarning gap haqidagi bilimlarini aniqlash; matndagi gaplarni ohang bilan oʻqish, nima haqda ekanligini anglash; oʻquvchilar nutqini oʻstirish; gap tugagandan soʻng keyingi gapning bosh harf bilan yozish qoidalari eslatiladi;

o'quvchilarga tinchlik, do'stlikni qadrlash kabi xislatlarni singdirib borish; yaxshi niyatlar qilishga o'rgatish.

Darsning turi: umumlashtiruvchi dars.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: „Orzular shaharchasiga sayohat“ plakati, darslik.

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism. O'quvchilarning darsga hozirligini aniqlash. O'tgan darsda yozilgan „bayon“ haqida biroz to'xtalib, ballar e'lon qilinadi.

2. „Orzular shaharchasiga sayohat“ yozuvi yozilgan plakat doskaga osib qo'yiladi va o'quvchilar kelgusida nimalarni orzu qilishlari haqida o'zlarining fikrlarini aytadilar va bu haqda gaplar tuzadilar. Orzularga erishish yo'lida tinmay izlanish, o'qish, o'rganish kerakligi aytiladi. Tuzilgan gaplardan eng mazmunli, chiroyli va dolzarb mavzudagisi tanlab olinadi. Gap tuzgan o'quvchi doskaga chiqib, tuzgan gapini yozadi. Boshqa o'quvchilar ko'chirib yozadilar.

3. Husnixat mashqlari. *„Chiroyli yozuv — insonning husni“ shiori ostida. Samarqand, sayqal.*

Ss Samarqand — qadimiy, tarixiy shahar. U yerdagi me'moriy obidalariga berilgan sayqal xorijiy mehmonlarni ham hayratga soladi.

4. Lug'at ishi.

Sayqal — jilo berish, zeb berish.

Xorijiy — chet ellik kishi.

Me'moriy obidalar — asrlar davomida saqlanib kelinayotgan tarixiy imoratlar.

5. Darslik bilan ishlash. 66- mashq shartiga ko'ra bajariladi.

Birinchi gapni o'qing.

— *Dunyodagi barcha erksevar xalqlar bir so'zni sevib aytadilar* gapi necha so'zdan tuzilgan (8 ta so'zdan.)

— Gap oxirida ovoz nima qilyapti? Ovoz pasayyapti.

— U nimani bildiriyapti? Tugallangan fikrni.

— Gap oxiriga qanday tinish belgisi qo'yilgan? (Nuqta.)

Erksevar xalqlar ovozi mavzusidagi matnda berilgan har bir gap o'quvchilarga alohida-alohida o'qitilib, yuqoridagidek suhbat asosida barcha gaplar tahlil qilinadi va gap haqida berilgan darslikdagi qoida keltirib chiqariladi (gap tugallangan fikrni bildiradi). Bu qoidani darslikdan topib o'qish o'quvchilarga tavsiya etiladi,

so'ngra matndagi gaplar ko'chirib yozdiriladi. Yozilgan gaplar — matn qayta o'qiladi. So'ngra quyidagicha savol-javob o'tkaziladi.

— Matnda nechta gap bor? (4 ta.)

— Barcha xalqlarning orzusi nima? (Tinchlik.)

— *Tinchlik* so'zi turli xalqlar tilida qanday yangraydi? (Turlicha yangraydi.)

— Siz nechta millatni bilasiz?

— Qaysi millatning tilida tinchlik so'zini ayta olasiz?

— *Tinchlik* deganda siz nimani tushunasiz?

Siz savollarga javob berishga harakat qildingiz. Firk bildirdingiz.

Demak, har bir gap tugallangan fikrni bildiradi.

6. 67- mashq.

O'quvchilarga gaplarning chegarasini aniqlab, matnni mustaqil o'qib chiqish topshiriladi. So'ngra mashqdagi gaplar ustida ishlanadi.

— Birinchi gapni o'qing (biz do'stlikni ulug'laymiz.)

— Gap oxirida ovoz nima qildi? (Pasaydi.)

— Gap oxiriga qanday tinish belgisini qo'yamiz? (Nuqta.)

— Nuqtadan keyingi gapning birinchi so'zi yozuvda qanday harf bilan boshlanadi? (Bosh harf bilan boshlanadi.)

— Ikkinchi gapni o'qing. (Do'stlikda katta hikmat bor.)

— Gap oxiriga nima qo'yiladi? (Nuqta.)

— Gap oxirida ovoz nima qiladi? (Pasayadi.)

— Bir gap ikkinchi gapdan nima bilan ajratiladi? (Nuqta bilan.)

— Nuqtadan keyin kelgan gapning birinchi so'zi qanday harf bilan boshlanadi? (Bosh harf bilan boshlanadi.)

Gaplar ana shunday tahlil qilinib, doskaga yozib boriladi. O'quvchilar daftarlariga ko'chirib oladilar.

Mashqdagi gaplar yozib bo'lingach, matnning mazmuni va tarbiyaviy jihatini ochish uchun savollar beriladi.

— Matn necha gapdan tashkil topgan? (5 ta gapdan.)

— Biz nimani ulug'laymiz? (Do'stlikni.)

— Do'stlik kishilarni nima qiladi? (Kishilarni bir-biriga yaqinlashtiradi.)

— Vatan obodligi, yurt tinchligi nimaga bog'liq? (Do'stlikka bog'liq.)

— Sizning do'stingiz kim?

— Do'st nima uchun kerak? (Og'ir kunida yordam berish, maslahatlashish...)

— Do'sti ko'p inson nimalarga erishadi? (Baxtga ...)

7. Yoddan yozuv diktanti:

*O'tgan yili bahorda,
Gul ko'chati o'tqazdim.
Tezroq gulim ochilsa,
Do'stga sovg'a qilardim.*

She'r doskaga yozib qo'yiladi, bir nech bor o'quvchilarga o'qitiladi va usti to'sib qo'yiladi. O'quvchilar she'rni yoddan yozadilar va yozganlarini doskadan tekshiradilar. To'g'ri, tez va chiroyli yozgan o'quvchilar rag'batlantiriladi.

8. Darsni mustahkamlash.

— Aziz o'quvchilar, biz siz bilan inson hayoti uchun zarur bo'lgan eng oliy ne'matlarning ba'zilari bilan mashqlarimiz orqali tanishdik. Ular qaysilar? (Tinchlik, do'stlik.)

— Endi uni qadrlay olasizmi?

— Biz siz bilan tinchlik, do'stlikka oid nimalar tuzdik? (Gaplar.)

— Gaplar nimalardan tuziladi? (So'zlardan.)

— Gaplar nimani bildiradi? (Tugallangan fikrni.)

9. Uyga vazifa: 68- mashq. Gaplarning mazmuniga e'tibor berib, matnni ko'chirib yozish.

Siz uyda qanday ishlar qilasiz? Uydagi yumushlar haqida kelgusi darsda o'rtoqlashishga tayyorlanib kelish topshiriladi.

27- DARS

Mavzu: gapning turlari.

Darsning maqsadi: o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini o'stirish; rasm asosida gap tuzishga o'rgatish; o'quvchilarda nutq o'stirish, to'g'ri talaffuz qilish malakalarini shakllantirish; gap mazmuniga qarab maqsadlarini anglab olish.

Darsning turi: yangi bilim berish.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: rasmlar, darslik.

Darsning borishi.

1. Uy vazifasini tekshirish. O'quvchilarning do'stlik-o'rtoqlik haqida tuzgan bog'lanishli gaplari o'qitiladi. To'g'ri, mazmunan teran, bog'lanishli gap tuzgan o'quvchilar rag'batlantiriladi.

2. Darslik bilan ishlash. 71- mashq. Mashqda berilgan matn o'qitilib, har bir gap qanday mazmun anglatayotgani va oxiriga

qanday belgi qo'yilgani aniqlanadi. Mashqning ikkinchi sharti yuzasidan suhbat tashkil etiladi.

So'roq mazmunini bildirgan gapni topib, ichingizda o'qing.

— Gul ko'vachalari ichiga boshini suqib turgan asalarini ko'rganmisiz? (Ha, ko'rganmiz.)

— Bu gap qanday mazmun bildiriyapti? (So'rash mazmunini bildiriyapti.)

— Oxiriga qanday belgi qo'yilgan? (So'roq belgisi qo'yilgan.)
Keyingi gaplar o'qiladi.

— Ular nima qiladi? (Gullarning shirasini so'rib oladi.) Bu voqea qachon bo'lishi va asalarining ishi haqida xabar berayotgan gapni o'qing:

— *Ari gul shirasini so'radi. Undan asal tayyorlaydi.*

Bu gapdan qanday ma'no anglashilyapti? (Darak ma'nosi anglashilyapti.) Asalning mazasi, foydasi haqida his-hayajon bildirgan gapni o'qing. — *Oh, asal juda mazali! Yana uning ko'p dardlarga davoligi-chi!*

O'qituvchi javoblarni umumlashtiradi: har bir gap biror maqsad bilan aytiladi. Kishilar o'zaro so'zlashganda biror narsa haqida xabar beradilar, biror narsa haqida so'raydilar, biror narsa haqida his-hayajon bilan so'zlaydilar.

Darslikning 34- betidagi o'qitiladi.

3. Chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish.

Uu uzum, Urganch, Urumchi, ustoz, uyg'ur.

Urumchida uyg'urlar yashaydi.

Husnixat qoidalariga rioya qilishga daftar va ruchkani to'g'ri ushlashga e'tibor berilishi ta'kidlanadi.

4. Rasm bilan ishlash.

Doskaga „Qovun sayli“ rasmi osib qo'yiladi. O'quvchilar diqqati doskadagi rasimga qaratiladi. Rasm asosida suhbat uyushtiriladi.

— Rasmda nimalarni ko'ryapsiz? (Poliz, qovun, bobo, kishilar, bolalar.)

— Karim bobo nima qildi? (Qovun ekdi.)

— Kimlar Karim bobonikiga kelishdi? (O'g'illari, nabiralari kelishdi.)

— Ular nega kelishdi? (Qovun sayliga kelishdi.)

— Karim bobo nima qilyapti? (O'g'illariga, nabiralari qovun so'yib beryapti.)

Javoblardan kichik hikoya tuziladi.

Karim bobo qovun ekdi. Kuzda qovunlar pishdi. O'g'illari, nabiralari Karim bobonikiga qovun sayliga kelishdi. Karim bobo shirin qovunlardan so'yib berdi. Oh, shirin qovunlar! Nabira bobosidan so'radi:

— Bobo, yana qovun ekasizmi? Karim bobo kulib qo'ydi.

O'quvchilar hikoyani doskadan ko'chirib yozadilar. Hikoyada qanday gaplar borligi aniqlanadi.

5. Darslik ustida ishlash. 72- mashq shartiga ko'ra bajariladi. She'rdagi gaplar qanday mazmun-maqсадni bildirayotgani aniqlanadi. Avval so'roq, so'ngra his-hayajon bilan aytilgan gaplar ko'chirib yoziladi. Savollar orqali she'ning mazmuni yoritiladi.

— Ammasi Dildoradan nimani so'radi?

— Dildora nima deb javob qildi?

— Yana qanday gaplar bor?

— Ular nima haqida?

Avval so'roq gaplarni, so'ngra his-hayajon bilan aytilgan gaplar javobi yozdiriladi.

6. Test mashg'uloti:

1. Xabar mazmunini bildirgan gap qaysi?

a) biram mazali non ekan! b) kelajakda kim bo'lmoqchisiz?
d) tandirda non yopiladi.

Testning javobini bolalar kartochkalar orqali ko'rsatadilar.

7. Darsni mustahkamlash.

Gaplar turli mazmun-maqсадda qo'llanadi. Ular xabar, darak, so'rash, his-hayajonni ifodalaydi.

8. Uygа vazifa: 73- mashq. Mantda nechta gap borligi, gaplarning turi, ular qanday mazmun anglatishi ko'rib chiqiladi. Mashqning ikkinchi shartini bolalar uyda bajaradilar.

28- DARS

Mavzu: darak gap.

Darsning maqsadi: o'quvchilarning darak gaplar haqidagi bilimlarini kengaytirish; matn tuzish ko'nikmalarini rivojlantirish; lug'at boyligini oshirish; muomala madaniyatini tarbiyalash.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi dars.

Darsning metodi: izlanish metodi.

Darsning jihozi: uydан maktabgacha bo'lgan yo'l tasviri, 4 faslga oid rasmlar.

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism. O'quvchilarning darsga hozirligini kuzatish.

2. Uy vazifasini tekshirish. 73- mashq. Matnda nechta gap borligi va ular qanday gap ekanligi aniqlanadi.

3. „Muzyorar“ mashg'uloti o'tkaziladi. Bu mashg'ulotda o'quvchilar iliq so'zlar aytib, bir-birlariga gul beradilar. Ra'no Muhayyoga gul berayotib: „Ozoda kiyinibsan“ desa, Muhayyo Botirga: „Kecha futbolda g'olib bo'libsizlar, tabriklayman“, — deb yaxshi so'zlar aytishadi. Bu bilan o'quvchilarning faolligi oshadi, bir-birlari bilan tezda muloqotga kirishib ketadilar.

4. Darslik bilan ishlash. 74- mashq.

O'quvchilarning uydan maktabga kelguncha kimlarni ko'rganlari, kimlar bilan suhbatlashganlari, qanday voqea-hodisalarning guvohi bo'lganlari haqida savollar bilan suhbat uyushtiriladi.

— Yo'lda kimlarni uchratdingiz?

— Nima haqida suhbatlashdingiz?

— Yo'lda sizni nima qiziqirdi?

— Qanday voqeaning guvohi bo'ldingiz?

Savollarga berilgan javoblardagi gaplardan 3—4 tasi yoziladi. Gaplarning mazmuni aniqlanadi. Masalan: 1. Bolalar maydonchada o'ynamoqda. 2. Avtobus bekatga kelib to'xtadi. 3. Qo'y-qo'zilar o'tladi.

Gaplar o'qilib, nima haqida aytilgani so'raladi:

— Birinchi gapni o'qing. (Bolalar maydonchada o'ynamoqda.)

— Gap oxirida ovoz nima qildi? (Pasaydi.)

— Gap kim haqida aytilgan? (Bolalar haqida.)

— Gap qanday ma'no bildiriyapti? (Xabar ma'nosini.)

— Gap oxiriga nima qo'yiladi? (Nuqta.)

Keyingi gaplar ham xuddi shunday tahlil qilinadi va xulosa chiqariladi.

Biror narsa haqida darak (xabar) bildirgan gap darak gap deyiladi. Darak gapning oxirida ovoz pasayadi. Darak gapning oxiriga nuqta qo'yiladi. Bu qoida darslikdan topib o'qitiladi. O'quvchilar doskadagi gaplarni ko'chirib yozadilar.

5. Ijodiy ish. O'quvchilarga topshiriqlar beriladi.

1 - topshiriq. Havorang, yumshoq narsalardan 6 ta topib yozing: (ro'mol, junpaypoq, qo'lqop, sochiq, ip, yostiqlik bo'lishi mumkin). Topshiriqni o'quvchi yolg'iz bajaradi, shu sababli u biroz cho'chidi.

2 - topshiriq . Qattiq, qora narsalardan 6 ta topib yozing: (ko'mir, temir, qora qalam, stol-stul, marmar, qora tosh bo'lishi mumkin).

O'quvchilar 1—2-topshiriqni yolg'iz bajaranganlarida biroz cho'chiydilar.

3 - topshiriq . Bu topshiriqni bolalar sheriklari bilan bajaradilar. Ular topgan so'zlarini qatnashtirib, 2 ta gap tuzadilar va daftarga yozadilar. Bu topshiriq sheriklari bilan bajarilganligi uchun osonroq kechadi.

6. Darslik bilan ishlash. 75- mashq. Og'zaki bajarish.

Bajarishdan oldin o'quvchilar diqqati fasllar haqidagi rasmga qaratiladi. Bolalar rasmda tasvirlangan qish, bahor, yoz, kuz fasllari haqida o'z fikrlarini bildiradilar. So'ngra Uyg'unning „Kuz“ haqidagi she'ridan parcha ifodali o'qiladi. She'rdagi gap nima haqida borayotgani aniqlanadi.

7. Uyg'a vazifa. 76-mashq. Gap chegarasi aniqlanadi. Gap oxiriga nuqta qo'yib, keyingi gap bosh harf bilan boshlanadi.

8. Darsni yakunlash, o'tilganlarni umumlashtirish.

— Darak gap deb nimaga aytiladi?

— Darak gapning oxirida ovoz nima qiladi?

— Darak gapning oxiriga qanday tinish belgisi qo'yiladi?

9. O'quvchilarning olgan baholari e'lon qilinadi va baholar izohlanadi.

30- DARS

Mavzu: so'roq gap.

Darsning maqsadi: so'roq gap haqida tushuncha berish; gaplarning o'qilish ohangiga e'tibor berish.

Darsning turi: yangi bilim berish.

Darsning metodi: savol-javob.

Darsning jihozi: telefon o'yinchog'i, turli rasmlar.

Darsning borishi.

1. Uy vazifasi: 78- mashq tekshiriladi. Matnda nechta va qanday gaplar borligi aniqlanadi. Matn yuzasidan savollar beriladi.

2. „Men kimman?“ mashg'uloti o'tkaziladi. Bir o'quvchi doskaga chiqariladi, uning o'ziga ko'rsatmay, boshiga toj kiydiriladi. Tojda mushukcha rasmi bo'ladi. Toj kiygan o'quvchi o'zining kimligini o'rtoqlaridan so'rab, bilib oladi. Masalan:

- Men kimman, jonlimanmi? (Ha.)
- Insonmanmi? (Yo‘q.)
- Hayvonmanmi? (Ha.)
- Yovvoyimi? (Yo‘q.)
- Uy hayvonimi? (Ha.)
- Sut ichamanmi? (Ha.)
- Suyak yeymanmi? (Yo‘q.)
- Miyov deymanmi? (Ha.)
- Men mushukmanmi? (Ha, topding.)

„Mushuk“ so‘zi tovush-harf tomondan tahlil qilinadi. Bu so‘z ishtirokida so‘roq va darak gaplar tuziladi.

3. Husnixat mashqlari.

Shior: *Solishtirib ko‘raylik, kimning xati chiroyli?*

Husnixat uchun material.

Yy Yo‘ldosh, yetti.

Yo‘ldosh qanday yigit?

Yo‘ldosh mehnatkash, u bu yil yetti gektar yerga ekin ekdi.

O‘quvchilar bularni husnixat qoidalariga rioya qilgan holda yozadilar.

4. Darslik bilan ishlash. 80- mashq shartiga ko‘ra o‘quvchilar bir-birlariga savol beradilar.

— Gulnoza „Sirli xazina“ kitobini o‘qidingizmi?

— Ha, u kitob menga juda yoqdi.

— Faxriddin, sport to‘garagiga qatnashasizmi?

— Albatta, juda qiziqaman. Sportning „karate“ turiga qatnashaman.

— Birinchi gapdan qanday mazmun anglashilyapti? (So‘roq mazmuni anglashilyapti.)

— Qanday belgi qo‘yiladi? (So‘roq belgisi qo‘yiladi.)

— Ertaga qaysi muzeyga boramiz?

— Ertaga tabiat muzeyiga boramiz.

Turli xil savollarga berilgan javoblardan 2—3 ta gap yoziladi. Gap oxirida tinish belgisi qo‘yiladi. O‘quvchilar ko‘chirib yozadilar.

5. 81- mashq ustida ishlash.

Q. Muhammadiy qalamiga mansub „Bizning kuz“ she‘ri ifodali o‘qiladi.

— She‘rda nechta gap bor? (5 ta.)

— Gaplarning oxiriga qanday belgi qo‘yilgan? (So‘roq belgisi qo‘yilgan.)

- Nima uchun? (Gaplardan so‘roq mazmuni anglashilyapti.)
- Birinchi gap nima haqida aytilgan? (Og‘aynilar haqida.)
- Gapdan qanday mazmun anglashilyapti? (So‘roq mazmuni.)
- Demak, bu qanday gap? (So‘roq gap.)

Boshqa gaplar bilan ham ana shunday suhbat o‘tkaziladi. She‘rlardagi so‘roq gaplarga alohida to‘xtaladi, so‘roq gaplarning oxiriga so‘roq belgisi (?) qo‘yiladi.

She‘rdagi chiroyli o‘xshatishlar, oltin kuzning ta‘rifi shoirning tili, badiiy uslubi o‘tkir ekanligidan dalolat beradi. Savollar o‘quvchilarning fikrlari orqali kengaytiriladi.

— „Oq oltin“ deganda nimani tushunasiz?

— Qirqma, uyum-uyum deganda nimani tushunasiz? (*Qirqma* — qovun turi, *uyum-uyum* — xirmon.)

— Paxtazorda bo‘lganmisiz?

6. Darak, so‘roq gaplarni mustahkamlash maqsadida o‘yin o‘tkazish. O‘quvchilar o‘yinchoq (bolalar telefoni) orqali bir-birlari bilan so‘zlashadilar. Imkoni boricha telefonda gaplashish odobiga rioya qilgan holda gaplashishlariga e‘tibor qaratiladi. Telefonda, asosan, ikki kishining suhbat, 1- kishi so‘raydi, 2- kishi javob beradi.

Demak, bugungi darsda bir-birimizning savollarimizga qiy-nalmay javob berishni o‘rgandik.

7. Uygazifa: 82- mashq. Mashqda berilgan so‘roq gaplarga mos darak gaplar tuzib yozish haqida namuna ko‘rsatiladi.

8. O‘quvchilar bilimi ball tizimida baholanadi.

33- DARS

Mavzu: so‘roq gap (takrorlash, mustahkamlash).

Darsning maqsadi: o‘quvchilarning tez aytish qobiliyatlarini o‘stirish; gap tuzishni o‘rgatish orqali o‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini o‘stirish; gaplardan ifoda etilgan mazmunni anglab olish; tabiatni kuzatish va asrashga o‘rgatish.

Darsning turi: takrorlash, mustahkamlash.

Darsning metodi: muammoli ish metodi.

Darsning jihozi: tez aytishlar yozilgan tarqatma materiallar.

Darsning borishi.

1. Uy vazifasini tekshirish. 88- mashq tekshiriladi. Matnda nechta gap borligi, ular mazmun-maqsadga ko‘ra qanday gap ekanligi aniqlanadi.

— Q. Muhammadiyning yana qanday she'rlarini bilasiz? (Temirlar o'yini.)

— Bolalar shoirlaridan yana kimlarni bilasiz? (Z. Diyor, Q. Hikmat, P. Mo'min.)

— Ularning qaysi she'rlari sizga yoqadi? („Kuz“, „Maktab“ ...)

2. Muammoli ish uslubida: „O'yla, izla, top“ o'yini.

O'qituvchi stolga 15—16 ta maqol, topishmoq, tez aytishlar yozilgan qog'ozchalarni teskari holatda qo'yib qo'yadi. O'quvchilardan 3 tasini taklif qiladi. 3 ta o'quvchi stol ustidagi qog'ozchalardan oladi va yozilgan gaplarni o'qiydi va ular xalq og'zaki ijodining (maqol, topishmoq, tez aytish) qaysi turiga kirishini aytib beradi. Qaysi o'quvchi tezroq, ko'proq ishlasa u g'olib sanaladi.

Qo'l-oyoqsiz, chopib tolmas,
Suvsiz aslo yashay olmas. (*Topishmoq*)

Mard maydonda sinalar. (*Maqol*)

Hakim xokkey o'ynadimi,
Hokim xokkey o'ynadimi? (*Tez aytish*)

G'olib o'quvchi yuqori ball tizimida baholanadi va rag'batlantiriladi.

3. Husnixat mashqlari shiori:

*Chiroylidir yozuvim,
Ko'rsam kelar havasim.*

Husnixat uchun material.

G'g' — g'oz, g'ildirak, g'aram, g'am, g'anim, G'ijdivon, G'ani, g'altak.

Chiroyli, toza, to'g'ri yozish qoidalari eslatiladi.

4. Lug'at ishi. *G'aram, g'anim, g'altak* so'zlarini tovush-harf tomondan tahlil qilish.

G'aram — uyum, yig'ilgan, to'plangan. 2 bo'g'inli, 5 harf, 5 tovushdan iborat, 2 ta unli, 3 ta jarangli undosh tovushli so'z.

G'anim — dushman, ko'ra olmaslik. 2 bo'g'in, 5 harf, 5 tovush, 2 ta unli, 3 ta jarangli undosh tovushli so'z.

G'altak — 2 bo'g'in, 6 harf, 6 tovush; 2 unli, 4 undoshli so'z.

5. Darslik bilan ishlash. 89- mashqdagi tez aytish ifodali o'qiladi va tez aytish mashq qilinadi.

*Ikki ayiq qayiqqa qaradi,
Oq ayiq oldin, qayiqqa qaradimi,
Qora ayiq oldin qayiqqa qaradimi?*

Tez aytish qanday gaplardan tuzilgani aniqlanadi. Gaplar oxiriga kerakli tinish belgisi qo'yib, ko'chirib yoziladi.

6. Uyga vazifa: 90- mashq. „Kapalak“ matnidagi darak gaplarni so'roq gaplarga aylantirib namunadagidek yozish.

35- DARS

Mavzu: undov gap.

Darsning maqsadi: o'quvchilarga his-hayajon gaplar haqida ma'lumot berish; his-hayajon gaplarni o'qish ohangini o'rgatish; tabiatdan zavqlanish, bahra olish kabi his-tuyg'ularni tarbiyalash; o'quvchilar yozuvining chiroyli bo'lishiga erishish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi dars.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: turli ko'rinishdagi rasmlar.

Darsning borishi.

1. Tashkiliy qism. O'quvchilarning darsga hozirliklarini kuza-tish.

2. Mustaqil ish. Mustaqil ish uchun topshiriq. Berilgan so'roq gaplardan darak gaplar tuzish va yozish. Gap oxiriga kerakli tinish belgisini qo'yish.

1. Tanlovda kim birinchi o'rinni egalladi?

2. Ziyodaning dadasi nima sovg'a qildi?

3. Qayerda baland-baland yangi binolar qad ko'tardi?

O'quvchilar tomonidan gaplar ichidan eng mazmunlisi doskaga yoziladi yoki o'quvchining o'zi yozadi. Mazmuniga qarab, gap oxiriga kerakli tinish belgisi qo'yiladi.

3. Yangi mavzuning bayoni. Yangi mavzu e'lon qilinib, o'quvchilar diqqati doska oldiga terib qo'yilgan turli xil rasmlarga qaratiladi. Rasmlarda sho'x-shodon o'g'il-qizlarning har xil quvnoq holatdagi rasmlari tasvirlangan.

O'quvchilar rasmdagi holatni his qilib, shu asnoda his-hayajon anglatgan gaplar tuzadilar. Masalan: *Arg'imchoq uchish qanday maza! Voy-bo', gullarni chiroyligini! Voy, suv biram muzdek! Oh, tog' havosi biram toza! Oh, buncha shirin tarvuz ekan!* kabi-lar.

Gaplarning har biri ustidan suhbat o'tkaziladi.

— Kamola sen qanday gap tuzding?

— Arg'imchoq uchish qanday maza!

— Gapdan qanday ma'no anglashilyapti?

— His-hayajon ma'nosi anglashilyapti. — Bunday gaplarning oxiriga undov (!) belgisi qo'yiladi.

Boshqa o'quvchilar tomonidan tuzilgan gaplardan yana bir-ikkitasi yuzasidan shunday suhbat o'tkaziladi. O'qituvchi javoblarni umumlashtiradi va qoida chiqariladi: Kuchli his-hayajon, quvonch, ajablanish bilan aytilgan gap undov gap deyiladi. Undov gapning oxiriga undov (!) belgisi qo'yiladi. Qoida kitobdan bolalarga o'qitiladi.

4. Husnixat mashqlari.

Rasmlar asosida tuzilgan gaplardan chiroyli yozuv qoidalariga rioya qilgan holda 3 tasi doskaga yoziladi. Bu gaplarni yozishda husnixat qoidalariga e'tibor qaratiladi.

Harf unsurlarni to'g'ri qo'llab, qo'llarni uzmasdan chiroyli yozish, tinish belgilarini gap oxirida to'g'ri qo'yishga erishish.

5. Darslik bilan ishlash. 91- mashq.

Mashqdagi matn o'qiladi. Matnda qanday gaplar borligi aniqlanadi. (Darak gap, his-hayajon gap.)

Ajratilgan gaplarni doskadan his-hayajon bilan o'qish mashq qilinadi. O'qilgan gapdan sevinch, shodlik, hayajon sezilishi kerak:

Eh, muzdek suvda cho'milish qanday rohat!

Oromgohda dam olish naqadar yoqimli!

O'quvchilar bilan savol-javob o'tkazish orqali undov gap haqidagi tushunchalar kengaytiriladi:

— Bolalar yoz fasli sizga yoqadimi?

— Nima uchun?

— Oromgohlarda dam olganmisiz?

— U yerda nima qilasizlar?

— Cho'milish sizga yoqadimi?

Tasavvur qiling, kun juda issiq. Tog'dan sharqirab muzdek, tiniq suv oqib keladi, siz o'zingizni suvga ottingiz, shu payt nima degan bo'lardingiz?

— Oh, muzdek suv maza!

— O'zingizda nimani his qildingiz?

— Xursandlik, sevinch, rohat, huzur, shodlik hislari bo'ldimi? (Ha.)

Ana shunday kuchli hayajon, shodlik, sevinch bilan aytilgan gap qanday gap deyiladi? U gapning oxiriga qanday belgi qo'yiladi?
5. Ijodiy diktant. „Baliq ovi“.

Eh, anhor, to'qson, katta, so'mga, Xayrulla, qarmoq, ilindi, uy, pishirdik, maza, yedik, qilib, ovi, baliq.

Yuqoridagi so'zlar ishtirokida matn tuzing va tuzgan matnningizda undov gap qatnashsin.

O'quvchilar taxminan shunday matn tuzishlari mumkin.

Xayrulla to'qson so'mga qarmoq sotib oldi, so'ng katta anhor-ga baliq ovlash uchun bordi. U yerda qarmoqni suvga soldi. Unga katta baliq ilindi. Uyda baliqni pishirdi. Maza qilib yedik. Eh, baliq ovi qanday maza!

6. Darslik bilan ishlash. 92- mashq.

Matn o'qib chiqiladi. Mazmuni yoritiladi. Matnda kuz fasli, saxiy kuz ne'matlari haqida gap boradi.

— Nima uchun so'nggi gap oxiriga undov belgisi qo'yilgan?

— Kuz faslidagi qaysi holat sizni ko'proq hayajonga soladi?

— Nima uchun kuz faslini oltinga o'xshatadilar?

Kuz haqida his-hayajon, shodlik va sevinch ifodalangan 2—3 ta gap tuziladi. Tuzilgan gaplar doskaga va daftarga yoziladi.

7. Yangi mavzuni mustahkamlash.

— Undov gap deb nimaga aytiladi?

— Ular qanday aytiladi?

— Gap oxiriga qanday belgi qo'yiladi?

Uyga vazifa: 93- mashq. Matn ifodali o'qiladi. Har bir gapning oxiriga qanday tinish belgisi qo'yilishi aniqlanadi. Har bir gap oxiriga tegishli tinish belgilarini qo'yib, sarlavha topib, matnni ko'chirish uyga vazifa qilib topshiriladi.

36- DARS

Mavzu: undov gap (takrorlash).

Darsning maqsadi: o'quvchilarni bilimlarini mustahkamlash; fikrlash qobiliyatlarini o'stirish; ijodkorlik, izlanuvchanlik kabi harakatlarni rivojlantirish; san'atga, sportga qiziqish uyg'otish; chiroyli yozuv malakalarini rivojlantirish.

Darsning turi: takrorlash, mustahkamlash.

Darsning metodi: ijodga yo'naltiruvchi „Klaster“ metodi.

Darsning jihozi: sportga oid rasmlar.

Darsning borishi.

1. Tashkiliy qism. Sinf xonasi va o'quvchilarning darsga tay-yorgarligini kuzatish.

2. Uyg'a vazifa. 93- mashq og'zaki tekshiriladi. Matnda nechta gap bor? Ular qanday gaplar?

— Sportning qanday turlarini bilasiz?

— Hozirgi kunda O'zbekistonda qaysi sport turi rivojlanmoqda?

— Sport iftixorlaridan kimlarni bilasiz?

— Siz sportning qaysi turi bilan shug'ullanasiz?

— Sportning insonga qanday foydasi bor?

— Sport, chiniqish haqida 2—3 ta gap tuzing, gapingizda hishayajon, shodlik hislari ifodalansin.

3. Husnixat mashqlari. Husnixat — inson ziynati ekani tushuntiriladi.

Ch ch — chaman, charos, chinnigul, Chimkent, Chirchiq, Chorvoq.

Husnixat qoidalariga amal qilib yoziladi.

4. Darslik bilan ishlash. 94- mashqdagi she'r bir necha bor o'quvchilarga ifodali o'qitiladi. She'rning har bir satridagi hishayajon, g'urur, iftixor, shodlik kabi kuchli holatlar aniqlanadi, she'rning ma'nosi sharhlanadi.

5. Yoddan yozuv diktant. P. Mo'minning quyidagi she'riy parchasidan foydalaniladi. She'r bir necha marta o'qilib, yod olingach, kitoblar olib qo'yiladi. O'quvchilar she'rni yoddan yoza-dilar:

Salom, san'at bayrami!

Salom, talant bayrami!

Qo'shig'imiz yangrasin!

Eshitgan dil yayrasin!

O'quvchilar yozganlarini kitobdan tekshiradilar.

6. Lug'at so'zlar bilan ishlash: *talant*, *san'at* so'zlarining ma'nolari tushuntirilgach, ular tovush-harf tomonidan tahlil qilinadi.

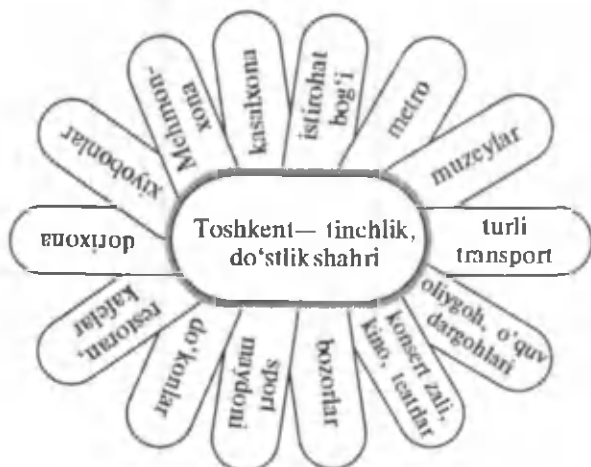
Talant — insondagi ijobiy qobiliyat. 2 bo'g'in, 6 ta harfli, 6 ta tovushli, 2 ta unli, 4 ta undosh tovushdan iborat.

l, **n** — jarangli, **t** — jarangsiz undosh.

San'at — 2 bo'g'inli, 5 ta harfli, 5 ta tovushli, 2 ta unli, 3 ta undosh tovushli, **n** — jarangli, **s**, **t** — jarangsiz tovushlar.

7. O'quvchilarning fikrlash doirasi va nutqini o'stirish maqsadida „Toshkent — tinchlik, do'stlik shahri“ mavzusida klaster tuzish.

„Toshkent — tinchlik, do'stlik shahri“ mavzusida o'quvchilar Toshkent haqida bilganlarini aytadilar, o'qituvchi doskaga yozib boradi va mana bu holatda gul yasaladi.

8. Darslik bilan ishlash. 95- mashq. Klasterdagi so'zlarni qatnashtirib, og'zaki gaplar tuziladi. Matndagi har bir gap o'ziga xos ohang bilan o'qiladi. Suhbat yo'li bilan matnda qanday gaplar borligi, so'roq va his-hayjonnini bildirgan gaplar qanday mazmun anglatayotgani aniqlanadi. Matndagi his-hayajon, quvonch, faxr bilan aytilgan oxirgi gap ko'chirib yoziladi:

Gulla, yashna go'zal Toshkentim!

O'quvchilar o'zlari yashab turgan qishloq yoki shaharlari haqida so'zlab berishlari, unda so'roq va his-hayajon bildirgan gaplardan ham foydalanishlari tushuntiriladi.

9. O'tilgan mavzuni mustahkamlash.

— Gaplar qanday mazmunni anglatadi?

— Xabar, so'rash, his-hayajon mazmunini anglatadi.

— Gaplar oxiriga qanday belgi qo'yiladi?

— Darak gapning oxiriga nuqta (.), so'roq gapning oxiriga so'roq (?) belgisi qo'yiladi. His-hayajon bilan aytilgan gapning oxiriga undov (!) belgisi qo'yiladi.

10. Uyga vazifa: 96- mashqni shartiga ko'ra bajarish topshiriladi.

11. O'quvchilar bilimi ball tizimida baholanadi.

GAP BO'LAKLARI

(8 soat)

O'quvchilar 2- sinfda gap kim yoki nima haqida aytilganini bildirgan so'zni (egani) va u haqda nima deyilganini bildiruvchi so'zni (kesimni) topishni o'rganganlar. Ular gapda kim yoki nima haqda aytilgan so'zni, u haqda nima deyilganini bildiruvchi so'z bilan birgalikda yozishni mashq qilganlar. Dasturga ko'ra, o'quvchilar 3- sinfda ega va kesim atamaları bilan tanishadilar. Gapdagi ega va kesimlarni topib, eganing tagiga bir, kesimning tagiga ikki to'g'ri chiziq chizib belgilashni o'rganadilar. Ular gapning kim yoki nima haqda aytilganini bildirgan so'z ega ekanini, ega kim?, kimlar?, nima?, nimalar? so'rog'iga javob bo'lishini, gapda ega haqida nima deyilganini bildirgan so'z kesim deyilishini, kesim nima qildi?, nima qilyapti?, nima qilmoqchi? kabi so'roqlarga javob bo'lishini, ega va kesim gapning asosini tashkil qilishini (asosiy mazmunni ifodalashini), shuning uchun ega va kesim gapning bosh bo'laklari deyilishini bilib oladilar. Berilgan gapdan ega va kesimni topishni, eganing tagiga bir, kesimning tagiga ikki to'g'ri chiziq chizib belgilashni mashq qiladilar.

O'quvchilar egani topishni mashq qilayotganlarida *Shamol daraxt shoxlarini silkitdi* tipidagi gaplarni bermaslik lozim, chunki bolalar belgisiz qaratqich kelishigida kelgan *daraxt* so'ziga ham nima? so'rog'ini berib, ega bilan chalkashtiradilar. Shuning uchun bu sinfda *Yerga sap-sariq barglar to'kilmogda. Bulbul yoqimli sayradi* kabi gaplardan foydalanilgani ma'qul.

40- DARS

Mavzu: bosh bo'laklar.

Darsning maqsadi: a) bosh bo'laklar haqida tushuncha berish, imlo malakalarini takomillashtirish, og'zaki va yozma nutqni o'stirish, chiroyli yozuv malakalarini rivojlantirish; b) kasbga havas, mehnatga muhabbat uyg'otish.

Darsning turi: yangi bilim berish.

Darsning metodi: savol-javob, suhbat uyutirish.

Darsning jihozi: darslik, ayrim gaplarning chizmalarda ko'rinishi, mehnat faoliyatini tasvirlovchi rasm.

Darsning borishi.

1. Darsni tashkil etish.

2. Uy vazifasini tekshirish. 102- mashqda berilgan gaplardan bosh bo'laklar ajratib o'qitiladi (onam yopar, yomg'ir yashnaydi, shamol tebratadi, mehmon keldi, odam yaratdi, fazogir ko'tarildi) va ular nima uchun bosh bo'lak bo'la olishini tushuntirib berish talab etiladi.

3. Bosh bo'laklar — ega va kesim haqida tushuncha berish.

103- mashq darslikda berilgan tartibda bajariladi. Matndan birinchi gap o'qiladi. So'ngra bolalar uni daftarga ko'chirib yozadilar. O'qituvchi bolalar diqqatini doskadagi rasm (yerda sochilgan qirindi, katta-kichik taxtalar, stolcha, stulcha, katta stol ustida yog'och randalayotgan bola, uning yonida bir kishi tasvirlangan)ga qaratadi, quyidagi savollar beriladi:

— Rasmda nimalarni ko'ryapsiz?

— Bola nima qilyapti?

— Oldidagi kishi-chi?

— Stolcha, stulchalarni kim yasagan deb o'ylaysiz?

— Bu bola katta bo'lganda kim bo'ladi?

— Siz qanday kasblarni sevasiz?

— Kelajakda kim bo'lishni orzu qilasiz?

— Haydovchi, shifokor, duradgor, oshpaz, o'qituvchi bo'lish uchun nima qilish kerak?

Bolalarning javoblaridan xulosa chiqariladi: Ha, bolalar, kim bo'lsangiz ham ko'proq o'qishingiz, o'rganishingiz kerak. Men ham kelajakda duradgor bo'lish uchun harakat qilyapman.

O'quvchilar matndagi gaplarni o'qiydilar, savollarga javob beradilar.

Suhbat yordamida o'quvchilar birinchi gap Yamin haqida aytilgani, *Yamin* so'zi kim? so'rog'iga javob bo'lishini, *qatnaydi* so'zi nima qiladi? so'rog'iga javob bo'lishini, ikkinchi gap bolalar haqida aytilgani, *bolalar* so'zi kimlar? so'rog'iga javob bo'lishi, bolalar haqida nima deyilganini bildirishi, *o'rgandilar* so'zi nima qildilar? so'rog'iga javob bo'lishini aniqlaydilar. Suhbatda *Yamin* so'zi qanday so'roqqa javob bo'ladi? Yamin haqida nima deyilgan? *Qiyaydi* so'zi qanday so'roqqa javob bo'ladi? *Bolalar* so'zi-chi? Bolalar haqida aytilgan so'z qaysi? *O'rgandilar* so'zi qanday so'roqqa javob bo'ladi? kabi savollardan foydalani-ladi.

O'qituvchi suhbat davomida gaplarni doskaga yozib boradi:

Kim? (Yamin) nima qiladi? (Qatnaydi.)

Kimlar? (Bolalar) nima qiladilar? (O'rganadilar.)

O'qituvchi o'quvchilar javobini umumlashtiradi: Demak, birinchi gap Yamin haqida aytilgan. *Yamin* — gapning egasi. Yamin haqida nima deyilganini bildirgan so'z — *qatnaydi*. *Qatnaydi* — gapning kesimi. Shunday qilib, *Yamin duradgorlik to'garagiga qatnaydi* gapida Yamin — ega, eganing tagiga bir chiziq chizamiz, qatnaydi — kesim, kesimning tagiga ikki chiziq chizamiz va ho-kazo.

Gapning kim yoki nima haqida aytilganini bildirgan bo'lagi **ega** deyiladi. Gapning ega haqida nima deyilganini bildirgan bo'lagi **kesim** deyiladi. Ega va kesim gapning bosh bo'lagidir. Ular birgalikda gapning asosiy mazmunini bildiradi.

Bolalar bu qoidani darslikdan topib o'qiydilar. Matndagi gaplarni ko'chiradilar. Eganing tagiga bir chiziq, kesimning tagiga ikki chiziq chizadilar.

4. So'roqlarga mos so'zlar tanlash.

104- mashq. Mashq avval og'zaki, so'ngra doskada va o'quvchilarning daftarlarida yozma bajariladi.

O'quvchilardan biri doskaga chiqib, mashqdagi birinchi gapni o'qiydi. Mashq ostida berilgan so'zlardan so'roqqa va gapning mazmuniga mos so'zni tanlab, u so'zni so'roq so'zdan keyinga qo'yib, gapni o'qiydi va uni doskaga yozadi. Gapdagi kim yoki nima haqida aytilgan so'zning tagiga bir chiziq chizadi (Kim?). *Haydovchi mashinani yurgizdi*.

Boshqa o'quvchilar ham mashqdagi gaplarni shu taxlitda yozadilar.

5. Husnixat mashqlarini o'tkazish. Husnixat uchun material.

*Ko'p o'qigan ko'p biladi,
Bilim baxt keltiradi.*

6. Lug'at so'zlar bilan ishlash.

Savol, javob, shkaf so'zlarining talaffuzi va imlosi tahlil asosida tushuntiriladi. Shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzdiriladi. Tuzilgan gaplardan 1,2 tasi aytib turib yozdiriladi.

7. Darsni yakunlash. O'quvchilarga quyidagi savollar beriladi:

— Ega deb nimaga aytiladi?

— Kesim deb nimaga aytiladi?

— Ega va kesim gapning qanday bo'lagi?

— Ular birgalikda gapning nimasini bildiradi?

O'qituvchi o'quvchilarning javoblarini quyidagicha umumlash-tiradi. Biz bugun gapning bosh bo'laklarini aniqlashni o'rgandik. Gapning kim yoki nima haqida aytilganini bildirgan bo'lak ega deb ataladi. Gapdagi ega haqida nima deyilganini bildirgan bo'lak kesim deyiladi. Ega bilan kesim gapning bosh bo'laklaridir. Ular birgalik-da gapning asosiy mazmunini bildiradi.

8. Uyga vazifa: 105- mashq.

42- DARS

Mavzu: bosh bo'laklar (takrorlash).

Darsning maqsadi: o'quvchilarning bosh bo'laklar haqida egallagan bilimlariga asoslanib, ega va kesim gapning asosini tashkil etishi, bosh bo'laklar qanday savollarga javob bo'lishini angla-tish, o'quvchilar faolligini oshirish, ularning qiziqish va intilish-larini rivojlantirish, husnixat malakalarini takomillashtirish.

Darsning turi: o'rganilgan bilimlarni mustahkamlash.

Darsning metodi: suhbat va ijodiy ish.

Darsning jihozi: narsalar, rasmlar.

Darsning borishi.

1. Uyga topshirilgan 105- mashqning bajarilishini tekshirish. Birinchi gap o'qiladi.

— Gap nima haqida aytilgan? (O'rdakcha, jo'ja haqida.)

— O'rdakcha, jo'ja so'zlariga so'roq bering. (Nima?) Gapning kim yoki nima haqida aytilganini bildirgan bo'lak nima deyiladi? (Ega deyiladi.)

— O'rdakcha, jo'ja haqida nima deyilgan? (Do'st bo'lishdi, deyilgan.)

— Do'st bo'lishdi so'ziga so'roq bering. (Nima qilishdi?)

— Ega haqida nima deyilganini bildirgan gap bo'lagi nima deyi-ladi? (Kesim deyiladi.)

— Ega bilan kesim gapning qanday bo'lagi? (Bosh bo'lagi.)

Keyingi gaplar ham o'qilib, shunday tahlil qilinadi. Ajratib ko'rsatilgan so'zlar gapning qanday bo'lagi (bosh bo'lagi) ekanini o'quvchilar to'g'ri aniqlaganliklari tekshirib chiqiladi.

2. Darslik bilan ishlash.

106- mashqdagi she'r o'qiladi.

— Jo'ja nima dedi? (Qoch, o'rtoqjon, mushuk yetib keladi.)

— O'rdak nima qildi? (O'rdak alpon-talpon qochdi.)

- Mushuk nima qildi? (Quvladi.)
- O'rdak-chi? (O'rdak o'zini suvga otdi.)
- Mushuk-chi? (Ko'l bo'yida qotib qoldi.)
- *Otdi* so'ziga yaqin ma'noli qanday so'zni bilasiz? (*Tashladi.*)

— *Qotib qoldi* so'zini yaqin ma'noli qanday so'z bilan almashtirish mumkin? (*Qimirlamay qoldi, to'xtab qoldi.*)

Shu so'zlarni qatnashtirib gap tuzing. O'quvchilar tuzgan gaplaridan ayrim namunalar: (1. *Bilmasvoy yomon odatini tashladi.* 2. *Mashina katta yo'lning o'rtasida to'xtab qoldi.* 3. *Mushuk itdan qo'rqib, qimirlamay qoldi*) yoziladi.

— She'rdagi birinchi gapni o'qing. Gap nima haqida aytilgan? (Jo'ja haqida.)

— Jo'ja so'ziga so'roq bering. (N i m a ?)

— Gapning kim yoki nima haqida aytilgan bo'lagi nima deyiladi? (Ega deyiladi.)

— Ega haqida nima deyilgan so'zni ayting. (*Dedi.*)

— *Dedi* so'ziga so'roq bering. (Nima qildi?)

— Nima qildi?, nima qiladi?, nima qilyapti? kabi so'roqlarga javob bo'lgan so'z gapning qanday bo'lagi? (Gapning kesimi.)

— Ega va kesim gapning qanday bo'lagi? (Ega va kesim gapning bosh bo'lagi.)

— Egani qanday belgilaymiz? (Eganning tagiga bir chiziq chiziladi.)

— Kesimni-chi? (Kesimning tagiga ikki chiziq chiziladi.)

She'rdagi boshqa gaplar ham xuddi shunday tahlil qilinib, bosh bo'laklar ajratib yoziladi. Eganning tagiga bir, kesimning tagiga ikki chiziq chiziladi.

Jo'ja dedi.

Mushuk quvib qoldi.

O'rdak qochdi.

O'rdak otdi. Mushuk qotdi.

3. 107- mashqni bajarish.

Mashqdagi so'zlar o'quvchilarga o'qitiladi.

— Nimalarni o'qidingiz? (So'zlarni.)

— Bulardan biror narsani angladingizmi? (Yo'q.)

— Nima uchun? (Chunki bular alohida-alohida so'z.)

— So'zlardan nimalar tuziladi? (Gaplar.)

Mashqda berilgan so'zlardan nechta gap tuzish mumkin?

(4 ta, 3 ta, 5 ta.)

— Qani, gap tuzib ko'raylik-chi? Kim qanday gap tuzdi?
Kichkintoylar bog'chada yayrab o'smoqda.

— *O'qiyaptilar, bolalar, kitobni, qiziqib so'zlari bilan gap tuzing. — Bolalar kitobni qiziqib o'qiyaptilar.*

— Yana qanday gap tuzish mumkin? — *Karim she'rni yoddan o'qidi.*

— Yana qaysi so'zlar qoldi? — *Xushovoz, aytdi, Nafisa, ashula.*

— Shu so'zlarni qatnashtirib gap tuzing. — *Xushovoz Nafisa ashula aytdi.*

— Nechta gap tuzdik? (4 ta.)

— Tuzilgan gaplar doskaga yozib boriladi.

O'quvchilar uni daftarlariga ko'chirib yozadilar, yozganlarini tekshiradilar.

Ulardagi bosh bo'laklar ajratiladi.

— Birinchi gap kim haqida aytilgan? (Kichkintoylar haqida.)

— Kichkintoylar so'ziga so'roq bering. (Kimlar?)

— *Kichkintoylar* so'zi gapda nima vazifada kelyapti? (Kichkintoylar so'zi gapda ega vazifasida kelyapti.)

— Ega gapning qanday bo'lagi? (Bosh bo'lagi.)

— Kichkintoylar haqida nima deyilgan? (*O'smoqdalar* deyilgan.)

— *O'smoqdalar* so'zi gapda nima vazifada kelmoqda? (Kesim vazifasida kelmoqda.)

— *O'smoqdalar* so'ziga so'roq bering. (Nima qilmoqdalar?)

— Ega gapning qanday bo'lagi? (Bosh bo'lagi.)

— Kesim-chi? (Kesim ham bosh bo'lak.)

— Ega va kesim gapning qanday bo'lagi ekan? (Ega bilan kesim gapning bosh bo'lagi.)

Har bir gap ana shunday tahlil qilinib, gapdagi bosh bo'laklar yonma-yon yoziladi. (1. Kichkintoylar o'smoqdalar. 2. Bolalar uxlayaptilar. 3. Karim o'qidi. 4. Nafisa aytdi.)

O'qituvchi o'quvchilarning javoblari asosida bajarilgan ishlar-ni umumlashtirib xulosa chiqaradi. Ega bosh bo'laklardan biri. U kim?, kimlar?, nima?, nimalar? so'roqlariga javob bo'ladi. Kesim ham bosh bo'lak. U nima qildi?, nima qildilar?, nima qiladilar?, nima qilyaptilar? kabi so'roqlarga javob bo'ladi. O'quvchilar qoidani darslikdan o'qiydilar.

4. Husnixat mashqlari.

Husnixat uchun material.

Bilim manbayi kitobni seving! Kitob — o'ftob. U sizga ko'p narsalarni o'rgatadi.

Gaplarni chiroyli yozish talab etiladi.

5. Saylanma diktant.

Saylanma diktantda quyidagi gaplardan foydalaniladi.

1. Munira qo'g'irchog'ini uxlatdi. 2. Karim musobaqada birinchi o'rinni egalladi. 3. Erkin qo'ylarini yaylovda boqdi. 4. Munisa onasiga yordamlashdi.

O'qituvchi gaplarni navbat bilan o'qiydi, o'quvchilar gapdagi bosh bo'laklarni yozadilar. (1. Munira uxlatdi. 2. Karim egalladi. 3. Erkin boqdi. 4. Munisa yordamlashdi.)

6. Darsni yakunlash, bilimlarni mustahkamlash.

— Ega va kesim gapning qanday bo'lagi?

— Ega deb nimaga aytiladi?

— Ega qanday so'roqlarga javob bo'ladi?

— Kesim deb nimaga aytiladi?

— U qanday so'roqlarga javob bo'ladi?

7. Uyga vazifa: 108- mashq.

Qavs ichida berilgan so'zdan so'roqlarga mos so'zlarni tanlab yozish, ega vazifasida kelgan so'zlarni topib, tagiga chizish topshiriladi.

47- DARS

Mavzu: ikkinchi darajali bo'laklar.

Darsning maqsadi: a) ikkinchi darajali bo'laklar haqida umumiy tushuncha berish, o'quvchilarning gapda ega va kesimdan tashqari, ularni izohlab keluvchi ikkinchi darajali bo'laklar ham bo'lishini anglab olishlariga erishish; b) tabiatga bo'lgan qiziqishni o'stirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: suhbat, savol-javob.

Darsning jihozi: gaplarning chizmalardagi tasviri.

Darsning borishi: yangi mavzuni bayon etish.

Doskaning bir tomoniga bosh bo'lakdan tuzilgan gap, ikkinchi tomoniga bosh va ikkinchi darajali bo'laklardan tuzilgan gap yoziladi. Avval birinchi gapdagi so'zlarga so'roq berib, gap bosh bo'laklardan, keyin ikkinchi gapdagi so'zlarga so'roq berib,

u gap bosh va ikkinchi darajali bo'laklardan tuzilganligi, ikkinchi darajali bo'laklar bosh bo'laklarni izohlab kelishi ko'rsatiladi.

I. *Qo'shiqchilar tayyorlandilar.*

Kimlar? (tayyorlandilar) — qo'shiqchilar (ega).

(Qo'shiqchilar) nima qildilar? — tayyorlandilar (kesim).

II. *Yosh qo'shiqchilar tanlovga puxta tayyorlandilar.*

Qanday qo'shiqchilar? — *yosh* (ikkinchi darajali bo'lak).

Nimaga? (tayyorlandilar) — *tanlovga* (ikkinchi darajali bo'lak).

Qanday? (tayyorlandilar) — *puxta* (ikkinchi darajali bo'lak).

— *Qo'shiqchilar tayyorlandilar* gapning qanday bo'lagi? — Bosh bo'lagi.

— *Yosh, tanlovga, puxta* so'zlari gapning qanday bo'lagi? — ikkinchi darajali bo'lagi.

— Gaplar qanday bo'laklardan tuzilar ekan? — Bosh bo'laklardan.

Qapning asosiy mazmuni qaysi bo'lakdan anglashiladi? — Bosh bo'lakdan

— Ikkinchi darajasi bo'laklar gapda qanday vazifani bajaradi? — Fikrni yana ham to'liq ifodalash vazifasini bajaradi.

— Ikkinchi darajali bo'laklar qaysi bo'lakka bog'lanib kelyapti? — Bosh bo'laklarga.

— Ular nimani to'ldiradi? — Gapning mazmunini to'ldiradi. Javoblar umumlashtiriladi.

Gapning asosiy mazmuni bosh bo'laklardan anglashiladi. Gapdagi fikr yana ham to'liq bo'lishi uchun boshqa so'zlar ham ishtirok etadi. Bular *ikkinchi darajali bo'laklar* deyiladi. Ikkinchi darajali bo'laklar bosh bo'laklar bilan bog'lanib, gapning mazmunini to'ldiradi. Ikkinchi darajali bo'laklar ham gapda ma'lum bir so'roqqa javob bo'ladi.

Qoida darslikdan o'qitiladi.

2. Darslik bilan ishlash.

119- mashqda berilganlarni mustaqil o'qib, matnda nechta gap borligini aniqlash vazifasi topshiriladi.

— Matnda nechta gap bor ekan? (3 ta.)

— Gaplarni qanday aniqladingiz? (Mazmuni va ovozning pasayishiga qarab.)

— Matnda qanday gaplar berilgan? (Darak gaplar.)

— Ulardan qanday mazmun anglashilyapti? (Darak, xabar mazmuni.)

— Darak gapning oxiriga qanday belgi qo'yiladi? (Nuqta.)

— Birinchi gapni o'qing. *Do'lana tog'larda o'sadi.*

— Gapni oxiriga qanday belgi qo'yasiz? (Nuqta.)

— Nima uchun? (Chunki bu darak gap.)

— Gap nima haqida aytilgan? (Do'lana haqida.)

— *Do'lana* so'ziga so'roq bering. (N i m a ?)

— *Do'lana* haqida nima deyilgan? (O'sadi.)

— Osadi so'ziga so'roq bering (N i m a q i l a d i ?)

— *Do'lana* so'zi gapda qanday vazifada kelyapti? (Ega vazifasida.)

— *O'sadi* so'zi-chi? (Kesim vazifasida.)

— Egani qanday belgilaymiz? (Tagiga bir chiziq chizamiz.)

— Kesimni-chi? (Kesimning tagiga ikki chiziq chizamiz.)

— Gapda yana qanday so'z ishtirok etgan? (*Tog'larda.*)

— Bu so'z nima uchun ishlatilgan? (Gapning mazmunini to'ldirish uchun.)

Matndagi har bir gap doskaga yozib, ana shunday tahlil qilinadi, gapning bosh bo'laklari tagiga chiziladi. (*Do'lana tog'larda o'sadi.* Olimlar *do'lanada* darmondorilarning borligini aniqladilar. Hozir uning mevasi va gulidan shifobaxsh dorilar tayyorlanadi.)

3. *Shifobaxsh* so'zining imlosini ko'rib chiqish. So'z harf va tovush tomonidan ko'rib chiqiladi. Talaffuzi va imlosidagi farq aniqlanadi. So'z bo'g'inga bo'lib o'qiladi.

Shi-fo-baxsh — 3 bo'g'in, 8 harf, 8 tovushdan iborat. 3 ta unli, 5 ta undosh.

Shifobaxsh so'zi talaffuz qilinganda so'z bir nechta o'quvchiga talaffuz qildiriladi. Ikkinchi bo'g'indagi **f** undoshi jarangsizlanib, **p** tarzida eshitiladi, lekin yozuvda **f** yozilishiga o'quvchilar diqqati qaratiladi.

4. Husnixat mashqlari.

Eh, jannatmakon Vatanim! Men seni sevaman! Shunday Vatanda yashashning o'zi — bir baxt.

Gaplar doskadan o'qilib, savollar bilan o'quvchilarning vatan haqidagi tushunchalari kengaytiriladi. Ularda vatanga muhabbat tuyg'ulari o'stiriladi.

— Nima uchun jannatmakon vatanim deymiz?

— Vatanimiz sizga yoqadimi? Nima uchun?

— Vatan deganda nimani tushunasiz?

- Vatan qayerdan boshlanadi?
- Sizning vataningiz qayer?
- Siz vataningizni nima uchun sevasiz?

O'quvchilar gaplarni husnixat qoidalariga rioya qilib yozadilar.

5. 120- mashqni bajarish.

Matn ko'chirib yozilgach, gapning ega, kesim va ikkinchi darajali bo'laklari aniqlanadi va ular bir-biridan chiziqqlar bilan ajratib ko'rsatiladi.

Birinchi gap o'qiladi. (*Tokzorlarda bog'bonning ishlari ko'payadi.*)

— Gapdan qanday mazmun anglashilyapti? (Darak, xabar mazmuni.)

— Nima? (ko'payadi) (Ishlar).

— *Ishlari* so'zi qanday vazifada kelyapti? (Ega vazifasida.)

— Egani qanday belgilaymiz?

— Eganing tagiga bir chiziq chiziladi. (Gapdagi ega bir chiziq bilan belgilanadi.)

— Nima qiladi? (Ko'payadi.)

— *Ko'payadi* gapning nimasi? (Kesimi.)

— Kesim qanday belgilanadi?

— Kesimning tagiga ikki chiziq chizamiz. (Kesimning tagiga ikki chiziq chizib belgilanadi.)

— Qachon ko'payadi? (Kuzda.)

— *Kuzda* so'zi gapning qanday bo'lagi? (Ikkinchi darajali bo'lagi.)

— Qayerlarda ko'payadi? (*Tokzorlarda.*)

— Tokzorlarda so'zi gapning qanday bo'lagi? (Ikkinchi darajali bo'lagi.)

— Ikkinchi darajali bo'laklarni qanday chiziq bilan belgilaymiz? (To'liqinli chiziq bilan, *kuzda*, *tokzorlarda* so'zlarining tagiga to'liqinli chiziq chiziladi.)

— Ikkinchi darajali bo'laklar gapning qaysi bo'lagi bilan bog'lanadi? (Bosh bo'laklar bilan bog'lanadi.)

— U nima vazifani bajaradi? (Gapning mazmunini to'ldiradi.)

Matndagi gaplar ana shunday tahlil qilinib, bosh va ikkinchi darajali bo'laklar bir-biridan chiziqqlar bilan ajratib ko'rsatiladi. (*Tokzorlarda bog'bonning ishlari kuzda ko'payadi.*)

Qo'ndoglanadi so'zining ma'nosi tushuntiriladi. (Ko'mish uchun tokni bog'lab qo'yish.)

6. Yangi mavzuni mustahkamlash.

— Gapning asosini qaysi bo‘laklar tashkil etadi?

— Gapda qanday bo‘laklar mavjud?

— Gapning mazmunini to‘ldirib keladigan bo‘laklar nima deyiladi?

— Ikkinchi darajali bo‘laklar gapdagi qaysi bo‘lak bilan bog‘lanadi?

7. Uyga vazifa: 121- mashq. Mashqning sharti tushuntiriladi. Gapdagi chiziqlar o‘rniga mashq ostida berilgan so‘zlardan mosini tanlash; tanlangan so‘zni o‘rniga qo‘yib, gaplarni to‘ldirib yozish; qo‘yilgan so‘zlarga so‘roq berib, ular gapning qanday bo‘lagi ekani-ni aniqlash; bosh va ikkinchi darajali bo‘larni aniqlash va tagiga chizish.

N a m u n a : O‘quvchilar sinfga baliqchalarni keltirdilar.

Gapda so‘zlarning bog‘lanishi

(5 soat)

O‘quvchilarga gapda so‘zlarning bog‘lanishi yuzasidan sintaktik bilim berish alohida ahamiyatga ega. Gapdagi so‘zlarning ma‘no jihatdan bog‘langan juftini topa bilishga o‘rgatish o‘quvchilarning mustaqil gap tuzishlarida muhim ahamiyatga ega. Gapda ma‘no jihatdan o‘zaro bog‘langan so‘zlarni to‘g‘ri aniqlash yuqori sinflarda otlarning kelishiklar bilan turlanishini hamda kelishiklar bilan turlangan so‘zlarning fe‘l, sifat kabi grammatik shakllar bilan bog‘lanishini oson o‘zlashtirishga yordam beradi.

O‘quvchilar faqat ega va kesimdan tuzilgan gaplarda so‘zlarga savol berishni o‘rganish jarayonida gapda so‘zlarning bog‘lanishini bilib oladilar. Ular egaga kim? yoki nima? so‘rog‘ini berishni o‘rganganlaridan keyin egadan kesimga qarata nima qildi?, nima qiladi?, nima qilyapti? so‘roqlarini berishni bilib boradilar. Masalan, *Bulbul sayradi (nima?) bulbul* — ega. *Bulbul (nima qildi?) sayradi* — kesim.

O‘quvchilar endi gapda so‘zlarning bog‘lanishini savollar bilan aniqlashni mashq qila boshlaydilar: egadan kesimga, kesimdan ikkinchi darajali bo‘lakka qarata savol berib, ularning bog‘lanishini aniqlaydilar.

Gapdagi so‘zlarning bog‘lanishini o‘rganishda faqat egani yoki faqat kesimni izohlaydigan ikkinchi darajali bo‘laklarga ega bo‘lgan „*Har xil sabzavotlar yig‘ishtirildi. Kechqurun momaqaldiroq qat-*

tiq gumburladi. Quyosh yerni qattiq qizdirdi“ kabi gaplarnigina tanlamay, balki ikkinchi darajali bo‘laklarni ham izohlaydigan „*Kechagi shamol yosh nihollarning shoxini egdi*“ kabi gaplarni ham tanlash talab etiladi.

Gapda so‘zlarning bog‘lanishi yuzasidan berilgan mashqlar keyingi mavzularni o‘rganish jarayonida ham mavzu bilan bog‘liq holda davom ettiriladi.

Gapda so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishini chiziqlar bilan belgilab ko‘rsatish mumkin.

Gapda so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishini ko‘rsatishning ikkinchi usuli mazmunan bog‘langan so‘zlarni juftlab yozishdir. Masalan, yuqoridagi gapda o‘zaro bog‘langan so‘zlar shunday yoziladi: *qushlar uchadilar, kuzda uchadilar, mamlakatlarga uchadilar, issiq mamlakatlarga.*

Uchinchi usul — savollar bilan yozish: qushlar (n i m a q i l a d i l a r ?) uchadilar, (q a c h o n ?) kuzda uchadilar, (q a y e r g a ?) mamlakatlarga uchadilar, (q a n d a y ?) issiq mamlakatlarga.

O‘quvchilar faqat tayyor gaplarni tahlil qilish bilangina shug‘ullanmay, balki gap tuzish yuzasidan ham mashq qilishlari kerak. Quyidagi mashqlar shular jumlasidandir: o‘qituvchi tomonidan berilgan gaplarning ega yoki kesimini izohlaydigan ikkinchi darajali bo‘laklarini qo‘shib, ularni kengaytirish, ikkinchi darajali bo‘lakni izohlaydigan boshqa ikkinchi darajali bo‘lakni qo‘shish (*Osmonda bulut ko‘rindi. Ko‘m-ko‘k osmonda bulut ko‘rindi*). Kesimni izohlaydigan ikkita ikkinchi darajali bo‘lak topish. Masalan: *Qushlar uchadilar. Kuzda qushlar janubga uchadilar.*

Gap mavzusi yuzasidan olib boriladigan barcha ishlar tuga-gach, bolalar darslikdagi savollarga va o‘qituvchining quyidagi kabi qo‘shimcha savollariga javob bera olishlari kerak:

— Gap deb nimaga aytiladi?

— Gapning bosh bo‘laklariga nimalar kiradi?

— Gapning qanday bo‘lagi ega deyiladi?

— Kesim deb nimaga aytiladi?

— Gapning oxiriga qanday tinish belgilar qo‘yiladi? Misollar keltiring.

Mavzu: gapda so‘zlarning bog‘lanishi.

Darsning maqsadi: o‘quvchilarning ikkinchi darajali bo‘laklar haqidagi bilimlarini mustahkamlash. Gapda so‘zlarning bog‘lanishi haqida tushuncha berish. Gapda so‘zlarning ma‘no jihatdan bog‘lanishini amaliy ko‘rsatish. Gapda ma‘no jihatdan bir-biriga bog‘langan so‘zlarga so‘roq berishga o‘rgatish. Yig‘iq gaplardan yoyiq gaplar tuzishga o‘rgatish. Chiroyli yozuv malakalarini rivojlantirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: suhbat va ijodiy ish.

Darsning jihozi: g‘o‘zapoyadan tozalanayotgan dala va kuzgi shudgorlash ishlarini tasvirlovchi hamda gulzorning ko‘rinishini ifodalovchi rasmlar.

Darsning borishi.

1. Uy vazifasining bajarilishini tekshirish.

— 125- mashqda nimalar berilgan? (So‘zlar.)

— Ular qanday holatda? (Ular bir-biri bilan bog‘lanmagan, tarqoq.)

— So‘zlardan nimalar tuziladi? (Gaplar.)

— Birinchi qatorda qanday so‘zlar berilgan, ularni o‘qing. (*Dalani, g‘o‘zapoyadan tozaladilar, dehqonlar.*)

— Bu so‘zlardan tuzgan gapingizni o‘qing. (*Dehqonlar dalani g‘o‘zapoyadan tozaladilar.*)

— Gapda qanday bo‘laklar bor? (Bosh va ikkinchi darajali bo‘laklar bor.)

— Gapdagi bosh bo‘laklarni o‘qing. (*Dehqonlar tozaladilar.*)

— Bosh bo‘laklarni qanday aniqladingiz? (So‘roqlar orqali.)

— Bosh bo‘laklarga nimalar kiradi? (Ega va kesim.)

— Ularning tagiga qanday chiziq chizdingiz? (Eganing tagiga bir, kesimning tagiga ikki chiziq chizdik.)

— Ikkinchi darajali bo‘laklarni qanday belgiladingiz? (To‘lqinli chiziqlar bilan.)

Tahlil qilingan gaplardan biri doskada ko‘rib chiqiladi: *Dehqonlar dalani g‘o‘zapoyadan tozaladilar.*

Boshqa gaplar ham shunday tahlil qilish bilan tekshiriladi.

2. Husnixat mashqlari.

Husnixat uchun quyidagi gaplar husnixat qoidalariga rioya qilgan holda doskaga yozilgan bo‘ladi.

Non aziz! Nonni isrof qilmang!

Nonning uvog'i ham non.

Gaplar doskadan o'qiladi. So'ngra nonning hayotdagi o'rni, ahamiyati ochib beriladi. Non haqidagi kichik rivoyatlardan aytib berish ham mumkin. So'ngra o'quvchilar gaplarni husnixat qoidalariga rioya qilib yozadilar.

3. Yangi mavzuni bayon etish. O'quvchilar diqqati avvaldan doskaga yozib qo'yilgan gapga (*Kecha o'quvchilar musobaqada g'oliblikni qo'lga kiritdilar*) qaratiladi. Gap bolalardan biriga o'qitiladi. Gapning bosh bo'laklari aniqlanadi va doskaga yoziladi. Suhbat yordamida ma'no jihatdan o'zaro bog'langan so'zlar aniqlanadi.

— Kimlar? *kiritdilar* — *o'quvchilar kiritdilar.*

— *O'quvchilar nima qildilar?* — *o'quvchilar kiritdilar.*

— Qachon? *kiritdilar* — *kecha kiritdilar.*

— Nimada? *kiritdilar* — *musobaqada kiritdilar.*

— Nimanisi? *kiritdilar* — *g'oliblikni kiritdilar.*

— Nimaga? *kiritdilar* — *qo'lga kiritdilar.*

Gapda so'zlarning bo'glanishi doskaga yozib boriladi.

— Gapda so'zlar mazmunan bir-biri bilan qanday bog'langan? (Mazmunan o'zaro bog'langan.)

— Gapda so'zlarning bog'lanishini nimalar yordamida aniqladik? (Savollar yordamida.)

— Gapdagi so'zlar bir-biri bilan mazmunan bog'lanmasa nima bo'ladi? (Mazmun anglashilmaydi.)

Javoblar umumlashtiriladi: gapda so'zlar mazmunan o'zaro bog'lanadi. Gapda so'zlarning bog'lanishi so'roqlar orqali aniqlanadi.

Qoida darslikdan o'quvchilarga o'qitiladi.

Tahlil qilingan gapni o'quvchilar doskadan ko'chirib yozadilar.

4. Darslik bilan ishlash.

126- mashqdagi matn o'qiladi. Birinchi gap ko'chirib yoziladi. Mashqning shartiga ko'ra, bosh bo'laklar aniqlanib, tagiga chiziladi. Dastlab ega va kesimga so'roq beriladi. So'ngra ega va kesimga bog'lanib kelayotgan so'zlarni so'roqlar orqali aniqlab, namunadagidek yoziladi.

Namuna: *Yozda quyosh yerni qattiq qizdiradi.*

Nima qizdiradi? — *quyosh qizdiradi.*

Quyosh nima qiladi? — *quyosh qizdiradi.*

Qachon qizdiradi? — *yozda qizdiradi.*

Nimani qizdiradi? — *yerni qizdiradi.*

Qanday qizdiradi? — *qattiq qizdiradi.*

Ikkinchi gap ham xuddi shunday tahlil qilinadi.

Mashqdagi boshqa gaplarda soʻzlarning bogʻlanishi ham shu tartibda yozib chiqiladi.

5. Ijodiy diktant.

Berilgan savollar oʻrniga soʻzlar qoʻyib, bosh boʻlakli gaplarga ikkinchi darajali boʻlaklar qoʻshib, gaplarni kengaytirib yozishi tushuntiriladi.

(Qachon? Nimalardan?) *barglar toʻkiladi.*

(Qayerdagi? Qanday?) *oʻtlar sargʻayadi.*

(Qanday? Qayerdan?) *qushlar keladilar.*

Oʻquvchilarning bajargan ishlari tekshiriladi.

Oʻquvchilar soʻroqlarga tanlagan soʻzlarini soʻroq soʻzlar oʻrniga qoʻyib, gaplarni toʻldirib oʻqiydilar. Gapdagi soʻzlarning oʻzaro bogʻlanishi soʻroqlar orqali aniqlanadi.

Nimalar toʻkildi? — *barglar toʻkildi.*

Barglar nima qildi? — barglar toʻkildi.

Qachon toʻkildi? — *kuzda toʻkildi.*

Nimalardan toʻkildi? — *daraxtlardan toʻkildi* kabi.

6. 127- mashqni bajarish. Mashqning topshiriqlari bilan bajarishda 126- mashqdagi namunadan foydalaniladi.

Gulzorda yengilgina shamol esyapti.

— Gapning egasi qaysi? (*Shamol.*)

— Kesimi-chi? (*Esyapti.*)

— Nima esyapti? (*Shamol esyapti.*)

Kesimga savol bering.

— Shamol nima qilyapti? (*Shamol esyapti.*)

Kesimga qarab ikkinchi darajali boʻlaklarga soʻroq bering.

Qayerda esyapti? (*Gulzorda esyapti.*)

Qanday shamol? (*Yengilgina shamol.*)

Boshqa gaplardagi soʻzlarning bogʻlanishi ham ana shunday aniqlanadi.

Oʻquvchilar matnni koʻchirib, gapdagi ega, kesim va ikkinchi darajali boʻlaklarni chiziqalar bilan koʻrsatadilar.

7. Yangi mavzuni mustahkamlash.

Gapda soʻzlar bir-biri bilan qanday boʻgʻlanadi?

— Gapda soʻzlarning bogʻlanishini nimalar orqali aniqlaymiz?

— Gapda qanday boʻlaklar boʻladi?

8. Uyga vazifa: 128- mashq. Mashqning shartini tushuntirish. Berilgan soʻzlardan gap tuzish; gaplarni yozish; gaplarning oxiriga tegishli belgini qoʻyish.

Oʻquvchilarning faolligi reyting ball tizimida baholanadi.

50- DARS

Mavzu: gapda soʻzlarning bogʻlanishi (takrorlash).

Darsning maqsadi: a) oʻquvchilarning gap boʻlaklari, gapda soʻzlarning bogʻlanishi haqidagi bilimlarini kengaytirish, gapning mazmuniga koʻra turlari haqidagi bilimlarini mustahkamlash; „Sinkveyn“ usulida ijodkorlikni oʻstirish, husnixat malakalarini rivojlantirish.

Darsning turi: takrorlash.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: gaplarning chizmalarda aks ettirilishi.

Darsning borishi.

1. Uyga berilgan 128- mashqning bajarilishi tekshiriladi. Berilgan soʻzlardan oʻquvchilarning tuzgan gaplari oʻqitiladi. Gaplarning oxiriga qanday tinish belgisi qoʻyilganligi va u belgining nima uchun qoʻyilganligi savollar bilan aniqlanadi.

2. Husnixat mashqlari.

Husnixat uchun material.

Tinchlik — farovonlik demakdir.

Yurti tinchning eli tinch.

Tinch elning bogʻi koʻrkam.

Maqollar oʻqiladi. Mazmuni yuzasidan savollar beriladi.

— Xalqlarimiz qanday yashaydi?

— Biz nima uchun tinch yashaymiz?

— *Farovonlik* deganda nimani tushunasiz?

— *Yurt, el* soʻzlariga yaqin maʼnoli soʻzlar tanlab ayting (yurt, vatan, makon, joy, el-xalq.)

— *Tinch elning bogʻi koʻrkam* deganda nimani tushunasiz?

— Eng katta vatanimiz qayer?

— Eng kichik vatanimiz-chi?

Oʻquvchilar husnixat qoidalariga amal qilgan holda maqollarni koʻchirib yozadilar.

3. Darslik bilan ishlash.

129- maqsh shartiga koʻra bajariladi. Matnda nechta gap borligini aniqlash uchun uni ichdan oʻqib chiqish topshiriladi.

— Matnda nechta gap bor? (4 ta.)
— Qanday bildingiz? (Gaplarning oxirida ovozning pasayishi, fikrning tugashidan.)

— Ular qanday gaplar? (Darak gaplar.)

— Darak gaplarning oxiriga qanday belgi qo'yiladi? (Nuqta.)

Birinchi gap o'qilib, doskaga yoziladi. (Osmonni qora bulut qopladi.)

— Gap nechta so'zdan tuzilgan? (4 ta so'zdan.)

— Gapning bosh bo'laklarini ayting. (*Bulut qopladi.*)

— Ularni qanday chiziq bilan belgilaymiz? (Eganing tagiga bir, kesimning tagiga ikki chiziq chizib qo'yamiz.) Gapdagi bosh bo'laklarning tagiga chizib qo'yiladi.

Gapdagi so'zlarning bog'lanishi ko'rib chiqiladi.

— Nima qildi? — *bulut qopladi.*

— *Bulut* nima qildi? — *bulut qopladi.*

— Qanday *bulut*? — *qora bulut.*

— Qayerni *qopladi*? — *osmonni qopladi.*

4. 130- mashqni bajarish. Mashqda berilgan birinchi gapdagi so'zlarning bog'lanish chizmasi yozilgan plakat doskaga osilib, so'zlarning bog'lanishi ko'rib chiqiladi.

— Nima *yangradi*? — *Kuy yangradi.*

— Nima? *kuy* — ega — Nima qiladi? *allalaydi* — kesim.

— Qanday *kuy*? — *yoqimli kuy* (*yoqimli* — ikkinchi darajali bo'lak.)

— Kimni *allalaydi*? — *odamni allalaydi.* (*Odamni* ikkinchi darajali bo'lak.)

— Gapdagi qaysi bo'laklar bir-biri bilan bog'langan? (Ega bilan kesim.)

— Ikkinchi darajali bo'laklar-chi? (Biri egaga, biri kesimga.)

Ikkinchi gap o'qiladi. (*Nay ovozi mayin yangradi.*)

Ikkinchi gapdagi so'zlarning bog'lanish chizmasi chiziladi. Egaga so'roq beriladi.

— Nima *yangradi*? — *ovozi yangradi.* (*Ovozi* — ega.)

Kesimga so'roq beriladi.

— Nima qildi? — *yangradi.* (*Yangradi* — kesim.)

— *Nay* so'zini *ovozi* so'zi bilan bog'lab, savol beriladi.

— Nima *ovozi*? — *Nay ovozi.* (*Nay* — ikkinchi darajali bo'lak.)

Yoqimli so'zini *yangradi* so'zi bilan bog'lab savol beriladi.

— Q a n d a y *yangradi*? *Yoqimli yangradi*. (*Yoqimli* — ikkinchi darajali bo'lak.)

Gapdagi so'zlarning bog'lanishi doskaga chizib boriladi. Suhbatdan quyidagi chizma hosil bo'ladi.

Nima? *Ovozi* — ega.

Nima qildi? *yangradi* — kesim.

Nima ovozi? *Nay ovozi*.

Q a n d a y *yangradi*? (*Mayin*.)

3, 4- gaplarning bog'lanishi og'zaki ko'rib chiqiladi va o'quvchilar ularni yozib, bosh va ikkinchi darajali bo'laklarni chiziqlar bilan ajratib ko'rsatadilar va daftarlariga ko'chiradilar.

5. Lug'at so'zlar bilan ishlash.

Yomg'ir, havo, barg so'zlarining talaffuzi tushuntiriladi. *Yomg'ir* so'zining talaffuzida ikkinchi bo'g'indagi ikki undosh orasidagi *i* unlisi qisqa talaffuz qilinsa ham, yozuvda saqlanishi, *havo* so'zining talaffuzida birinchi bo'g'indagi *a* unlisi *o* bo'lib eshitilsa ham, yozuvda *a* yozilishi, *barg* so'zi *bay* tarzida talaffuz etilsa ham, imloda *barg* holda yozilishiga o'quvchilar diqqati qaratiladi. Shu so'zlarni qatnashtirib, gaplar tuzdiriladi. Tuzilgan gaplardan 2,3 tasi tanlab diktovka bilan yozdiriladi. Yozilgan gaplarning bosh va ikkinchi darajali bo'laklari chiziqlar bilan belgilanadi.

6. Darsni yakunlash va bilimlarni mustahkamlash.

— So'zlar bir-biri bilan qanday bog'lanadi?

— Gapda ikkinchi darajali bo'laklar qaysi bo'laklarga bog'lanar ekan?

— Bosh bo'laklar-chi?

7. Uyga vazifa: 131- mashq. Gaplarning mazmuniga xos so'zlar tanlab, ularni to'ldirib yozish, gapda o'zaro bog'langan so'zlarga so'roq berishni o'rganish.

So'zning tarkibi.

So'zning o'zagi va o'zakdosh so'zlar

(7 soat)

Dastur talabiga ko'ra, 3- sinfdan bu mavzu yangi mavzu sifatida o'rganiladi. O'quvchilar so'zning morfologik tarkibi, so'z tarkibi haqida dastlabki nazariy ma'lumotni oladilar. Bular asosida keyinchalik zarur grammatik bilim va muhim orfografik malakalarni kengaytirish hamda mustahkamlash bo'yicha ish olib boriladi. So'zning

morfologik tarkibini o'rganish o'quvchilarni so'z qurilishi, so'zlarning ma'nosini yaxshi anglash, so'zlarni nutqda aniq va o'rinli qo'llashga o'rgatadi.

So'zning tarkibi yuzasidan olib boriladigan ishlar quyidagicha tashkil qilinadi.

Dastlab o'zak va o'zakdosh so'zlar haqida ma'lumot beriladi. Bolalar o'zakdosh so'zlarning umumiy qismini aniqlash, berilgan so'zlarga o'zakdosh so'zlar tanlash, berilgan matndan o'zakdosh so'zlarni topib, ularning umumiy qismi tagiga chizishni mashq qiladilar. Keyin so'z yasovchi qo'shimchalar, so'z o'zgartuvchi qo'shimchalar o'rgatiladi.

„So'zning o'zagi va o'zakdosh so'zlar“ mavzusini o'rganishda matndan o'zakdosh so'zlar tanlash, gapning mazmuniga mos o'zakdosh so'zlarni tanlab, gaplarni to'ldirish, o'zakdosh so'zlarni qatnashirib, gap tuzish kabi mashqlar bajariladi. Bunday mashqlar bolalarning o'zakdosh so'zlar haqida egallagan bilimlarini chuqurlashtiradi.

54- DARS

Mavzu: o'zak va o'zakdosh so'zlar.

Darsning maqsadi: a) o'quvchilarga so'z tarkibi, o'zak, o'zakdosh so'zlar haqida ma'lumot berish; o'zakdosh so'zlarning bir-biriga o'xshash va farqli tomonlarini ajrata bilish, so'zlarning umumiy qismini aniqlash va belgilash malakasini hosil qilish; ko'rsatish diktanti orqali ijodiy faoliyatini oshirish; b) kasb-hunarga qiziqish uyg'otish; hadis namunalari bilan tanishtirib, tarbiyalash.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: narsalarning rasmi, chizmalar.

Darsning borishi.

1. Darsni tashkil etish. O'quvchilarning darsga tayyorgarligini tekshirish.

2. Uyg'a berilgan vazifalarni tekshirish.

135- mashq yuzasidan suhbat uyushtiriladi.

— Matn nima haqida?

— Unga qanday sarlavha tanlash mumkin?

— Matnda qanday gaplar bor?

Uchinchi gapning bosh bo'laklarini o'qing. Bosh bo'lak — kesimga bog'langan so'zlarni o'qing.

- Gapda qanday bo'laklar ishtirok etgan?
- Gapdagi so'zlar bir-biriga qanday bog'langan?
- Ikkinchi darajali bo'laklar gapda nima uchun kerak?
- Siz ham hayvonot bog'iga borganmisiz?
- Nimalarni ko'rgansiz?

3. Yangi mavzuning bayoni.

Bolalar 137- mashqda berilgan o'zakdosh so'zlarni doskadan o'qiydilar va suhbat yordamida nima uchun ular o'zakdosh so'zlar bo'la olishini aniqlaydilar. Suhbatda quyidagi savollardan foydalanish mumkin.

- *Sinf* so'ziga so'roq bering. (N i m a ?)
- Endi *sinfdosh* so'ziga so'roq bering. (K i m ?)
- K i m ?, n i m a ? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar nimani bildiradi? (shaxs va narsalarni.)

— *Sinf* deganda nimani tushunasiz? — Mana shu biz o'qiyotgan xonani.

— *Sinfdosh* deganda-chi? (Bir sinfda o'qiydigan bolalar bir-biriga *sinfdosh*.)

Shu ikki so'z uchun umumiy bo'lgan so'zni o'qing. (*Sinf*.)

O'qituvchi suhbatni xulosalab, *sinf* — *sinfdosh* so'zlarining umumiy qismi *sinf*. Bu so'zlar o'zakdosh so'zlardir. O'zakdosh so'zlar uchun umumiy bo'lgan qism o'zak deyilishini tushuntiradi. Bolalar qoidani darslikdan o'qiydilar. O'zakdosh so'zlarni doskadan yoki kitobdan ko'chirib yozadilar. O'zakni namunada ko'rsatilgandek belgilaydilar. N a m u n a : *sinf* — *sinfdosh*, *ish* — *ishchi*.

4. O'quvchilarning o'zak va o'zakdosh so'zlar haqidagi tushunchalarini kengaytirish.

O'qituvchi doskaga yozilgan so'zlar (*bosh*, *boshliq*, *boshla*, *boshli*, *boshchilik*; *gul*, *gulchi*, *gulzor*, *guldor*, *gulla*)ga o'quvchilar diqqatini qaratib, bu so'zlarning har biri ustida quyidagicha suhbat o'tkazadi.

- *Bosh* so'ziga so'roq bering. (N i m a ?)
- *Boshliq* so'ziga so'roq bering. (K i m ?)
- Bu so'zlar nimani bildiriyapti? — Shaxs va narsalarni.
- *Boshli* so'ziga so'roq bering. (Q a n d a y ?)

Q a n d a y ? so'rog'iga javob bo'lgan so'z nimani bildiradi? — Shaxs va narsalarning belgi xususiyatini. Shuningdek, *gul*, *gulchi*, *gulzor*, *guldor* so'zlari bilan ham shunday savol-javob o'tkazib, javoblar umumlashtiriladi.

Tilimizda juda ko'p so'zlar bor. Ular orasida ma'no jihatdan bir-biri bilan yaqinlik sezilib turadi. Ularning qismlarida umumiylik seziladi. Ana shu umumiy qism so'zning o'zigidir.

5. 138- mashqni bajarish.

Mashqdagi she'riy parcha ifodali o'qiladi. Mazmuni yoritiladi. O'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishlari tinglanib, quruvchilik kasbi ham alohida mahorat talab qiladigan ajoyib kasb ekanligi uqtiriladi. She'r matnidagi o'zakdosh so'zlar doskada yonma-yon yozilib, aniqlanadi. Ularning umumiy qismi namunadagidek belgilanadi.

N a m u n a : *quruvchi — quruvchilik*

6. Husnixat mashqlari.

Shior: *Go'zal husnixat buyuklardan qolgan merosdir.*

Husnixat uchun material.

Hamma ishlaringizda to'g'ri bo'ling. Odamlarga muomalada xulqingiz chiroyli bo'lsin. Muloyimlik hikmatning boshidir. (Hadisdan.)

Gaplar o'qilib, husnixat qoidalariga amal qilingan holda yoziladi. Hadisning mazmuni yoritiladi.

7. O'tilgan mavzuni mustahkamlash.

O'quvchilar bilimi quyidagi savollar orqali aniqlanadi va umumlashtiriladi.

— O'zak deb nimaga aytiladi?

— O'zakdosh so'zlar deb nimaga aytiladi?

— O'zakdosh so'zlarning qaysi qismi bir xil yoziladi?

8. Uyga vazifa: 139- mashq. „Gulchilar“ matnini ko'chirish, o'zakdosh so'zlarni aniqlash. O'zakdosh so'zlardagi o'zaklarni belgilash.

9. O'quvchilar rag'batlantirib, baholanadi.

57- DARS

Mavzu: o'zak va o'zakdosh so'zlar (takrorlash).

Darsning maqsadi: o'quvchilarning o'zak va o'zakdosh so'zlar haqidagi tushunchalarini kengaytirish, mustahkamlash; og'zaki va yozma bilimlarini o'stirish; o'zakdosh so'zlar tanlashga o'rgatish; harakatli mashg'ulotlar orqali o'zakdosh so'zlarni o'zaklari atrofiga jamlash.

Darsning turi: takrorlash, mustahkamlash.

Darsning metodi: suhbat, harakatli mashg'ulot.

Darsning jihozi: soʻzlar yozilgan qogʻoz boʻlakchalari, rasmlar.
Darsning borishi.

1. Darsni tashkil etish. Oʻquvchilarning darsga hozirligini kuzatish.

2. Uy vazifasini tekshirish. 146- mashq matnidagi oʻzakdosh soʻzlarning umumiy qismi *meva, bogʻ* ekani savollar orqali aniqlanadi. Matnning mazmuni yuzasidan quyidagi savollar beriladi.

— Hovlingizda qanday mevali daraxtlar bor?

— Ularni qanday parvarish qilasiz?

— Bahorda koʻchat ekish ishlariga qanday yordamlashmoqchisiz?

3. „Mening oʻzagim qani?“ mavzusida harakatli mashgʻulot oʻtkazish. Mashgʻulot quyidagicha tashkil etiladi.

Doskaga 7, 8 oʻquvchi chaqiriladi. Ular stoldagi orqasi oʻgirib qoʻyilgan paxta, sinf, meva, mashina, bogʻ, urugʻ, tuz rasmi solingan qogʻozlardan tanlab oladilar. Ularni vaqtincha hech kimga koʻrsatmay turadilar. Qolgan oʻquvchilarga oʻzakdosh soʻzlar yozilgan qogʻozchalar tarqatiladi. (Qogʻozchalarga *paxta*, *zor, bogʻbon, tuzsiz, mevali, sinfdosh, mashinachi, urugʻsiz* soʻzlari yozilgan.) Oʻquvchilar mening oʻzagim qayerda? deb rasmlarga qarab, oʻzlarining qaysi oʻzakka mansub ekanliklarini ikki daqiqa ichida topib oladilar. Guruhlar (oʻzak) oʻzlarining oʻzakdosh soʻzlarini yigʻib olgandan soʻng bir-birlarini nazorat qilib, soʻz mazmunini yoritadilar. Guruhlar bir-birlarining maʼno jihatdan bogʻliqliklarini tekshiradilar. Eng chaqqon guruhlardan ikkitasi doskaga chiqib oʻzak — oʻzakdosh soʻzlarni yozadilar.

4. Husnixat mashqlari.

Shior: *Kim yozolsa chiroyli,*

Ishi boʻlar unumli.

Husnixat uchun material.

Quyosh, havo — tanga davo,

Erta tursang soz havo.

Erta turganning ishi erta bitar.

Maqollarning mazmunini ochish uchun quyidagi savollar beriladi.

— „*Erta tursang — soz havo*“ deganda nimani tushunasiz?

— Nima uchun „*quyosh, havo — tanga davo*“ deyiladi?

— Erta turishning xosiyatini gapirib bering.

Maqollarni yozishda harf unsurlariga rioya qilib, soʻzlar orasidagi oraliqni saqlab, qomatni tik tutib yozish talab etiladi.

5. Darslik bilan ishlash. 147- mashqda berilgan maqollar ko'chirib yoziladi, mazmuni yoritiladi. Maqolda keltirilgan o'zakkodosh so'zlarning o'zaklari odatdagidek belgilanadi.

Masalan:

*(Bilimlining bilimi yuqar,
Bilimsizning nimasi yuqar?)*

6. 148- mashq shartiga ko'ra bajariladi. Bundan tushirib qoldirilgan o'zaklar topib yoziladi, yozakkodosh so'zlarning o'zaklari bir xil yozilishiga e'tibor beriladi.

*(Ishladi, ishchan, ishsiz;
mevali, mevasiz, mevazor.)*

7. Darsni yakunlash, uyga vazifa topshirish. 147- mashq. Mashqni bajarish yo'li tushuntiriladi. Topishmoqlarning javobini topish, ajratib ko'rsatilgan so'zlarning o'zagini aniqlash va odatdagidek belgilash, topishmoqni javobi bilan yozish.

So'z yasovchi qo'shimchalar

(5 soat)

3- sinfda o'quvchilar ko'plab yangi so'zlar yasash uchun xizmat qiladigan unumli so'z yasovchi — **-chi, -li, -la, -siz** qo'shimchalari bilan tanishadilar. Mavzuni o'rganish jarayonida o'quvchilarga bu qo'shimchalar so'z o'zaklariga qo'shilib, yangi ma'no bildiruvchi boshqa so'zlar hosil qilishi, shuning uchun so'z yasovchi qo'shimcha deyilishini tushuntirish, ularda so'z yasovchi qo'shimchalar bilan yangi ma'no bildiruvchi so'zlar yasash, yasalgan so'zlarning ma'nolaridagi umumiy va farqli tomonlarni ajrata bilish, so'z yasovchi qo'shimchalarni boshqa qo'shimchalardan farqlay olish malakalarini hosil qilish ko'zda tutilgan.

61- DARS

Mavzu: so'z yasovchi qo'shimchalar.

Darsning maqsadi: so'z yasovchi qo'shimchalar haqida ma'lumot, **-chi, -la, -kor, -dosh, -li, -siz** — so'z yasovchi qo'shimchalari bilan tanishtirish, o'zakkodan anglashilgan ma'no bilan bog'liq holda boshqa so'zlar hosil qilishni amaliy ko'rsatish, bog'lanishli nutqni o'stirish, mustaqillikka yo'naltirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: darslik va rasmlar.

Darsning borishi.

1. Darsni tashkil etish. Sinf va o'quvchilarni darsga tayyorgarligini kuzatish.

2. Yangi mavzuni bayon etish. So'z yasovchi qo'shimchalar haqida ma'lumot. Mavzu 153- mashq asosida tushuntiriladi. Mashq-dagi so'zlar avvaldan doskaga yozib qo'yiladi. O'qituvchi o'quvchilar diqqatini doskaga yozilgan so'zlarga qaratadi.

g'alla — g'allakor

vatan — vatandosh

tunuka — tunukachi

so'z — so'zla

nur — nurli

tuz — tuzsiz

Har qaysi ustunda berilgan o'zakdosh so'zlar doskadan o'qitiladi. So'zlarning umumiy qismi — o'zak aniqlanadi. Suhbat yordamida o'zakdosh so'zlarning ma'nolaridagi umumiylik va farqli tomonlar aniqlanadi.

— Birinchi juftlikdagi so'zlarni o'qing. (*G'alla, g'allakor.*)

— Birinchi so'zni o'qing. (*G'alla.*)

— *G'alla* so'zi qanday ma'no anglatyapti? (*G'alla bu — don.*)

— *G'allakor* so'zi qanday ma'no anglatyapti? (*Don yetish-tiruvchi kishini anglatadi.*)

— *G'alla, g'allakor* so'zlari uchun qaysi so'z umumiy? (*G'alla so'zi.*)

— *G'alla* so'ziga **-kor** qo'shimchasi qo'shilganda so'zning ma'nosi nima qilyapti? (*O'zgaryapti.*)

— Qanday so'z hosil bo'lgan? (*Yangi so'z hosil bo'lgan.*)

— Shuning uchun bu qo'shimchani qanday qo'shimcha deyish kerak? (*So'z yasovchi qo'shimcha deyish kerak.*)

Doskadagi *tunuka — tunukachi, nur — nur-la, vatan — vatandosh, soz — sozla, tuz — tuzla* so'zlari ustida ham ana shunday suhbat o'tkaziladi. Suhbat jarayonida bu so'zlardagi so'z yasovchi qo'shimchalar doskaga yozib boriladi. **-chi, -la, -kor, -li, -dosh, -siz** — so'z yasovchi qo'shimchalar. Suhbatdan quyidagi xulosa keltirib chiqariladi:

so'zlardagi **-chi, -la, -kor, -dosh, -li, -siz** qo'shimchalari so'z yasovchi qo'shimchalardir. So'z yasovchi qo'shimchalar o'zakdan anglashilgan ma'no bilan bog'liq bo'lgan boshqa so'zni hosil qiladi. Bular **yasama so'zlar** deyiladi.

O'quvchilar qoidani darslikdan o'qiydilar. O'quvchilar doskadagi so'zlarni ko'chirib yozadilar.

3. Kitob bilan ishlash. 154- mashq bajariladi. Mashqning topshirig'i o'qiladi, qanday bajarish tushuntiriladi. *Chegarachi*, *iz* so'zlariga **-chi**, **-la**, **-siz**, **-dosh** so'z yasovchi qo'shimchalardan mosini tanlab, so'zlar yasash. Yasalgan so'zlarning o'zak va qo'shimchalarini belgilash kerakligi tushuntiriladi va namuna ko'rsatiladi.

Namuna: *darak*, *darakchi*, *daraksiz*, *darakla*.

Mashq doskada va o'quvchilar daftarlarida bajariladi.

4. Husnixat mashqlari. Husnixat uchun material.

Konstitutsiya — baxtimiz qomusi.

Qonun — biz sening himoyangdamiz.

Bu gaplar darsga qadar doskaga yozib, parda bilan to'sib qo'yilgan bo'ladi. O'qituvchi pardani ko'taradi. Gaplar o'qiladi. Harf unsurlarining ulanishi tushuntiriladi. O'quvchilar uni doskadan yozadilar. Gaplar yozib bo'lingach, o'qituvchi „Solishtirib ko'raylik, kimning xati chiroyli!“ deb o'quvchilarning ishlarini bir-biriga solishtirib, ozoda, chiroyli yozgan o'quvchilarni rag'batlantiradi. Ba'zi o'quvchilarning ishlaridagi ayrim kamchiliklarni ko'rsatib, ularni bartaraf etish yo'llari doskaga yozib tushuntiriladi.

5. Darsni yakunlash, egallangan bilimlarni mustahkamlash.

Mustahkamlash uchun savollar:

— So'z yasovchi qo'shimchalarni ayting.

— Nima uchun ularni so'z yasovchi qo'shimchalar deymiz?

— *Gulchi* so'zi qanday ma'noni bildiradi?

— Uning o'zagi nima?

— **-chi** qo'shimchasi nima yasayapti?

— **Yasama** so'z deb nimaga aytiladi?

6. Uyg'a vazifa: 155- mashq. Vazifani qanday bajarish tushuntiriladi. Nuqtalar o'miga **-chi**, **-la**, **-siz**, **-li** qo'shimchalaridan mosini tanlab, gaplar o'qib chiqiladi. So'ngra gaplar ko'chirib yoziladi. O'zakdosh so'zlarning o'zak va qo'shimchalarini odatdagidek belgilash qo'shimcha topshiriq sifatida beriladi va ishni qanday bajarish yuzasidan namuna ko'rsatiladi.

Namuna: *Ilmsiz bir yashar, ilmi ming yashar.*

62- DARS

Mavzu: so'z yasovchi qo'shimchalar bilan o'zakdosh so'zlar hosil qilish.

Darsning maqsadi: so'z yasovchi qo'shimchalar, o'zak, o'zakdosh so'zlar haqidagi bilimlar mustahkamlanadi; o'quvchilarga

yoddan yozuv diktanti yozdirish orqali, ularning xotiralarini sinab ko'rish; imlosi qiyin so'zlarni tovush-harf tomondan tahlil qilish va imlosini o'rganish, husnixat malakalarini rivojlantirish.

Darsning turi: mustahkamlovchi.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: she'r yozilgan plakat.

Darsning borishi.

1. Uy vazifasini tekshirish. 155- mashqning bajarilishi ko'rib chiqiladi. Mashqda bajarilgan gaplarni ko'chirishda nuqtalar o'rniga qanday qo'shimchalar qo'shilganligi va shu so'zlarning o'zak qo'shimchalari aniqlanadi.

— *Ilm* so'ziga so'roq bering. (Nima?)

— Bu so'z qanday ma'no anglatadi? (O'qish, o'rganish, bilim egallash ma'nosini anglatadi.)

— *Ilmsiz* so'zi-chi? (O'qimagan, ma'lumoti yo'q degan ma'noni anglatadi.)

— **-siz** qanday qo'shimcha? (So'z o'zgartuvchi qo'shimcha.)

— *Ilm* so'zning nimasi? (O'zagi.)

Gapdagi boshqa so'zlar ham xuddi shunday tahlil qilinib, o'tilgan mavzuni o'quvchilar qanchalik o'zlashtirganliklari va uy vazifasining qanday bajarilishi ko'rib chiqiladi.

2. Yoddan yozuv diktanti o'tkazish. Diktant uchun Po'lat Mo'minning „O'zbekiston“ she'ridan olingan quyidagi parcha tanlanadi.

Farzand bo'lib maqtayman,

Xursand bo'lib maqtayman.

Shu o'lka suvin ichdim,

Dilband bo'lib maqtayman.

Onajon, O'zbekiston,

Mehribon, O'zbekiston.

(P. Mo'min)

She'riy parcha doskaga yozib qo'yilgan bo'lsa, doskadan, yozilmagan bo'lsa, darslikning 26- betidan 4—5 marta (ovoz chiqarib, ovozsiz, xor bilan) ifodali o'qitiladi.

Farzand, dilband, xursand so'zlarining imlosi ko'rib chiqiladi. Ayrim o'quvchilarga yoddan o'qitiladi, kitoblar olib qo'yiladi. So'ngra yoddan yozishga topshiriladi.

O'quvchilar yozganlarini kitobdan tekshiradilar, xatolarini tuzatadilar.

3. Darslik bilan ishlash. 156- mashq topshirig'iga ko'ra berilgan so'zlarga so'z yasovchi qo'shimchalar qo'shish bilan o'zakdosh so'zlar yasab, ular namunadagidek yoziladi. So'zlarni o'zak va so'z yasovchi qo'shimchalari odatdagidek belgilanadi. Mashq doskada va o'quvchilar daftarlarida bajariladi.

Namuna: *gul, gulchi, gulla.*

Qo'shimcha topshiriq: hosil qilingan o'zakdosh so'zlardan qatnashtirib, gaplar tuziladi. Ularning ayrimlari yozdiriladi. (*Bosmaxonada kitoblar jadal sur'atda muqovalanmoqda. Ovchi kap-tarni tutmoqchi bo'ladi. Ishlagan tishlar, ishlamagan kishnar.*)

4. 57- mashqni bajarish. Nuqtalar o'rniga **-chi, -la, -siz, -li** so'z yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, gaplar tuziladi. O'zakdosh so'zlarning o'zak va qo'shimchalari belgilanadi. 3, 4, 5- gaplar bilan o'quvchilar mustaqil ishlaydilar.

Namuna: *Dengizchi uzoq safarga otlandi.*

5. Lug'at so'zlar bilan ishlash. *Sinf, dengiz, paroxod, hayot, tunuka* so'zlarining talaffuzi bilan imlosi o'rtasidagi farq ko'rib chiqiladi.

6. Darsni yakunlash va mustahkamlash. O'rganilgan bilimlar savol-javob yo'li bilan mustahkamlanadi.

7. Uyga vazifa: 158- mashq. Har bir so'zning o'zak va so'z yasovchi qo'shimchasi aniqlanadi. Avval **-chi**, so'ngra **-li**, so'ngra **-la** va oxirida **-siz** qo'shimchasi bilan yasalgan so'zlarni namunadagidek guruhlab ustun shaklida yozish tushuntiriladi va namuna ko'rsatiladi.

Namuna: *gul-chi, suv-li, ish-la, tuz-siz.*

8. O'quvchilarning darsga qatnashishlari reyting ball tizimda baholanadi.

So'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar

(8 soat)

„So'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar“ so'z tarkibini o'rganishdagi asosiy mavzulardan biri hisoblanadi. Bolalar 1 -sinfda „Gap“ mavzusini o'rganish jarayonida so'zlarning bir-biriga bog'lanishini savollar yordamida aniqlashni bilib olganlar. Bu mavzuni o'rganish bilan **-ning, -ga, -da, -dan** qo'shimchalari so'zlarga qo'shilib, yangi ma'no bermasligini, faqat gapda so'zlarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qilishini, shuning uchun **so'z o'zgartiruvchi qo'shimcha** deyilishini bilib oladilar. Mavzuni o'rganishdan maqsad ham ana shundan iborat. Gap ayrim so'zlarning shunchaki

yig'indisi bo'lmay, balki bir yoki bir necha so'z birikmalarining ma'lum grammatik qonun-qoidalar asosida o'zaro birikkan, ohang jihatdan tugallikka ega bo'lgan sintaktik butunlikdir. Shuning uchun ham bolalar bu mavzuni o'rganish jarayonida gapdagi so'zlarni bir-biriga bog'lash uchun xizmat qiladigan **-ning, -ni, -ga, -dan** qo'shimchalarini so'z yasovchi qo'shimchalardan farqlash, bu qo'shimchalarni qabul qilgan so'zlarga so'roq bera olish, ulardan gap tuzishda foydalanish, gapda ma'no jihatidan o'zaro bog'langan so'zlarni berilgan so'roqlarga moslab o'zgartirish yuzasidan mashq qiladilar, bog'lanishli matnlar tuzadilar.

66- DARS

Mavzu: so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar.

Darsning maqsadi: o'quvchilarga so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar haqida tushuncha berish; so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalarni so'z yasovchi qo'shimchalardan farqlay bilish, so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalarning gapdagi vazifasini bilib olish; so'z o'zgartiruvchi qo'shimchali so'zlarga so'roq berishga o'rgatish; gap tuzishda so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalardan foydalanish, gapdagi so'zlarning ma'no jihatidan bog'lanishlarini anglashga o'rgatish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: suhbat va tahlil metodi.

Darsning jihozi: qo'shimchalar yozilgan jadval, „ferma“ rasmi.

Darsning borishi.

1. O'quvchilarning darsga tayyorgarligini nazorat qilish.

2. Uyga berilgan 165- mashqning qanday bajarilgani tekshiriladi. Buning uchun, matndagi gaplarda tushirib qoldirilgan so'z yasovchi qo'shimchalarni o'rniga qo'yib, gaplar o'qiladi, yasama so'zlarni yozib, ularning o'zak va qo'shimchalari qanday belgilanganligi aniqlanadi.

3. Yangi mavzuni bayon etish. Yangi mavzu 166- mashq asosida tushuntiriladi.

O'quvchilar, mashqda berilgan maqollarni o'qiydilar. O'qituvchi rahbarligida o'quvchilar har qaysi gapda *mehnat* so'zi bilan bog'lanib kelgan so'zlarni so'roqlar yordamida aniqlab, so'z birikmalari (o'zaro bog'langan so'zlar)ni aytadilar. O'qituvchi ularni quyidagi ko'rinishda doskaga yozib boradi.

Mehnatning (n i m a n i n g ?) qadrini.

Mehnatini (nimanini?) ayamaydi.

Mehnatda (nimada?) toblanadi.

Mehnatdan (nimadan?) qo'rqma.

Doskaga yozilganlar o'qiladi. Suhbat orqali so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalarning vazifasi aniqlanadi.

— *Mehnat deganda nimani tushunasiz? (Biror ish, xizmat tushuniladi.)*

— *Mehnatning deganda-chi? (Ma'no o'zgartiruvchi.)*

— *Ikki so'z orasida -ning qo'shimchasi nima uchun ishlatilgan? (So'zlarni bir-biriga bog'lash uchun.)*

— *Mehnatini ayamaydi deganda qanday qo'shimcha ishlatilgan? (-ni qo'shimchasi.)*

— *Mehnatda toblandi deganda-chi? (-da qo'shimchasi.)*

— *Mehnatdan qo'rqma deganda-chi? (-dan qo'shimchasi.)*

O'qituvchi qo'shimchalarni doskaga yozib beradi.

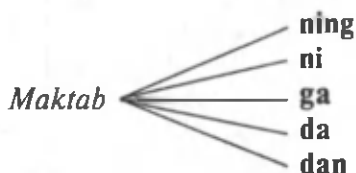
— *-ning, -ni, -ga, -da, -dan qo'shimchalari qanday qo'shimcha ekan? (So'z o'zgartiruvchi qo'shimcha.)*

Javoblar umumlashtirilib, xulosa chiqariladi.

-ning, -ni, -ga, -da, -dan qo'shimchalari so'zlarga qo'shilganda yangi ma'noli so'z yasamaydi. So'zlarni o'zgartirib, gapda ikki so'zni bir-biriga o'zaro bog'lash uchun ishlatiladi. Shuning uchun bu qo'shimchalar **so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar** deyiladi. O'quvchilar bu qoidani darslikdan o'qiydilar.

4. Mavzuni mustahkamlash.

Buning uchun quyidagi chizmadan foydalaniladi.

Chizma doskaga osiladi. O'quvchilar *maktab* so'ziga so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalarni qo'shib o'qiydilar. O'quvchilar shu so'z bilan so'z birikmasi tuzadilar. Tuzilgan so'z birikmalari doskaga yozib boriladi:

maktabning hovlisi,

maktabni sevaman,

maktabga boraman,

maktabda bo'ldim,

maktabdan keldim.

O'quvchilar doskadagilarni ko'chirib yozadilar.

5. So'z birikmalarini qatnashtirib gaplar tuziladi.

1. *Maktabimizning hovlisi hamisha bolalar bilan gavjum.* 2. *Maktab o'rgatar ilm-u odob, maktabga bor ertalab.* 3. *Nigora ruscha maktabda o'qiydi.* 4. *Ukam mehnatni sevadi.* 5. *Mehnat, mehnatning tagi rohat.* 6. *Mehnatdan baxtimni topdim.* 7. *Mirishkor dehqon yerdan mehnatini ayamaydi* kabilar.

Tuzilgan gaplardan ayrimlari aytib turib yozdiriladi.

6. Egallangan bilimlarni mustahkamlash.

— So'z o'zgartiruvchi qo'shimchalarga qaysi qo'shimchalar kiradi?

— Gapda bu qo'shimchalar qanday vazifani bajaradi?

— So'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar so'zning nimasini o'zgartiradi?

7. 167- mashqni bajarish.

Matn ifodali o'qitiladi, mazmuni yoritiladi. Matnda uchragan *ferma* so'ziga e'tibor qaratiladi. Har bir gapdagi *ferma* so'zi ajratib ko'rsatilgan so'z bilan birgalikda o'qiladi, ularni bir-biriga bog'lagan qo'shimchalar aniqlanadi va ular namunadagidek yonma-yon yoziladi. *Ferma* so'zidagi so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar belgilanadi.

N a m u n a : *fermaga boraman, ...*

8. Husnixat mashqlari.

Husnixat uchun material.

Jahondagi barcha xalqlar tinchlikni istaydilar. Yayrasin tinchlik so'zi. Yashasin tinchlik!

Tinchlik, tinch-totuv yashash haqidagi qisqacha suhbatdan so'ng bu gaplar husnixat qoidalariga rioya qilgan holda yozishga tavsiya etiladi.

9. Uyga vazifa: 168- mashq. Mashqni topshirig'i o'qiladi. Berilgan topshiriqqa ko'ra matnda ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq berish orqali ularning bir-biriga bog'lanishi aniqlanadi. Mashqni qanday bajarish haqida namuna ko'rsatiladi.

N a m u n a : (Q a y e r g a ?) *ketayotgan edik — uyga.*

73- DARS. INTERFAOL DARS

Mavzu: so'z tarkibi. O'zak va o'zakdosh so'zlar, so'z yasovchi va so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar yuzasidan.

Darsning maqsadi: o'quvchilarning egallagan bilimlarini mustahkamlash; o'quvchilarni o'rtoqlari bilan hamkorlikda ishlashga,

erkin va mantiqiy fikrlashga o'rgatish; o'zining fikri orqali guruhda o'z o'rni topa bilishga o'rgatish; mustaqillik, ijodkorlik qobiliyatini o'stirishga yordam berish.

Darsning borishi.

1. Interfaol dars qoidasini eslatib o'tish.

Faol bo'lish; fikrni to'liq bayon etish; intizomli bo'lish; o'zgalar fikrini tinglash; yangiliklar sari intilish; vaqtdan unumli foydalanish.

2. Guruhlarga bo'lish. Guruhlarga bo'lishda tabiat hodisalaridan foydalaniladi. Stol ustiga kichik-kichik tarqatmalar: *shamol, yomg'ir, jala, do'l, qor* so'zlari yozilgan qog'ozchalar teskari holatda qo'yiladi. Kim qaysi yozuvli qog'ozchani olsa, „Sherigingizni toping“ deb buyruq berilishi bilan, o'sha holatni harakat orqali bajarib, tovush chiqarmasdan sherigini topadi.

Masalan: *shamol* so'zi yozilgan bo'lsa, qo'llarini baland ko'tarib, u yoqdan bu yoqqa tebrantiradi; *yomg'ir* so'zi yozilgan bo'lsa, qo'llarini qarsillatib harakat qiladi; *do'l* so'zi yozilgan bo'lsa, qo'llarini tizzalariga tez-tez urib, shapillatadi; *qor* so'zi yozilgan bo'lsa — kapalakka o'xshab uchadi.

Yuqoridagi harakatlar orqali, o'quvchilar 6—7 kishidan iborat 5 guruhga bo'linadilar va belgilangan joyga o'tiradilar.

3. Guruhlar ishi quyidagicha baholab boriladi. Buning uchun 4 xil rangda (qizil, moviy, sariq, yashil) bir nechta doirachalar yasab olinadi va quyidagicha tarqatiladi:

— har bir topshiriqni to'g'ri, tez bajargan guruhga moviy doirachalar: (3 ball);

— vaqtdan biroz yutqazgan, lekin to'g'ri bajargan guruhlarga yashil (2 ball);

— topshiriqlarni bajarishda orqada qolgan, xatoliklarga yo'l qo'ygan guruhlarga sariq doirachalar (1 ball) tarqatib boriladi. Qizil doirachalar esa trening qoidasini buzgan guruhlarga „jari-ma“ tariqasida beriladi. Qizil doirachalari bor guruhning to'plagan ballaridan 3 ball dan olib tashlanadi.

4. Guruhlar ishi.

1- topshiriq.

Chiziqlar o'rniga gapning mazmuniga mos so'zlar qo'yib yozing. Gapning ega va kesimini aniqlang (3 daqiqa).

1- guruhga: *O'quvchilar — tayyorlandilar*

2- guruhga: *Bolalar — kuylayaptilar.*

- 3- guruhga: *Dildora — qiziqadi.*
- 4- guruhga: *Navbatchi — keldi.*
- 5- guruhga: *Qushlar — uchib keladilar.*

2- topshiriq. Berilgan so'zlarni bir-biriga bog'lab, gap tuzing.

- 1- guruhga: *Tovuq, don, erta, Xolida, turib, sepadi.*
- 2- guruhga: *Ra'no, parvarish, sevadi, gullarni, doimo, shuning uchun, ularni, qiladi.*
- 3- guruhga: *Shohruh, buzilib qolsa, velosipedini, tuzatadi, o'zi.*
- 4- guruhga: *Kutubxonaga, ko'pgina, va, kitoblarni, Dono, a'zo bo'ldi, o'qidi.*
- 5- guruhga: *Kelajagi, asrashimiz, O'zbekiston, davlat, buyuk, uni, kerak, biz so'zlari beriladi.*

3- topshiriq. Berilgan so'zlardan o'zakdosh so'zlar hosil qiling.

- 1- guruhga: ov, tuz.
- 2- guruhga: sut, ish.
- 3- guruhga: gul, suv.
- 4- guruhga: bosh, tish.
- 5- guruhga: paxta, meva.

4- topshiriq. Topishmoqni toping — topqirlikda o'zing.

- 1- guruh: *Qat-qat qatlama, aqling bo'lsa tashlama.*
- 2- guruhga: *Qo'lsiz, oyoqsiz eshik ochar.*
- 3- guruhga: *Kessa kesilmas, chopcha chopilmas.*
- 4- guruhga: *Qoziq ustida qor turmas.*
- 5- guruhga: *Tilla sandiq ochildi, ichidan zar sochildi.*

5. topshiriq.

Guruhlarga quyidagi so'zlar beriladi. Berilgan so'zlarga so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar qo'shiladi.

1 — ferma; 2 — maktab; 3 — deraza; 4 — qozon; 5 — kitob.

Har bir guruh xohlagan kinofilm yoki biron-bir ertakdan kichuk bir parchani sahnalashtiradi. Boshqa guruhlar bu ko'rinish qaysi kinofilmdan yoki qaysi ertakdan parcha ekanligini topadilar.

5. Guruhlar ishini yakunlash va baholash. O'qituvchi o'quvchilarning qanday ishlaganini aytadi, rag'batlantiradi, qancha, qaysi rangdagi doirachalar yig'ganini hisoblab, to'plagan ballarini aytadi. G'olib guruhlar va har qaysi guruhlardagi faol o'quvchilar reyting ball tizimida baholanadi.

Soʻz turkumlari

(8 soat)

Soʻz turkumlarini oʻrganishga tayyorgarlik 2- sinfdan boshlanadi. Oʻquvchilar 2- sinfda kim?, nima?, kimlar?, nimalar? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar shaxs-narsani bildirishni, nima qildi?, nima qiladi? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar shaxs-narsaning harakatini, qanday?, qanaqa? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar shaxs-narsaning belgisini, nechta?, qancha? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar narsa va shaxsning sanogʻini bildirishi haqida maʼlumotga ega boʻlganlar. Ana shu maʼlumotlar asosida oʻquvchilar 3- sinfda shaxs-narsani bildirgan soʻzlar **ot**, shaxs-narsaning belgisini bildirgan soʻzlar **sifat**, shaxs-narsaning harakatini bildirgan soʻzlar **feʼl**, shaxs-narsaning sanogʻini bildirgan soʻzlar **son** deyilishini bilib oladilar. Ot, sifat, son, feʼl soʻz turkumi ekani haqida maʼlumot oladilar va ular ustida amaliy mashqlar bajaradilar.

74- DARS

Mavzu: soʻz turkumlari haqida maʼlumot.

Darsning maqsadi: oʻquvchilarga soʻz turkumlari haqida tushuncha berish; soʻzlarni turkumlarga ajratish yoʻllarini; soʻzlarga soʻroq berishni oʻrgatish; buyuk bobolar merosiga qiziqish uygʻotish; soʻz zaxiralarini boyitish.

Darsning turi: yangi bilimlar berish.

Darsning metodi: ijodiy ish asosida, muammoli metod.

Darsning jihozi: turli xil rasmlar. Alisher Navoiyning yoshlikdagi rasmi. Oʻyinchoq mashina.

Darsning borishi.

1. Tashkiliy qism. Oʻquvchilarning darsga tayyorgarligi nazorat qilinadi.

2. Yangi mavzuni bayon etish.

Oʻqituvchi bolalarga oʻyinchoq mashinani koʻrsatib soʻraydi:

— Bu nima? (Mashina.)

— Mashinani kim haydaydi? (Haydovchi.)

— Haydovchi soʻziga soʻroq bering. (Kim?)

— Kim?, Nima? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlar nimani bildiradi? (Shaxs va narsani.)

- Mashinaning rangi qanday? (Qizil.)
- *Qizil* soʻzi shaxs-narsaning nimasi? (Belgisi.)
- Shaxs-narsaning belgisini bildirgan soʻzlar qanday soʻroqlarga javob boʻladi? (Qanday?, qanaqa?)
- Mashina nechta? (Bitta.)
- *Bitta* soʻzi narsaning nimasini bildiriyapti? (Sonini.)
- Narsaning sonini bildirgan soʻzlar qanday soʻroqlarga javob boʻladi? (nechta?, qancha?)
- Mashina nima qiladi? (Yuradi.)
- *Yuradi* soʻzi shaxs-narsaning nimasini bildiriyapti? (Harakatini.)
- Shaxs-narsaning harakatini bildirgan soʻzlar qanday soʻroqlarga javob boʻladi? (Nima qildi?, nima qiladi?)

Oʻqituvchi oʻquvchilarning javoblarini doskaga quyidagi tartibda yozib boradi.

Shaxs-narsani bildirgan soʻzlar (kim?, nima?) — *mashina, haydovchi, ...* :

Belgini bildirgan soʻzlar (qanday?, qanaqa?) — *qizil, ...* :

Sanoqni bildirgan soʻzlar (nechta?, qancha?) — *bitta, ...* :

Harkatni bildirgan soʻzlar (nima qildi?, nima qiladi?, nima qilyapti?) — *yurdi, ...* .

Oʻquvchilar shaxs-narsa, belgi, sanoq, harakat bildirgan soʻzlardan aytadilar. Ular ham yoziladi. Oʻquvchilar ularni doskadan koʻchirib yozadilar.

3. 182- mashqni oʻqituvchi rahbarligida bajarish. Bir oʻquvchi soʻzlarni oʻqib, ularni shaxs-narsa, belgi, sanoq va harakat bildirgan soʻzlarni namunadagidek doskaga, qolgan oʻquvchilar daftariga yozadilar. Doskaga yozilganlarning har biri alohida-alohida oʻqitiladi va savol-javob oʻtkaziladi.

— Birinchi qatordagi soʻzlarni oʻqing (qish, qor, kun, dala, bogʻ, togʻ, choyshab, bola, chana, qorbobo.)

— Bu soʻzlarga qanday soʻroq beriladi? (Kim?, nima?)

— Kim?, nima? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar nima-ni bildiradi? (Shaxs-narsalarni bildiradi.)

— Ikkinchi qatordagi soʻzlarni oʻqing. (Sovuq, keng, meva-zor, oq, katta.)

— Bu soʻzlarga qanday soʻroq beriladi? (Qanday?, qanaqa?)

— Q a n d a y?, q a n a q a? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar nimani bildiryapti? (Belgini.)

— Uchinchi qatordagi soʻzlarni oʻqing. (Ikki, uch, toʻrt.)

— Bu soʻzlar qanday soʻroqlarga javob boʻladi? (Q a n c h a?, n e c h t a?)

— Qancha?, nechta?, nechanchi? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar nimani bildiradi? (Sanoqni bildiradi.)

— Toʻrtinchi qatordagi soʻzlarni oʻqing. (Oʻynayapti, yogʻyapti, koʻrinadi, uchyapti, yasashyapti.)

— Bu soʻzlar qanday soʻroqlarga javob boʻladi? (N i m a q i l d i?, n i m a q i l y a p t i?, n i m a q i l y a p t i l a r?)

N i m a q i l d i?, n i m a q i l y a p t i?, n i m a q i l y a p t i l a r? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar nimani bildiradi? (H a r a k a t n i b i l d i r a d i.)

Oʻquvchilarning javoblaridan xulosa chiqariladi. Shaxs-narsa-ni bildirgan soʻzlar **ot**, belgini bildirgan soʻzlar **sifat**, sanoqni bildirgan soʻzlar **son**, harakatni bildirgan soʻzlar **feʼl** ekanini esda saqlash kerakligi aytiladi. Ot, sifat, son, feʼl — soʻz turkumidir. Bu qoida darslikdan oʻqitiladi.

4. Didaktik oʻyin.

Oʻqituvchi shaxs-narsa nomini bildirgan soʻzlar — ot, belgini bildirgan soʻzlar — sifat, sanoqni bildirgan soʻzlar— son, harakatni bildirgan soʻzlar — feʼllardan aralash holda aytadi. Bolalar bu soʻzlar nimani bildirishini kartochkalar orqali anglatadilar, yaʼni agar oʻqituvchi narsa-shaxs bildirgan soʻzlardan aytsa, qizil rangli kartochkani, belgi bildirgan soʻzlardan aytsa, sariq rangli kartochkani, sanoq bildirgan soʻzlardan aytsa, yashil rangli kartochkani, harakat bildirgan soʻzlardan aytsa, koʻk rangli kartochkani koʻtaradilar. Oʻyin oxirida birinchi boʻlib kartochka koʻtargan oʻquvchilarning nomini aytib, ularni ragʻbatlantiradi, xatoga yoʻl qoʻygan, ikkilangan oʻquvchilarga shoshmaslik, oʻylab javob berish lozimligini uqtiradi.

5. Husnixat mashqlari.

Quyidagi sheʼr doskadan husnixat qoidalariga rioya qilgan holda koʻchirib yoziladi.

*Gʻurbanda gʻarib shodmon boʻlmas emish,
El anga shafiq-u mehribon boʻlmas emish.
Oltin qafas ichra gar qizil gul bitsa,
Bulbulga tikandek oshiyon boʻlmas emish.*

She'r mazmuni yuzasidan suhbat.

— Bu she'rni kim yozgan? (Navoiy.)

— *G'urbatda g'arib shodmon bo'lmas emish* deganda nimani tushunasiz? (Qiyinchilikda ezilib yurgan kishi shod bo'lmaydi degan ma'noni tushunish mumkin.)

— *El unga shafiq-u mehribon bo'lmas emish* deganda-chi? (El unga mehribonlik ham, shafqat ham qilmaydi degan ma'noni tushunish mumkin.)

— Shoir she'rning oxirgi ikki qatorida nima demoqchi? (Agar oltin qafasda qizil gul bitsa ham, bulbulga xuddi tikandek yoqmaydi, ya'ni oltin qafasda siqilib o'tirgandan ko'ra, tikanli joyda yurgan yaxshiroq, deyilgan.)

O'qituvchi javoblarni umumlashtirib, inson ham o'zgalarning go'zal shaharida yurgandan ko'ra, unchalik yaxshi bo'lmasa ham o'z shahrida, o'z uyida yurishni afzal biladi, deb xulosalaydi.

6. Darsni yakunlash, bilimlarni mustahkamlash.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Bugun biz nima haqida gaplashdik?
2. So'zlar turkumlarga qanday ajraladi?
3. So'z turkumi deb nimaga aytiladi?
4. Otlarga, sifatlarga misol keltiring.
5. Sonlarga, fe'llarga misol keltiring.
6. Qaysi so'z turkumi gapda kesim vazifasida keladi?
7. Uyga vazifa: 183- mashq. Mashqni bajarish yo'li tushuntiriladi: a) matnni o'qib so'roqlar yordamida ot, sifat, son, fe'l so'z turkumlarini aniqlash; b) ularni chizmaga qarab guruhlarga ajratib yozish; d) ajratib ko'rsatilgan so'zlarga yaqin ma'noli so'z topib yozish.

N a m u n a : *bahor — ko'klam ...*

8. O'quvchilar dars davomida to'plagan ballarini e'lon qilish.

75- DARS

Mavzu: so'z turkumlari.

Darsning maqsadi: a) so'roqlar yordamida va so'zlarning ma'nolariga ko'ra so'zlarni turkumlarga ajratish malakalarini rivojlantirish, so'z turkumlaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish: „Sinkveyn“ usulida o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash; b) kitobga qiziqish uyg'otish.

Darsning turi: takrorlash, mustahkamlash.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: darslik.

Darsning borishi.

1. So'z turkumlari ot, sifat, son, fe'lni eslatish.

O'qituvchi: men topishmoq aytaman, sizlar javobini ayting.

— Qishda ham yozda, bir xil kiyimda. (Archa.)

— To'g'ri. Endi *archa* so'ziga so'roq bering. (N i m a ?)

— Demak, *archa* so'zi ot turkumiga kiradi.

— Archa qanday? (Yashil.)

— *Yashil* so'ziga so'roq bering. (Q a n d a y ?)

— *Yashil* so'zi sifat so'z turkumiga kirar ekan.

— Qancha archa? (5 ta archa.)

— *Beshta* so'ziga so'roq bering. (N e c h t a ?)

— *Beshta* so'zi qaysi so'z turkumiga kiradi? (Son so'z turkumiga kiradi.)

— Archa hamisha nima qiladi? (Yashnab turadi.)

— *Yashnab turadi* so'ziga so'roq bering. (N i m a q i l a d i ?)

— *Yashnab turadi* so'zi qaysi so'z turkumiga kiradi? (Fe'l so'z turkumiga.)

— Demak, nutqimizda har xil so'zlar bor. Ular narsa, belgi, sanoq, harakatni bildiradi. Bu so'zlar ot, sifat, son, fe'l so'z turkumiga kiradi.

2. Darslik bilan ishlash. 185- mashq.

Mashqda berilgan so'zlarni qaysi so'z turkumiga tegishli ekanini aniqlab, ularga **-la** qo'shimchasini qo'shib so'z yasash va ular qaysi so'z turkumiga tegishli ekanini tushuntirish talab etilgan. Buning uchun quyidagicha suhbat uyushtiriladi:

— *Ixcham* so'ziga so'roq bering. (Q a n d a y ?)

— Q a n d a y ? , Q a n a q a ? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlar nimani bildiradi? (Belgini.)

— Belgi bildirgan so'zlar qaysi so'z turkumiga kiradi? (Sifat so'z turkumiga.)

— *Ixcham* so'ziga **-la** qo'shimchasini qo'shib ayting. (Ixchamla.)

— *Ixchamla* so'ziga so'roq bering. (N i m a q i l ?)

— Nima qiladi?, Nima qildi?, Nima qilyap-ti? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlar nimani bildiradi? (Harakatni.)

Harakat bildirgan so'zlar qaysi so'z turkumiga tegishli? (Fe'l so'z turkumiga.)

So'zlar doskaga yozilib, o'zak va qo'shimchalari belgilanadi.

— *Ixcham, ixchamla* so'zlarining o'zagini ayting. (*Ixcham.*)

— *-la* nima? (*Qo'shimcha.*)

— Qanday qo'shimcha? (*So'z yasovchi qo'shimcha.*) *Ixcham — ixchamla.*

Mashqda berilgan so'zlar ustida shunday suhbat o'tkazilib, xulosa chiqariladi. Sifatlarga *-la* qo'shimchasini qo'shish orqali fe'llar yasaladi.

Tahlil qilingan so'zlar doskaga yozib boriladi. O'quvchilar ularni doskadan ko'chiradilar.

3. Yod diktant. Yod diktant quyidagi she'r bilan o'tkaziladi.

Ota-ona

Ota-ona ikki so'z,

Biri qosh va biri ko'z.

Bir-biridan qimmatli,

Mehri daryo himmatli.

O'quvchilar yod diktantni yozib bo'lgach, so'z yasovchi qo'shimchalarni aniqlab, odatdagidek belgilaydilar.

4. 186- mashqni bajarish. Matn o'qilib, mazmun yoritiladi. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq berib, bu so'z qaysi so'z turkumiga tegishli ekani aniqlanadi. Mashq og'zaki bajariladi.

— Matnda nima haqida gap boradi? (*Kitob haqida.*)

— Kim kitob bilan do'stlashgan?

— Kitobning sahifasi nimalar bilan to'la?

— U qayerdan tushgan nur kabi yiltillaydi?

— Qanday hayotga yo'llovchi eshiklar ochiq?

— Bu nurni kim ochgan?

— Hur sari nima qilmoq kerak?

— Kitob o'qish inson hayotida zarurmi?

— Qaysi kutubxonaga a'zo bo'lgansiz?

— Qanday kitoblar o'qigansiz?

— Qaysi kitob sizga ta'sir qilgan?

— *Kitob — baxt kaliti* deyilgan fikrga qanday qaraysiz?

Suhbat o'qituvchi tomonidan to'ldiriladi.

— *Yaxshi* so'ziga so'roq bering. (*Q a n d a y ?*)

— *Yaxshi* so'zi nimani bildiriyapti? (*Belgini.*)

— Belgi bildirgan so'z qaysi so'z turkumiga kiradi? (*Sifat so'z turkumiga*)

— *Kitob* soʻziga soʻroq bering. (N i m a ?)

— N i m a ?, k i m ? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar nima-ni bildiradi? (Shaxs va narsalarni.)

— Shaxs va narsalarni bildirgan soʻzlar qaysi soʻz turkumiga kiradi? (Ot soʻz turkumiga kiradi.)

Ana shunday suhbat orqali *tor, bolalarning, yiltillaydi, tuynuq, katta, eshiklar, nur* soʻzlarini qaysi soʻz turkumiga mansubligi aniqlanadi.

5. Husnixat mashqlari uchun „sobiq yoʻldoshingiz“ matnida quyidagi gaplar tanlab olinadi.

Nur sari dadilroq qadam tashlang.

Kitobni jon-dilingizdan seving! U sizning umrbod sodiq yoʻldoshingiz boʻlib qolsin.

Husnixat qoidalari eslatiladi. Oʻquvchilar uni kitobdan koʻchiradilar.

6. Ijodiy ish. „Sinkveyn“ usulida 5 misrali sheʼr yozish. 1-misraga k i m ? y o k i n i m a ? soʻrogʻiga javob boʻlgan 1 ta soʻz. 2-misraga q a n d a y ?, q a n a q a ? soʻrogʻiga javob boʻlgan 2 ta soʻz. 3-misraga n i m a q i l d i ?, n i m a q i l a d i ? soʻrogʻiga javob boʻlgan 3 ta feʼl.

4. Shaxs-narsani ifodalovchi gap.

5. 1- misradagi soʻzga sinonim boʻlgan 1—2 ta soʻz.

Masalan: *Kitobim* (N i m a ?)

Gavhar-u obihayotsan. (Q a n d a y ?)

Nur taratib, yoʻl koʻrsatib, dunyo tanitgan. (N i m a q i l g a n ?)

Har qorongʻu dilni nurafshon etgan

Oftobimsan.

Onajonginam,

Mehribonim, gʻamxoʻrim,

Suyub, erkalab, quchib.

Mehr bulogʻingizdan toʻyib, qondirgan,

Azizam, quyoshim.

Imkon qadar oʻquvchilar soʻz turkumlariga soʻzlar topishga harakat qiladilar, oʻqituvchi sheʼrning qofiyasida, soʻzlarni oʻz oʻrniga qoʻya bilishda yordam beradi.

7. Darsni yakunlash, oʻquvchilar bilimini mustahkamlash.

Mustahkamlashda quyidagi savollardan foydalaniladi.

— Soʻz turkumlari nima?

— Soʻzlar soʻz turkumlariga qanday ajratiladi?

- Ot turkumiga misol keltiring.
- Nima uchun bu soʻzni ot deymiz?
- Belgi bildirgan soʻzlarga misol keltiring.
- Qancha?, Nechta?, Nechanchi? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlar qaysi soʻz turkumiga kiradi?

- Harakat bildirgan soʻzlar qaysi soʻz turkumiga kiradi?
- Misol keltiring.

8. Uyga vazifa: 187- mashq. Mashqning bajarilishi tushuntiriladi. Birinchi ustundagi soʻzlarga **-chi**, ikkinchi ustundagi soʻzlarga **-li** qoʻshimchasini qoʻshib, yangi soʻzlar yasash, soʻzlarga soʻroq berish orqali ularning qaysi soʻz turkumiga tegishli ekanini aniqlash, yasalgan soʻzlarni yozib, qoʻshimchalarni belgilash.

N a m u n a : $\widehat{\text{sut}}$ — $\widehat{\text{sutchi}}$.

Ot

(8 soat)

Oʻquvchilar 2- sinfda soʻz turkumlari haqida boshlangʻich maʼlumotni olganlar. Ular kim?, nima? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlar shaxs-narsaning tushunchasini bildirishi haqida amaliy koʻnikma hosil qilganlar. Endi oʻquvchilarda shaxs-narsa tushunchasi bilan bogʻliq „ot“ ning leksik va grammatik belgilarini shakllantirish vazifasi turibdi. Shu bilan birga, oʻquvchilarning atqli otlarning bosh harf bilan yozilishi, otlarning birlikda va koʻplikda qoʻllanishi yuzasidan olgan bilimlarini boyitish va mustahkamlash lozim.

Oʻquvchilarning soʻz boyligini yangi soʻzlar hisobiga boyitish, ularda yangi soʻz — otlarni oʻz nutqida aniq va oʻrinli ishlatish koʻnikmalarini hosil qilish lozim.

„Ot“ mavzusini oʻtishda, otlarni leksik maʼnosiga koʻra guruhlash maʼnolarning xilma-xilligini kuzatish, sinonim va antonimlar bilan tanishtirish yuzasidan lugʻaviy-mantiqiy mashqlar oʻtkaziladi. Otlarning maʼnolari va ularning turli grammatik shaklda qoʻllanilishiga oid ishlar nutq oʻstirish mashqlari bilan bogʻliq holda olib boriladi. Oʻquvchilar tabiatni kuzatish jarayonida aniq predmetni bildirgan soʻzlardan tashqari, tabiatshunoslik darslarida, grammatik mashgʻulotlarda kishilar va ularning kasbi, jonli mavjudotlar, oʻsimliklar dunyosi, mehnat qilish asbob-qurollari, tabiat hodisalari, turli voqea-hodisalar nomlarining ham ot ekanligini asta-sekin bilib oladilar.

„Ot“ mavzusini o‘tishda leksik-grammatik hodisalarning har biri alohida-alohida emas, o‘zaro bog‘liq holda o‘rganilishi, asosiy e‘tibor kuzatilgan maqsad bilan bog‘liq bo‘lgan vazifani bajarishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Ammo nutq o‘stirish va fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mashqlarini mavzuni o‘tish jarayonining hamma bosqichida amalga oshirish lozim bo‘ladi. Ta‘limning samarador bo‘lishi ham shu ishning to‘g‘ri shakllantirilishi bilan uzviy bog‘liqdir.

Xullas, o‘quvchilarda ot turkumi haqida tushuncha hosil qilish uchun otning shaxs-narsa tushunchasini bildirishi, xarakterli grammatik belgilari va nutqimizdagi vazifasi haqida ma‘lumot berishga erishishimiz zarur.

82- DARS

Mavzu: ot haqida tushuncha.

Darsning maqsadi: o‘quvchilarga ot so‘z turkumi haqida tushuncha berish, shaxslarni bildirgan otlarga kim?, narsalarni bildirgan otlarga nima? so‘roqlarini berishga o‘rgatish, o‘simlik va hayvonlarga, tabiat hodisalari, qushlar, o‘quv qurollariga to‘g‘ri so‘roq berish va ularni guruhlab yozish malakalarini rivojlantirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: tahlil va tarkib.

Darsning jihozi: o‘simliklar, o‘quv qurollari, hayvonlar, qushlarning rasmlari.

Darsning borishi.

1. Darsni tashkil etish. O‘quvchilarning darsga hozirliklarini kuzatish.

2. Yangi mavzuni bayon etish. Mavzu 190- mashqni bajarish orqali tushuntiriladi. Mashqda berilgan so‘zlar o‘qitiladi. Ularning har biriga so‘roq berib, nimani anglatishi aniqlanadi.

— Birinchi so‘zni o‘qing. (*Televizor.*)

— *Televizor* so‘ziga so‘roq bering. (N i m a ?)

— N i m a ? so‘rog‘iga javob bo‘lgan so‘zlar nimani bildiradi?

(Narsalarni bildiradi.)

— *Televizor* so‘zi nimani bildiriyapti? (Narsani.)

— Ikkinchi so‘zni o‘qing. (*Bola.*)

— *Bola* so‘ziga qanday so‘roq beriladi? (K i m ?)

— K i m ? so‘rog‘iga javob bo‘lgan so‘z nimani bildiradi?

(Shaxsni.)

So'zlar doskaga namunada ko'rsatilganidek, shaxs va narsalar-ga ajratib yozib boriladi. Mashqda berilgan boshqa so'zlar bilan ham shunday savol-javob o'tkaziladi. Javoblar umumlashtiriladi.

Narsa va shaxsni bildirib, *k i m ?* yoki *n i m a ?* so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar **ot** deyiladi. O'quvchilar bu qoidani darslikdan o'qiydilar, doskaga yozilganlarni ko'chiradilar.

N a m u n a: Shaxslar: *k i m ?* bola, ...

Narsalar: *n i m a ?* kitob, ...

3. Didaktik o'yin. O'quvchilar o'rinlaridan turadilar. Koptokcha bilan zanjirli so'z o'yini o'tkaziladi: o'quvchi *k i m ?* yoki *n i m a ?* so'rog'iga javob bo'lgan biror so'zni aytib, koptokni o'rtog'iga irg'itadi, o'rtog'i koptokni ilib oladi va aytilgan so'zning oxirgi harfi bilan boshlanuvchi so'z aytib, koptokni boshqa o'rtog'iga irg'itadi. (Masalan: *o'qituvchi — ilon — nok — kosib — bola — anor — ...*)

O'yin shunday davom etadi.

4. Darslik bilan ishlash. 191- mashqdagi so'zlar o'qiladi. Ular qaysi so'z turkumiga kirishi aniqlanadi. Har bir guruhdagi so'zlarga o'quvchilar yana ikkitadan so'z qo'shadilar.

Mashq og'zaki bajariladi. Har bir guruhdagi so'zlar tahlil qilinadi.

— Birinchi qatordagi so'zlarni o'qing: *cho'pon, bo'yoqchi*.

— Bu so'zlar qanday so'roqqa javob bo'ladi? (*K i m ?* so'rog'iga javob bo'ladi.)

— Yana ikkita *k i m ?* so'rog'iga javob bo'lgan so'zlardan ayting. (*Duradgor, surnaychi*.)

— Bu so'zlar qaysi so'roqqa javob bo'ladi? (Bular ham *k i m ?* so'rog'iga javob bo'lyapti.)

— *K i m ?* so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar nimani bildiradi? (Shaxsni bildiradi.)

— Shaxsni bildirgan so'zlar qaysi so'z turkumiga kiradi? (*Otga*.)

— Ikkinchi qatordagi so'zlarni o'qing. (*Paxta, bug'doy*.)

— Bu so'zlar qanday so'roqqa javob bo'ladi? (*N i m a ?* so'rog'iga javob bo'ladi.)

— *Paxta, bug'doy* nimani anglatyapti? (*O'simliklarni*.)

— *N i m a ?* so'rog'iga javob bo'lgan o'simlik nomlaridan ikkita ayting. (*No'xat, lavlagi*.)

— Bu so'zlar qanday so'roqqa javob bo'ladi? (*Nima?* so'rog'iga.)

— Bular nimani bildiriyapti? (*Narsani*.)

— Narsani bildirgan soʻzlar qaysi soʻz turkumiga kiradi? (Ot soʻz turkumiga kiradi.)

— 3, 4, 5- qatordagi soʻzlar ham xuddi shunday tahlil qilinib, uchinchi qatorda hayvonlar, toʻrtinchi qatorda qushlar, beshinchi qatorda ish qurollariga tegishli soʻzlar berilgani, ular ham nima? soʻrogʻiga javob boʻlishini oʻquvchilar bilib oladilar. Oʻqituvchi javoblarni umumlashtiradi. Shaxslarni bildirgan otlar kim?, oʻsimlik, hayvonlar, qushlar, ish qurollarini bildirgan otlar nima? soʻrogʻiga javob boʻladi.

5. Husnixat mashqlari.

Doskaga 8 ta narsaning rasmi qoʻyiladi. Rasmlar oʻquvchilar bilan birgalikda kuzatib chiqiladi. Oʻquvchilarga ularning nomlari aytiladi. Bular kundalik hayotda, roʻzgʻorda ishlatilishi aniqlanadi. Soʻngra rasmlar doskadan olib qoʻyilib, oʻquvchilar navbat bilan doskaga chiqib, rasmdagi narsalarning nomini yozadilar: *qalam, tulki, daftar, kosa, ayiq, piyola, chizgʻich, qoshiq*. Bu soʻzlar guruhlariga ajratiladi.

— Qaysi soʻzlar oʻquv qurollariga kiradi? (*Qalam, daftar, chizgʻich*.)

— Qaysi soʻzlar idishlarga kiradi? (*Kosa, piyola, qoshiq*.)

— Qolgan soʻzlarni ayting. (*Tulki, ayiq*.)

— Bular nimalarga kiradi? (*Yovvoyi hayvonlarga kiradi*.)

— Bu soʻzlarga qanday soʻroq beriladi? (N i m a ?)

Oʻqituvchi soʻzlarni guruhlariga ajratib yozib boradi.

Oʻquv qurollari: *qalam, daftar, chizgʻich*.

Idishlar: *kosa, piyola, qoshiq*.

Yovvoyi hayvonlar: *tulki, ayiq*.

Oʻquvchilar bularni husnixat qoidalariga rioya qilib, koʻchirib yozadilar.

6. 192- mashqni bajarish. Bu mashq ham 191- mashqdagidek bajariladi. Har bir soʻz oʻqilib, tahlil qilingach, guruhlariga ajratib yoziladi. Oʻqituvchi ulardan xulosa chiqaradi. Shaxslarni bildirgan otlar kim? soʻrogʻiga javob boʻladi. Kishilardan boshqa narsalarni (narsalarni, hayvonlarni, turli hodisalarni) bildirgan otlar nima? soʻrogʻiga javob boʻladi. Oʻquvchilar bu qoidani darslikdan topib oʻqiydilar. Doskadagilarni koʻchirib yozadilar.

7. Lugʻat soʻzlar bilan ishlash.

Piyola, poyezd, javon, farzand, karam soʻzlarining talaffuzi va imlosiga oʻquvchilar diqqati qaratilib, *piyola — pela, poyezd — poyez,*

javon — jovon, farzand — farzan, karam — karom tarzida talaffuz etilsa ham, asliga ko'ra yozilishi uqtiriladi. Bu so'zlarning imlosini yodda saqlash tushuntiriladi.

8. O'tilgan mavzuni mustahkamlash.

— „Ot“ deb nimaga aytiladi?

— „Ot“lar qanday so'roqlarga javob bo'ladi?

— Qanday otlarga kim? so'rog'i beriladi?

— Nima? so'rog'i qanday otlarga beriladi?

9. Uyga vazifa 193- mashq. Mashq tushuntiriladi: a) ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq berish; b) ularni ko'chirib yozish; d) so'zlarning ustiga so'roqlarini yozish.

Nima?

Kim?

Namuna: Quyosh chiqdi. Ishchi zavodga keldi.

Otlarning birlik va ko'plikda qo'llanilishi

(II soat)

O'quvchilarni otlar kim?, nima?, kimlar?, nimalar? so'rog'iga javob bo'lib, bir shaxs-narsani yoki ko'p shaxs-narsani bildirishini farqlashga o'rgatishda qiyoslash metodidan foydalanish yaxshi natija beradi. Bunda bir shaxs-narsa bilan shu xildagi bir necha shaxs-narsalar o'quvchilarga ko'rsatilib, taqqoslanadi. Masalan, o'qituvchi bitta qaldirg'och rasmini ko'rsatib, o'quvchilardan so'raydi.

— Rasmda nimani ko'ryapsiz? (Qaldirg'ochni.)

— U nechta? (Bitta.)

Shaxs-narsaga so'roq bering.

— Nima?

So'ngra o'qituvchi bir necha qaldirg'ochning rasmini ko'rsatib so'raydi:

— Rasmda nimalarni ko'ryapsiz? (Qaldirg'ochlarni.)

Ularga so'roq bering.

— Nimalar?

Shu tarzda bir o'quvchi bilan ko'p o'quvchi, bir kitob bilan ko'p kitob qiyoslanadi. Buning natijasida bolalarga bir shaxs-narsani bildirgan ot birgalikda, ko'p (ikki va undan ortiq) shaxs-narsani bildirgan ot ko'plikda bo'lishi uqtiriladi va ko'plikdagi otlar **-lar** qo'shimchasi yordamida hosil qilinishi tushuntiriladi. O'quvchilar birlik va ko'plikda qo'llangan otlarni matndan topish,

bunday so'zlarga so'roq berish, birlikdagi otni ko'plikda, ko'plikdagi otni birlikda qo'llashga ko'nikma hosil qiladilar.

Mavzularni o'rganish jarayonida 3- sinf o'quvchilarining *qalam* so'ziga nima?, *qalamlar* so'ziga nimalar?, *bola* so'ziga kim?, *bolalar* so'ziga kimlar? so'rog'ini to'g'ri qo'ya olishlariga va ko'plik qo'shimchasi **-larning** talaffuzi va yozilishini bilib olishlariga erishish lozim.

90- DARS

Mavzu: otlarda birlik va ko'plik.

Darsning maqsadi: o'quvchilarni birlik va ko'plikdagi otlar bilan tanishtirish, birlikdagi otlar bilan ko'plikdagi otlarni farqlash, ularga so'roqni to'g'ri qo'yish, birlikdagi otlardan ko'plikdagi otlar hosil qilish vositalari o'rgatiladi. Mustaqillikka yo'naltirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: mustaqillikka yo'naltirish.

Darsning jihozi: turli rasmlar.

Darsning borishi.

1. Darsni tashkil etish. Sinf va o'quvchilarning darsga tayyorgarligi kuzatiladi.

2. Yangi mavzuni bayon etish. 211- mashqdagi ikkita gap o'qiladi. O'quvchilar diqqati *o'quvchi*, *o'quvchilar* so'ziga qaratiladi.

— *O'quvchi* so'ziga so'roq bering. (K i m ?)

— *O'quvchi* — ot. O'quvchi nechta ot? (O'quvchi bitta ot.)

— *O'quvchilar* so'ziga so'roq bering. (K i m l a r ?)

— O'quvchilar nechta? (O'quvchilar ko'p.)

— *O'quvchilar* ko'plikdagi ot.

— Keyingi ikkita gap o'qiladi.

Mashqdagi *bulbul*, *bulbullar*, *qaldirg'och*, *qaldirg'ochlar*, *kitob*, *kitoblar* so'zlari yuzasidan ham yuqoridagidek savol-javob o'tkaziladi.

Birlik va ko'plikdagi otlar aniqlanadi. Ulardan quyidagi xulosa chiqariladi: otlar birlik va ko'plikda bo'ladi. Birlikdagi otlar k i m ? yoki n i m a ?, ko'plikdagi otlar k i m l a r ? yoki n i m a l a r ? so'rog'iga javob bo'ladi. **-lar** qo'shimchasi birlikdagi otdan ko'plikdagi otni hosil qiladi.

Birlik va ko'plikdagi otlar doskaga quyidagi tartibda yozib boriladi:

Birlikdagi otlar

o'quvchi
bulbul
qaldirg'och
kitob

Ko'plikdagi otlar

o'quvchilar
bulbullar
qaldirg'ochlar
kitoblar

O'quvchilar doskadagi otlarni ko'chirib yozadilar.

3. 212- mashqni bajarish. She'r o'qitilib, so'roqlar yordamida otlarning birlik va ko'plikda ekani aniqlanadi. Ko'plikdagi otlarni birlikdagi otlarga aylantirib yoziladi.

N a m u n a : *sovuqlar — sovuq*

4. Saylanma diktant.

Saylanma diktant uchun quyidagi gaplardan foydalanish mumkin.

1. Navbatchi sinf xonasini shamollatdi.

2. Kuzda daraxt barglari sarg'aydi.

3. Yengil shabada esdi.

4. Kabutarlar osmonga ko'tarildi.

O'qituvchi gaplarni alohida-alohida o'qiydi. O'quvchilar gaplarni diqqat bilan tinglab, birlik va ko'plikdagi otlarni tanlab yozadilar.

5. Husnixat mashqlari. Husnixat uchun material.

Boshni fido ayla ato boshig'a,

Jismni qil sadqa ano qoshig'a...

Tun-kuningga aylagil nur posh,

Birisin oy angla, birisin quyosh!...

She'r husnixat talablariga rioya qilingan holda ko'chirib yoziladi.

6. Darsni yakunlash, bilimlarni savollar bilan mustahkamlash.

— Birlikdagi va ko'plikdagi otlar nimasi bilan farqlanadi?

— Ko'plikdagi otlar qaysi qo'shimchaga ega?

— Ko'plikdagi otlarga qanday so'roq beriladi?

O'quvchilarning savollarga bergan javoblari xulosalanadi, darsga yakun yasaladi.

7. Uyg'a vazifa: 213- mashqda berilgan birlikdagi otlarni ko'plikka aylantirib yozish.

Mavzu: ot yasovchi qo'shimchalar.

Darsning maqsadi: o'quvchilarni ot yasovchi qo'shimchalar bilan tanishtirish; **-chi, -kor, -dosh** qo'shimchalari bilan shaxs nomini bildiruvchi otlar, **-zor, -loq** qo'shimchalari bilan o'rin-joy nomini bildiruvchi otlar hosil qilinishini amaliy ko'rsatish, bunday otlarning ma'no va tuzilishi haqida tushuncha berish; o'quvchilarni mustaqillikka, ijodkorlikka yo'naltirish, husnixat malakalarini rivojlantirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi dars.

Darsning metodi: izlanish, suhbat metodi.

Darsning jihozi: turli rasmlar va darslik.

Darsning borishi.

1. Darsni tashkil etish, sinf va o'quvchilarning darsga hozirli-gini kuzatish.

2. Yangi mavzuni bayon etish.

Doskaga paxta, olma, gul, tosh va ikki qizni tasvirlovchi rasmlar osilib, ular yuzasidan quyidagicha suhbat uyushtiriladi:

— Rasmda nimalarni ko'ryapsiz? (Paxta, olma, gul, tosh, 2 ta teng qizlarni ko'ryapmiz.)

— *Paxta* so'ziga **-kor** qo'shimchasini qo'shib o'qing. (*Paxta-kor*.)

— *Paxtakor* so'zi qaysi so'z turkumiga kiradi? (Ot so'z turkumiga kiradi.)

— *Paxta, paxtakor* so'zlari uchun umumiy bo'lgan so'zni ayting. (*Paxta*.)

— Demak, *paxta* so'zning nimasi ekan? (O'zagi ekan.)

— **-kor** nima? (**-kor** — qo'shimcha.)

— *Paxta* so'zi nimani bildiriyapti? (Narsani.)

— *Paxtakor* so'ziga so'roq bering. (K i m ?)

— I so'zi nimani bildiriyapti? (Shaxsni bildiriyapti.)

— Narsa bildiruvchi otga **-kor** qo'shimchasini qo'shish bilan qanday ot yasaldi? (Shaxs oti yasaldi.)

— **-kor** qanday qo'shimcha ekan? (So'z yasovchi qo'shimcha ekan.)

Olma, gul, tosh, teng so'zlariga **-zor, -chi, -loq, -dosh** qo'shimchalaridan mosini qo'shish orqali otlar hosil qilish, ular

qanday otlar ekani, nimani anglatishi, bu qo'shimchalar qanday qo'shimchalar ekani haqida yuqoridagi kabi savol-javob o'tkaziladi. Suhbat jarayonida hosil bo'lgan otlarni o'zak va qo'shimchalarga ajratib, ular doskaga quyidagi ko'rinishda yozib boriladi.

Paxta — *paxtakor* (shaxs oti).

Olma — *olmazor* (o'rin-joy oti).

Gul — *gulchi* (shaxs oti).

Tosh — *toshloq* (o'rin-joy oti).

Teng — *tengdosh* (shaxs oti).

Javoblar umumlashtirilib, **-chi**, **-kor**, **-dosh** qo'shimchalari shaxs ma'nosini, **-zor**, **-loq** qo'shimchalari o'rin-joy ma'nosini bildirgan otlar yasaydi, degan qoida keltirib chiqariladi. O'quvchilar bu qoidani darslikdan o'qiydilar. Doskadagilarni ko'chirib yozadilar.

3. Darslik bilan ishlash. 226- mashqning topshirig'ini mustaqil o'qib chiqish topshiriladi. O'qituvchi mashqni qanday bajarish lozimligini so'raydi.

— Birinchi nima ish qilishimiz kerak?

— Mashqda berilgan ishlarni o'qiymiz. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning o'zak va qo'shimchalarini aniqlaymiz.

— Ikkinchi nima qilish kerak?

— Ajratib berilgan so'zlarning o'zaklarini bir ustunga, so'z yasovchi qo'shimcha olgan otlarni ikkinchi ustunga yozish kerak.

— Uchinchi ishimiz nima?

— Birinchi ustundagi otlar bilan ikkinchi ustundagi otlarning ma'nolarini farqlash.

— Mashqda berilgan birinchi gapni o'qing.

— *Havaskor qo'shiqchi quvnoq ohangda kuyladi.*

— Ajratib ko'rsatilgan so'z qaysi?

— *Havaskor.*

Bu so'zning o'zak va qo'shimchalarini ayting.

— *Havas* — o'zak, **-kor** — qo'shimcha.

So'ngra so'zlar ikki ustunga, ya'ni birinchi ustunga o'zak (*havas*) ikkinchi ustunga qo'shimcha olgan ot (*havaskor*) yoziladi. Suhbat jarayonida mashqda ajratib ko'rsatilgan otlar quyidagicha ko'rinishda doskaga yoziladi va ularning o'zak qo'shimchalari odatdagidek belgilanadi.

Havas — *havaskor*. *Qo'shiq* — *qo'shiqchi*. *Temir* — *temirchi*.
Gul — *gulzor*. *Ohang* — *ohangdosh*.

So'zlarning ma'nolari aniqlanadi.

— *Havas* so'ziga so'roq bering. (N i m a ?)

— Bu so'z nimani anglatadi? (Narsani.)

— *Havaskor* so'ziga so'roq bering. (K i m ?)

— U nimani anglatadi? (Shaxsni anglatadi.)

Mashqda berilgan boshqa so'zlarning ma'nolari ham shu taxlitda ko'rib chiqiladi.

Qo'shiq so'zi narsa nomini, *qo'shiqchi* so'zi shaxs nomini, *temir* so'zi narsa nomini, *temirchi* so'zi shaxs otini, *gul* so'zi narsa nomini, *gulzor* so'zi o'rin-joy nomini anglatishini o'quvchilar bilib oladilar.

4. 227- mashqni bajarish. O'quvchilardan biri mashqning shartini o'qib, uni qanday bajarish kerakligini tushuntirib beradi. O'qituvchi doskada namuna ko'rsatadi. N a m u n a : *o'yinchi, surnaychi...*

O'quvchilar mashqni mustaqil bajaradilar. Mashqni tekshirishda o'quvchilar yozganlarini o'qib, qo'shimchalarni aytadilar va so'zlarning ma'nosini izohlaydilar.

5. Lug'at ishi. *Bastakor* so'zining ma'nosi izohlanadi, *surnay, ohang, havaskor* so'zlarining imlosi ko'rib chiqiladi.

Bastakor — kompozitor, qo'shiq, kuy yaratuvchi.

Surnaychi, ohangdosh, havaskor so'zlari bo'g'in, harf, tovush tomonidan ko'rib chiqiladi. Har bir so'zning talaffuzi bilan imlosi o'rtasidagi farq aniqlanadi. Har qanday holatda ham bu so'zlar qoidaga mos ravishda yozilishi va bu so'zlarning imlosini yodda saqlash uqtiriladi. Imlosi o'rganilgan so'zlar bilan og'zaki gaplar tuzdiriladi, ularning ayrimlari aytib turib yozdiriladi: *Havaskor qizlar raqsni zavq bilan ijro etdilar. Hofizlar ohangdosh qo'shiqlardan kuyladilar. Surnaychi surnayni ba'zan yuqoriga, ba'zan pastga qarab chalardi.*

6. Husnixat mashqlari.

Shoir: *Ko'rkam bo'lsin yozuving,*

Yozuvga ber bor mehring.

Husnixat shioriga amal qilgan holda quyidagi she'r ko'chirib yoziladi:

Bog'larimizda yayraymiz har dam,

Bilim olamiz, kuylaymiz bardam.

Dunyoda xalqlar kun kechirsa tinch,

Ota-onalar tashvish tortmas hech.

(I. Muslim)

7. Darsni yakunlash va o'quvchilar bilimini mustahkamlash. Mustahkamlashda quyidagi savollardan foydalaniladi.

— Bugun darsimizda nimalar bilan tanishdik?

— Qaysi qo'shimchalar shaxs oti yasovchi qo'shimchalar ekan?

— Qaysi qo'shimchalar o'rin-joy oti yasovchi qo'shimchalar ekan?

— Ot yasovchi qo'shimchalar qanday vazifani bajarar ekan?

— Ot yasovchi qo'shimchalar so'zning qaysi qismiga qo'shiladi?

8. Uyg'a vazifa: 228- mashq.

So'z yasovchi qo'shimchalar yordamida hosil bo'lgan otlarni aniqlab, ularni ko'chirib yozish, ot yasovchi qo'shimchalarni belgilash lozimligi tushuntiriladi va namuna ko'rsatiladi.

N a m u n a : *tashuvchi*.

9. O'quvchilar bilimini baholash.

97- DARS

Mavzu: ot yasovchi qo'shimchalar (mustahkamlash).

Darsning maqsadi: o'quvchilarning ot yasovchi qo'shimchalar haqidagi tushunchalarini kengaytirish, otlarga ot yasovchi qo'shimchalar qo'shib, yangi ma'noli otlar hosil qilishni o'rgatish, test topshiriqlari bilan ishlash, aqliy faoliyatini rivojlantirish.

Darsning turi: takrorlash.

Darsning metodi: mustaqillik va ijodkorlikka yo'naltiruvchi metod.

Darsning jihozi: rasmlar, plakatlar.

Darsning borishi.

1. Uy vazifasining bajarilishini tekshirish. O'quvchilar 228-mashqdagi she'riy parchalardan yasovchi qo'shimchali otlarni (*gulzorda, tashuvchi, ishchilardan, dengizchilar, baliqchiga, paxtalar*) o'qib, ulardagi ot yasovchi qo'shimchalarni aytadilar va qo'shimchalarga izoh beradilar.

2. Darslik bilan ishlash. 229- mashqda berilgan otlar o'quvchilarga o'qitiladi, ularga ot yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, otlar hosil qilinadi. Hosil qilingan otlar yonma-yon yoziladi. Yasovchi qo'shimchalar odatdagidek belgilanadi. Mashq doskada bajariladi. O'quvchilar o'z ishlarini doskadagilar bilan solishtiradilar.

Ijod — ijodkor. Pardozi — pardozi. G'alla — g'allakor.

Savollar yordamida so'zlarning ma'nolari, qo'shimchalarning qanday qo'shimcha ekani aniqlanadi.

3. 230- mashqni bajarish.

O'quvchilar ikki guruhga bo'linadilar: birinchi guruhga **-chi, -kor, -dosh** qo'shimchalari bilan shaxs otlari hosil qilib yozish, ikkinchi guruhga **-zor, -loq** qo'shimchalari bilan o'rin-joy otlari hosil qilib yozish vazifasi topshiriladi. O'quvchilar lug'atdan yoki o'z lug'atlaridagi so'zlardan foydalanib, topshiriqni bajaradilar. O'quvchilar topshiriqni bajarib bo'lgach, daftarlarini almashtirib, bir-birlarining ishlarini tekshiradilar. Yozilgan so'zlar o'qitiladi va so'zlarning ma'nolarini tushuntirib berish talab etiladi. Eng ko'p so'z aytgan o'quvchilar rag'batlantiriladi. O'quvchilar yozgan so'zlari ishtirokida og'zaki gaplar tuzadilar va tuzgan gaplarini aytadilar.

4. Husnixat mashqlari.

Quyidagi maqollar husnixat qoidalariga amal qilgan holda doskadan ko'chiriladi. Bilim — baxt keltirar. *Bilimsiz kishiga ish yo'q, ishsiz kishiga osh yo'q.*

Maqollarning mazmuni yoritiladi.

— Bilim nima?

— Inson uchun bilim nima uchun kerak?

— Ilm-tariqatga hissa qo'shgan buyuk allomalardan kimlarni bilasiz?

— Qanday kasblarni bilasiz?

— Ulardan qaysi biri sizga yoqadi?

— Kelajakda kim bo'lishni xohlaysiz?

— „Ishsiz kishiga osh yo'q“ deganda nimani tushunasiz?

5. O'quvchilarning fikrlash doirasini aniqlash, kengaytirish maqsadida aqliy hujum (erkin fikrlash — pingbord) o'tkaziladi.

O'qituvchi kitobni o'quvchilarga ko'rsatib, bu haqda nima deyish mumkin, deb so'raydi. O'quvchilar kitob haqida bilganlarini aytadilar. O'qituvchi ularni doskaga yozib boradi.

Kitobni o'qiydiz. Kitob bilim beradi. Kitobda ertaklar yoziladi. Kitobni yozadilar. Kitobda rasmlar bor. Kitob qog'ozdan ishlanadi. Kitobning muqovasi bor. Bosmaxonada bosiladi. Sovg'a qilib beriladi. Do'konda sotiladi. Kitobni yirtish mumkin emas. Kitob — o'quv quroli. Kitobni ozoda saqlash kerak. Ko'p o'qish kerak.

Unda topishmoq, maqollar bor. „Qur'on“ kitobi. Javonda saqlash kerak. Uni sevish kerak. Ko'p narsalarni kitobdan o'rganamiz. Kitob — do'st. Kitob — oftob.

O'qituvchi o'quvchilarning kitob haqidagi fikrlarini umumlashtiradi: kitob haqida juda ko'p narsalarni bilar ekansiz. Kitob bizning qurolimiz, kitob bilim manbayi, kitobdan ko'p narsalarni bilib olamiz. Kitob bizga kelib yetishi uchun ko'p vaqt va mehnat kerak. Shuning uchun ham kitob yozgan kishilarni hurmat qilishimiz, kitobni yaxshi saqlashimiz kerak.

Bilim, rasm, muqova, yozuv so'zlariga so'z yasovchi qo'shimchalardan qo'shib, qanday yangi ma'noli so'zlar hosil qilish mumkinligi so'raladi. O'quvchilar *bilimli, bilimsiz; rasmlı, rasmsiz, rasmchi; muqovali, muqovasiz, muqovala, muqovachi; yozuvli, yozuvsiz, yozuvchi* so'zlarini aytib, ularning o'zak va qo'shimchalari va ma'nolarini izohlaydilar.

6. Darsni yakunlash.

— Darsda nima ishlar qildingiz?

— Qaysi mavzuni mustahkamladik?

— Dars sizga yoqadimi?

7. Uyga vazifa: 231- mashq. Nuqtalar o'rniga ot yasovchi qo'shimchalar qo'yib, birinchi, ikkinchi gaplar o'qiladi. O'qilganidek yozish tushuntiriladi.

Sifat — so'z turkumi

101- DARS

Mavzu: sifat — so'z turkumi.

Darsning maqsadi: o'quvchilarga sifat — so'z turkumi ekanligi, uning so'roqlari, gapdagi vazifasi haqida ma'lumot beriladi. Sifatning nutqimizdagi roli, sifatlardan nutqda o'rinli foydalanish, shaxs va narsalarning belgi xususiyatlarini yaqqol ko'ra bilish, sifatlarga so'roqlarni to'g'ri qo'ya bilish, ta'sirchan so'zlash, go'zallikka intilish kabi his-tuyg'ularni tarbiyalash.

Darsning turi: yangi bilim berish.

Darsning metodi: suhbat metodi.

Darsning jihozi: narsalar rasmi.

Darsning borishi. 1. Yangi mavzuning bayoni. Buning uchun topishmoqlardan foydalanish yaxshi natija beradi. Chunki topish-

moqlar narsaning belgisiga ishora qilish bilan diqqatni o'ziga tortadi. Fikr belgi orqali narsaga tomon yo'nalgan bo'ladi.

O'qituvchi darsga qadar doskaga anor haqidagi topishmoqni quyidagi ko'rinishda yozib qo'yadi.

_____ , yoqutday _____ ,

_____ , _____ , _____ ,

_____ , _____ , _____ ,

Hamma yerda do'sti bor.

Mayda, yoqutday qizil,
Shirin, nordon, xilma-xil.
Qalin, taxir po'sti bor,
Hamma yerda do'sti bor.

O'qituvchi avval chap tomondagi gaplarni o'qishni topshiradi va savollar beradi.

— Gap nima haqida boryapti? (Anor po'sti haqida.)

— Endi o'ng tomondagi topishmoqni o'qing.

— Topishmoqda qaysi meva haqida gap boryapti? (Anor haqida.)

— Topishmoqning javobidagi so'zni ayting. (Anor.)

— Anorning donachalari qanday ekan? (Mayda, qizil ekan.)

— Uning mazasi-chi? (Shirin, nordon.)

— Po'sti qanday ekan? (Qalin, taxir ekan.)

— Q a n d a y ? , Q a n a q a ? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar nimani bildiriyapti? (Narsaning belgisini.)

— Narsaning belgisi deganda nimani tushunasiz? (Narsaning belgisi deganda, otning rangini (qizil), mazasini (shirin, nordon, taxir), shaklini (mayda, qalin, yupqa) va xususiyatini (xilma-xil) tushunamiz.)

Shunday savol-javobdan so'ng o'qituvchi suhbatga yakun yasab, xulosasini aytadi: narsa-shaxs belgisini bildirgan so'zlar sifat deyiladi. Sifatlar Q a n d a y ? , Q a n a q a ? so'roqlariga javob bo'ladi. Qoida o'quvchilarga kitobdan o'qitiladi.

O'quvchilarga topishmoqni doskadan yozib, sifatlarning tagiga to'liqlik chiziq chizish tushuntiriladi.

2. Sifat haqidagi tushunchani mustahkamlash. 237- mashq shartiga ko'ra, she'r 2—3 o'quvchiga o'qitilib, sifatlar aniqlanadi. Ma'no jihatdan qaysi so'z bilan bog'lanib kelayotgani belgilanadi. So'ng ularni birgalikda daftarga ko'chirib yozish topshiriladi.

N a m u n a : *Go'zal bog'lar.*

3. 236- mashqni ishlash. Matn ifodali o'qiladi. O'quvchilar diqqati ajratib ko'rsatilgan so'zli gaplarga qaratiladi.

— Ikkinchi gapni o'qing.

— Ajratib ko'rsatilgan so'zni o'qing. (*Go'zal*.)

— Shu so'zga so'roq bering. (*Qanday?*)

— *Qanday?* so'rog'iga javob bo'lgan so'z qaysi so'z turkumiga kiradi? (Sifat so'z turkumiga kiradi.)

— *Go'zal* so'zi qaysi so'z bilan bog'langan? (*Tabiat* so'zi bilan bog'langan.)

— Ularni so'roqlari bilan birgalikda o'qing. (*Qanday tabiat?*)

— *Go'zal* tabiatning nimasi? (Belgisi.)

Matndagi gaplar shu taxlitda ko'rib chiqiladi. So'ngra sifatlar o'zaro bog'lanib kelgan so'zlar bilan namunadagidek yoziladi.

Namuna: (*qanday fasl?*) *ko'rkam fasl*.

4. Saylanma diktant. Saylanma diktant quyidagi gaplar bilan o'tkaziladi. 1. *Moviy osmonda oppoq bulutlar sayr qilmoqda.* 2. *Musaffo osmonda qushlar galasi qanot qoqmoqda.* 3. *Oq, sariq, qizil kamalaklar quyoshda tovlanmoqda.* 4. *Quyoshli o'lkamizning go'zal tabiati kishini o'ziga tortadi.*

O'qituvchi gaplarni birma-bir o'qiydi.

— O'quvchilar gapni diqqat bilan tinglab, sifatlar bilan bog'lanib kelayotgan so'zlarni aniqlab, ularni birgalikda yozadilar.

5. Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

— Sifat deb nimaga aytiladi?

— Sifat qanday so'roqlarga javob bo'ladi?

— Sifat shaxs yoki narsa-buyumning qanday belgi-xususiyatlarini bildiradi?

6. Darsni yakunlash va uyga vazifa. 238- mashq. So'roqlar o'rniga mos sifatlar tanlab, otlar bilan birgalikda ko'chiriladi.

Namuna: *qanday yung?* — *yumshoq yung.*

7. O'quvchilar bilimni baholash.

102- DARS

Mavzu: sifatlarning otga bog'lanishi.

Darsning maqsadi: sifat haqidagi tushunchalarni kengaytirish, sifatlarning otga bog'lanib, ikkinchi darajali bo'lak vazifasida kelishini tushuntirish, rang-tus, maza-ta'm va hajmni bildirgan sifatlarni farqlay bilishga o'rgatish, go'zallikka intilish, uni sevish hissini tarbiyalash.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: yaylovdagi toychoq rasmi.

Darsning borishi: 1. Uy vazifasini tekshirish. 238- mashqda berilgan topshiriqqa ko'ra, so'roqlar o'rniga qanday sifatlar qo'yilganligi va ular otlar bilan birgalikda yozilganligi kuzatiladi. Bunda so'roqlar yordamida sifatlarning qaysi so'z turkumi bilan bog'lanib kelganligiga o'quvchilar diqqati qaratiladi.

— Qanday yung? — *yumshoq yung.*

— Yumshoq nima? — *yumshoq yung.*

— N i m a ? so'rog'iga javob bo'lgan so'z qaysi so'z turkumiga kiradi? (Ot so'z turkumiga kiradi.)

— *Yumshoq* so'zi-chi? (Sifat so'z turkumiga.)

— Sifat qaysi so'z turkumi bilan bog'lanyapti? (Ot so'z turkumi bilan.)

Demak, sifatlar ot bilan bog'lanib kelar ekan, deb javoblar xulosalanadi.

2. Sifatlarning otga bog'lanib kelishini mustahkamlash va sifatlarning gapda ikkinchi darajali bo'lak vazifasida kelishi quyidagicha tushuntiriladi.

O'qituvchi yaylovda o'tlab yurgan toychani tasvirlovchi rasmni doskaga osib, unga o'quvchilar diqqatini qaratadi.

— Rasmda nimalarni ko'ryapsiz? (Yaylov, o'tloq, toycha, bolalarni ko'ryapmiz.)

— Yaylov qanday? (Keng, ko'm-ko'k, bepoyon.)

— O'tlar qanday? (Ko'm-ko'k, barra.)

— Toycha qanday? (Yosh, jajji, sho'x, o'ynoqi.)

— Toycha nimaning bolasi? (Otning bolasi.)

— Toychoq, o'tloq, yaylov haqida 5—6 so'zli gaplar tuzing.

O'quvchilar tuzgan gaplaridan ikkitasi tanlab olinadi va doskaga yoziladi. (*Ko'm-ko'k o'tloq qo'y-qo'zilarni chorlaydi. Sho'x, o'ynoqi toycha yaylovda o'tlayapti.*)

— Birinchi gapni o'qing. Gap nima haqida aytilgan? (O'tloq haqida.)

— O'tloq haqida nima deyilgan? (*Chorlaydi* deyilgan.)

— *O'tloq chorlaydi* birikmasi gapning qanday bo'lagi? (Gapning bosh bo'lagi.)

— Qaysi so'z ega? (*o'tloq* — ega, eganing tagiga bir chiziq chiziladi.)

— Kesim-chi? (*chorlaydi* — kesim, kesimning tagiga ikki chiziq chiziladi.)

— Qanday o'tloq? (Ko'm-ko'k o'tloq.)

— *Ko'm-ko'k* gapning qanday bo'lagi? (Ikkinchi darajali bo'lagi, ikkinchi darajali bo'lakning tagiga to'liqinli chiziq chiziladi.)

— Ikkinchi darajali bo'lak gapning qaysi bo'lagiga bog'lanadi? (Bosh bo'laklardan biriga.)

— *Ko'm-ko'k* bosh bo'laklarning qaysi biriga bog'langan? (Egaga bog'langan.)

— Shu gapda ega nima bilan ifodalangan? (Ot bilan ifodalangan.)

— Ikkinchi darajali bo'lak nima bilan ifodalangan? (Sifat bilan ifodalangan.)

Ikkinchi gap ham xuddi shunday tahlil qilinadi.

Demak, sifat gapda otga bog'lanib, ikkinchi darajali bo'lak vazifasida kelar ekan, degan xulosa chiqariladi.

Doskadagi gaplar quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

Ko'm-ko'k o'tloq qo'y-qo'zilarni chorlaydi.

Sho'x, o'ynoqi toycha yaylovda o'tlayapti.

O'quvchilar doskadagi gaplarni ko'chirib, egalar (*o'tloq, toycha*)ning tagiga bir (—), kesimlar (*chorlaydi, o'tlayapti*)ning tagiga ikki (___), ikkinchi darajali bo'laklar (*ko'm-ko'k, sho'x, o'ynoqi*)ning tagiga to'liqinli (~~~~) chiziq chiziladi.

3. Darslik bilan ishlash. 239- mashqdagi she'riy parcha 2—3 o'quvchiga ifodali o'qitiladi. *Uyur* (orasida bir ayg'iri bo'lgan biyalar to'dasi, otlar to'dasi), *yo'rg'a* (mayda qadam tashlab yurmoq, pildirab yurmoq, yo'rg'alab yurmoq) so'zlariga izoh beriladi va quyidagi savollar bilan o'quvchilarga murojaat etiladi.

— Bu she'rni kim yozgan? (*Ro'zimat Doliyev*.)

— Shoir toychoqning harakatini qanday so'zlar bilan tasvirlagan? (*Chopib keling, kishnab keling* degan so'zlar bilan.)

— Toychoqni qaysi sifatleri bilan maqtagan? (*Jajji, quvnoq, yo'rg'a, o'ynoqi, munchoq* kabi sifatleri bilan.)

— Uni qanday o'tloqqa chaqiryapti? (*Ko'm-ko'k o'tloqqa chaqiryapti*.)

— She'rda nimalar haqida aytilgan? (*Toycha, o'tloq haqida*.)

— She'rdan toychoqning belgilarini toping. Ular qaysi so'zlar? (*Jajji, quvnoq, yo'rg'a, o'ynoqi*.)

— O'tloqning belgisi-chi? O'tloq qanday ekan? (*Ko'm-ko'k*.)

— *Jajji, quvnoq, yo'rg'a, o'ynoqi* so'zlari so'z turkumlaridan qaysi biriga kiradi? (Sifatga.)

— *Toycha-chi?* (Ot.)

— *Ko'm-ko'k* so'zi qaysi so'z turkumiga kiradi? (Sifat so'z turkumiga kiradi.)

— *O'tloq* so'zi-chi? (Ot so'z turkumiga kiradi.)

— Sifat gapda qaysi so'z turkumi bilan bog'langan? (Ot bilan bog'langan.)

Toycha, o'tloq so'zlari (otlari) bilan bog'langan so'zlar (sifatlar) birgalikda doskaga yoziladi va ular tegishli chiziqlar bilan ko'rsatiladi.

— Qanday toycha? (*Jajji, quvnoq, yo'rg'a, o'ynoqi toycha.*)

— Qanday o'tloq? (*Ko'm-ko'k o'tloq.*)

O'quvchilar ularni doskadan ko'chirib yozadilar.

4. 240- mashqni bajarish. Mashq shartiga ko'ra bajariladi. O'qituvchi belgi, shakl va hajmi hamda maza-ta'm bildirgan sifat-larga misol keltirishni so'raydi. O'quvchilar og'zaki misollar keltiradilar, o'qituvchi ularga mos otlar topib yozishni aytadi. O'quvchilar kitobdagi namunaga qarab, mashqni mustaqil yozma bajaradilar.

O'quvchilar yozganlarini o'qib, sifatlar otlarning qanday belgisini bildirayotganligini aytadilar.

5. Husnixat mashqlari.

Safo Ochilning „O'z tilim“ she'ridan quyidagi to'rtlik husnixat qoidalariga amal qilgan holda yoziladi:

Burro-burro so'zlayman,

Kelajagim ko'zlayman.

Istiqbolim, iqbolim,

O'zbek tilim, o'z tilim.

6. Dars quyidagi savollarga o'quvchilarning javoblarini eshish bilan yakunlanadi.

— Sifat gapda qaysi so'z turkumiga bog'lanadi?

— Sifatlar gapda qanday vazifada keladi?

— Sifatlar nimaning belgi-xususiyatini bildiradi?

— Nutqimizda sifatlar nima uchun ishlatiladi?

7. Uyga vazifa: 241- mashq. Otlarga xos belgini bildirgan sifat-larni tanlab, birgalikda yoziladi.

N a m u n a : *Halol mehnat, to'g'ri yo'l...*

8. O'quvchilar bilimlarini reyting ball tizimida baholash.

Mavzu: sifat yasovchi qo'shimchalar.

Darsning maqsadi: o'quvchilarni sifat yasovchi qo'shimchalar bilan tanishtirish; **-li, -dor, -siz** qo'shimchalari bilan sifatlar hosil qilish; **-li, -kor** qo'shimchali sifatlar bilan **-siz** qo'shimchali sifatlarini qiyoslash, ularning ma'nolaridagi farqni aniq ajrata bilishga o'rgatish.

Darsning turi: yangi bilim berish.

Darsning metodi: induktiv metod.

Darsning jihozi: bahor manzarasi rasmi.

Darsning borishi.

1. Darsni tashkil etish. Sinf va o'quvchilarning darsga hoziriligini kuzatish, uy vazifasini tekshirish.

2. Yangi mavzuni bayon etish 248- mashqni bajarish orqali tushuntiriladi. Mashqda berilganlar alohida-alohida o'qitilib, gaplardagi ajratib ko'rsatilgan o'zakdosh so'zlar doskaga yoziladi. O'zakdosh so'zlardagi yasovchi qo'shimchalar ajratiladi.

Kuch—kuchli, mador—madorsiz, xabar—xabardor. O'zakdosh so'zlar bir-biri bilan solishtiriladi.

— *Kuch* deganda nimani tushunasiz? (Insonda to'plangan quvvat, qudrat degan ma'noni tushunamiz.)

— *Kuchli* deganda nimani tushunasiz? (Kuchi, quvvati ko'p, baquvvat degan ma'noni tushunamiz.)

— *Mador* deganda nimani tushunasiz? (Inson quvvati, qudrati ma'nolarini tushunamiz.)

— *Madorsiz* deganda-chi? (Kuchsiz, holsiz, nimjon degan ma'noni tushunamiz.)

— *Xabardor* deganda nimani tushunish mumkin? (Biror voqeadan xabar topgan, voqeani bilgan ma'nolarini tushunish mumkin.)

— *Kuch, kuchli* so'zining o'zagini ayting. (*Kuch.*)

— *Mador, madorsiz* so'zining o'zagini ayting. (*Mador.*)

— *Xabar, xabardor* so'zining o'zagi qaysi? (*Xabar.*)

— **-li, -siz, -dor** so'z yasovchi qo'shimchalari o'zakka qo'shilib, nima hosil qilyapti? (**-li, -siz, -dor** so'z yasovchi qo'shimchalari o'zakka qo'shilib, sifat hosil qilyapti.)

— **-li, -dor** qo'shimchalari bilan yasalgan sifatlar nimani anglatyapti? (Biror belgiga ega emaslikni, egasizlikni bildiriyapti.)

Javoblar umumlashtirilib, xulosa chiqariladi. Chiqarilgan xulosa darslikdan o'qitiladi.

3. 249- mashqni bajarish orqali sifat yasovchi qo'shimchalar haqidagi bilimlar mustahkamlanadi.

4. Mustaqil ish.

Mustaqil ishlash uchun topshiriq. Nuqtalar o'rniga tushirib qoldirilgan qo'shimchalarni qo'yib, gaplarni yozing. Qo'shimcha qo'yib to'ldirilgan so'zlarning o'zagi va qo'shimchalarini belgilang.

1. Hunar... qo'l och qolmas. 2. Hunar...da gap ko'p. 3. Baxtni mehnat... topib bo'lmaydi. 4. Baliq suv... yasholmaydi. 5. Elimning tuprog'i hosil... 6. Odob... bola elga manzur.

Mustaqil ishni tekshirishda nuqtalar o'rniga qanday qo'shimchalar qo'yilgani va shu so'zlarning ma'nolari izohlanadi.

5. Husnixat mashqlari.

Quyidagi gaplarni husnixat qoidalariga rioya qilib yozish o'quvchilarga tavsiya etiladi.

Zumrad ko'p chiroyli, odobli, muloyim, aqlli qiz ekan. U erta bilan barvaqt ko'zasini ko'tarib, soy yoqalab, buloq boshiga borarkan. Yo'lda uchragan lola-gullar boshlarini egib, unga salom berarkanlar. (Ertakdan.)

O'quvchilar gaplarni yozib bo'lgach, o'qituvchi: „Solishtirib ko'raylik, kimning xati chiroyli“, deya o'quvchilarning ishlarini kuzatib, bir-biri bilan solishtiradi. Yaxshi yozgan o'quvchilar rag'batlantiriladi. O'quvchilar yozganlarini o'qiydilar. O'qituvchi savollar beradi.

— Bu gaplar qaysi ertakdan olingan?

— Siz „Zumrad va Qimmat“ ertagini o'qiganmisiz?

— Zumrad erta bilan turib nima ishlar qilar ekan?

— Lola-gullar nima uchun Zumradga egilib salom beradi?

— „Zumrad va Qimmat“ ertagidagi qaysi qiz sizga ko'proq yoqadi? Nima uchun yoqadi?

6. Darsni yakunlash va uyga vazifa topshirish.

Dars quyidagi savollar bilan yakunlanadi:

— Bugungi darsimizda qanday qo'shimchalar bilan tanishdik?

— Sifat yasovchi qo'shimchalarni ayting.

— **-li, -kor** qo'shimchalari bilan hosil qilingan sifatlar ni mani anglatadi?

— **-siz** qo'shimchasi bilan hosil qilingan sifatlar-chi?

— Sifatlar gapda nimaga bog'lanib keladi?

Mavzu: son — soʻz turkumi.

Darsning maqsadi: a) shaxs-narsalarning sanogʻini bildirgan soʻzlarni gap tarkibidan ajratish, ularga soʻroq berishga oʻrgatish, sonlarni oʻzi bogʻlanib kelgan soʻzlar bilan yozish malakasini rivojlantirish; b) oʻquvchilarda doʻstlik-oʻrtoqlik, mehnat, mehnatsevarlik hissini tarbiyalash.

Darsning turi: bilimlarni hisobga oluvchi, yangi bilim beruvchi.

Darsning jihozi: turli narsalarni tasvirlovchi rasmlar.

Darsning borishi.

1. Darsga qadar doskaga yozib qoʻyilgan quyidagi matn oʻqitiladi.

Sinfimizda oʻttizta oʻquvchi bor. Ular oʻn besh qiz, oʻn besh oʻgʻil boladan iborat. Men uchinchi partada, Husan toʻrtinchi partada oʻtiramiz. Sinfimizdagi 20 oʻquvchi besh bahoga, oʻn oʻquvchi toʻrt va besh bahoga oʻqiydi. Ularning hammasi bir-birini hurmat qiladi.

- Sizning sinfingizda nechta oʻquvchi oʻqiydi?
- Siz bir-biringizga qanday munosabatda boʻlasiz?
- Oʻqishda, ishda oʻrtogʻingizga qanday yordam koʻrsatasiz?
- Birinchi gapni oʻqing. (*Sinfimizda oʻttizta oʻquvchi bor.*)
- Nechta oʻquvchi? (*Oʻttizta oʻquvchi.*)
- *Oʻquvchi* soʻzi nimani anglatadi? (*Shaxsni.*)
- *Oʻttiz* soʻzi shaxsning nimasini anglatadi? (*Oʻttiz* soʻzi shaxsning sonini anglatadi.)
- Ikkinchi gapni oʻqing. (Ular oʻn besh qiz, oʻn besh oʻgʻil boladan iborat.)
- Sinfda qancha qiz, qancha oʻgʻil bola bor? (*Oʻn besh qiz, oʻn besh oʻgʻil boladan iborat.*)
- *Qiz, oʻgʻil* soʻzlari nimani anglatadi? (*Shaxsni.*)
- *Oʻn besh* soʻzi shaxsning nimasini anglatyapti? (*Oʻn besh* soʻzi shaxsning sonini anglatyapti.)
- Uchinchi gapni oʻqing. (*Men uchinchi partada, Husan toʻrtinchi partada oʻtiramiz.*)
- Nechanchi partada? (*Uchinchi, toʻrtinchi partada.*)
- *Parta* soʻzi nimani anglatyapti? (*Parta* soʻzi narsaning nomi anglatyapti.)

— *Uchinchi, to'rtinchi* so'zi narsaning nimasini anglatyapti? (*Uchinchi, to'rtinchi* so'zi narsaning tartibini anglatyapti.)

Keyingi gap ham shu tartibda ko'rib chiqiladi. O'qituvchi shaxs va narsalarning sanog'i, tartibini bildirgan so'z son ekanligi, sonlar qancha?, nechta?, nechanchi? so'roqlariga javob bo'lishi, *o'ttiz, o'n besh, uchinchi, to'rtinchi, yigirma, o'n* kabi so'zlar son turkumiga kirishini tushuntiradi. Bu haqdagi qoida darslikdan o'qitiladi. O'quvchilar doskadagi matnni yozib, sonlarning tagiga to'liqinli chiziq chizadilar.

N a m u n a : *Sinfimizda o'ttizta o'quvchi bor.*

2. Darslik bilan ishlash. 261- mashqni bajarish orqali son haqidagi bilimlar mustahkamlanadi. Mashqda berilgan gaplar o'qitilib, har qaysi gapdagi shaxs va narsalarning sanog'ini bildirgan so'zlar aniqlanadi, ular bilan bog'lanib kelayotgan so'zlar birgalikda aytiladi. (*Bir tup gul, yuz g'uncha...*) Uchinchi gapni o'qishda sanoq sonlarga **-inchi (-nchi)** qo'shimchasini qo'shish bilan tartib sonlar hosil bo'lishi suhbat orqali tushuntiriladi.

3. Mustaqil ish.

Mustaqil ish uchun topshiriq (mustaqil ish topshirig'i bilan doskaga yozib beriladi). Topishmoqlarni o'qing va javobini toping.

Pastakkina bo'yim bor,

Yetti qavat to'nim bor.

O'zi bitta, ko'zi o'nta.

O'zi bitta, qulog'i to'rtta.

Ikki joyda to'rt.

Ko'chiring. Narsalarning sonini bildirgan so'zlarning tagiga to'liqinli chiziq chizing.

4. Husnixat mashqlari.

O'quvchilar quyidagi she'riy parchani husnixat qoidalariga rioya qilgan holda doskadan ko'chirib yozadilar.

Shodlik to'lsin desangiz,

Yuragimga, dilimga,

A'lo o'qing maktabda,

Mehr qo'yib bilimga. (Uyg'un)

Savollar orqali she'rning mazmuni ochiladi.

— Ilg'or o'quvchi bo'lish uchun nima qilish kerak?

— Yaxshi baholarga o'qisangiz o'zingizni qanday his qilasiz?

— Sizning burchingiz nima?

5. Darsni yakunlash va egallangan bilimlarni savollar orqali aniqlash.

— Shaxs-narsalarning sanog'ini bildirgan sonlar qanday son deyiladi?

— Shaxs-narsaning tartibini bildirgan sonlar-chi?

— Sanoq sonlarga qanday so'roqlar beriladi?

— Tartib sonlarga-chi?

— Tartib sonlar qanday hosil qilinadi?

6. Uyga vazifa: 262- mashq. Mashqdagi „O'tmishda“ matni o'qitiladi. O'qituvchi matn mazmuniga bog'liq tushuncha beradi: *qadim-qadim zamonlarda boylarning katta yeri, suvi, juda ko'p ot, aravalari bo'lgan. Ular yerlariga mardikorlarni yollab ishlata edilar. Olgan hosillarini aravalarda shaharlarga jo'natib, sotar edilar. Gadoyvoy ana shunday boylardan biri edi.*

Matn mazmuni yuzasidan savollar beriladi va sonlar aniqlanadi.

— Gadoyvoy nechta mardikorni egarchi mahallasiga boshlab keldi?

— Uning qo'rasida nechta ot, nechta arava turardi?

— Necha kishi otlarni aravaga qo'shdi?

— Nechanchi aravaga palos yozilib, ko'rpacha solindi?

Aniqlangan sonlar gapda nimalar bilan bog'lanib kelayotganini bilib kelish uyga vazifa qilib topshiriladi.

7. Darsga faol qatnashgan o'quvchilar rag'batlantiriladi va bilimlari reyting ball tizimi asosida baholanadi.

113- DARS

Mavzu: sonlarning otlar bilan bog'lanishi.

Darsning maqsadi: a) o'quvchilarning son haqidagi tushunchalarini kengaytirish, sonlarga to'g'ri so'roq berishga o'rgatish, sonlarning otlarga bog'lanib kelishi haqida tushuncha berish; b) mehmon kutish, mehmonga borganda o'zini qanday tutish, ovqatlanish, atrofida qilargalarga qanday munosabatda bo'lish kabi axloqiy siqatlarini rivojlantirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: non, un, arpa, bug'doy, arava.

Darsning borishi.

1. Uy vazifasini tekshirish orqali o'quvchilarning son haqidagi tushunchalarini aniqlash.

2. Sonlarning otga bog'lanib kelishi. 263- mashqni bajarish orqali tushuntiriladi.

Anvar Obidjon va Ilyos Muslim qalamiga mansub she'riy parchalar o'qilib, savollar bilan she'r mazmuni ochiladi.

— O'rtoqlari kim?

— Ular nima uchun kelishadi?

— Ular nimalar bilan mehmon qilinadi?

— Mehmonga borganda o'zingizni qanday tutishingiz kerak?

— Atrofdagilarga qanday munosabatda bo'lasiz?

— Mehmon kutishda-chi?

— Mehmonni qanday e'zozlash kerak?

— Arpa-bug'doy ortilgan arava nima qilmoqda?

— Aravada yana nima kelmoqda?

— Qanday un?

— Arpa, bug'doydan nima olinadi?

— Arpa, bug'doy qayerda va qanday qilib unga aylantiriladi?

— Siz qanday tegirmonlarni bilasiz?

— Undan nima qilinadi? (O'qituvchi arpa, bug'doy donlari yoki ularning boshog'i, oq va qora unlarni, ulardan tayyorlangan turli nonlarni ko'rsatib, undan tayyorlanadigan boshqa mahsulotlarni ham aytib, nonni isrof qilmaslik, non ulug' ne'mat ekanini uqtiradi.)

— Mehmonlarga nima qo'yilmoqchi? (Non, murabbo.)

— Nechta non? (Uchta non.)

— Qancha murabbo? (To'rt piyola murabbo.)

— Nechta?, Qancha? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlar nimani bildiriyapti? (Narsalarning sonini bildiriyapti.)

— Nimaning sonini bildiriyapti? (Nonning, piyolaning sonini bildiriyapti.)

— Non, piyola so'ziga so'roq bering. (Nima?)

— Nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar qanday so'z turkumiga kiradi? (Ot so'z turkumiga kiradi.)

— Son chapda nimaga bog'lanib kelyapti? (Son chapda otga bog'lanib kelyapti.)

Keyingi to'rtlikdagi *o'n arava, uch arava* birikmasi ustida ham shunday savol-javob o'tkaziladi va ular doskaga yozib boriladi.

(*Uchta non, to'rt piyola, o'n arava, uch arava*). O'quvchilar doskadagilarni daftarlariga ko'chirib yozadilar.

3. Darslik bilan ishlash. 264- mashqni bajarish bilan sonlarning otga bog'lanib kelishi haqidagi tushuncha kengaytiriladi.

Mashq o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar ishtiroki bilan avval og'zaki, keyin yozma holda doskada va daftarda bajariladi. Mashqda

berilgan sonlar o'qitiladi. Ularga so'roq beriladi. So'roqlar orqali sanoq va tartib sonlar aniqlab olinadi. Dorskada darslikdagi namuna ko'rsatiladi. O'quvchilar navbat bilan doskaga chiqib, avval sanoq sonlarni, so'ngra tartib sonlarni otlar bilan birgalikda yozadilar.

4. 265- mashqni bajarish bilan mavzu mustahkamlanadi. Mashqda berilgan sonlar o'qitiladi. Chiziqlar o'rniga gapning mazmuniga mos sonlar tanlab, gaplar qayta tuziladi. Mashq bezagi boshlab chiqilgach, o'quvchilar uni mustaqil yozma bajaradilar.

5. Husnixat mashqlari. Dorskaga quyidagi topishmoq yozib boriladi.

*Bittagina onasi,
O'n ikkita bolasi,
Har bolaning boshida,
O'ttiz amma-xolasi.
(Yil, oy, kun.)*

O'quvchilar topishmoqni javobi bilan husnixat qoidalariga rioya qilib yozadilar.

6. Lug'at so'zlar bilan ishlash. *To'rt murabbo, qirq sahifa, bahona, poyezd* so'zlariga o'quvchilar diqqati qaratiladi. So'zlar o'qilib, ularning talaffuzi bilan imlosi o'rtasidagi farq aniqlanadi va yozilishini esda saqlash ta'kidlanadi.

7. Yoddan yozuv diktanti. Diktant uchun darslikning 94-betidagi Safo Ochilning „Shudring“ she'rini tanlash mumkin. Chunki she'r o'quvchilar tomonidan yod olingan. Shunga qaramay she'r bir necha marta o'qilib, esga olinadi. Ayrim o'quvchilarga yoddan aytiriladi. So'ngra darsliklar olib qo'yiladi. O'quvchilar she'rni yoddan yozadilar. Yozganlarini kitobdan tekshiradilar.

8. Darsni yakunlash. Dars quyidagi savollarga o'quvchilarning javoblarini eshitish bilan yakunlanadi:

— Bugun darsda nimalar haqida gaplashdik?

— Sonlar gapda nimaga bog'lanib keladi?

— Necha nchi? so'rog'iga javob bo'lgan sonlar qanday son deyiladi?

— Necha?, Qancha? so'rog'iga javob bo'lgan sonlar-
chi?

— Qaysi so'zlarning imlosini o'rgandik?

9. Uyga vazifa: 266- mashq. Mashqda berilgan son, topishmoq o'qitiladi va javobi topiladi. (14 ta quloq, 14 ta shox) she'riy topishmoqdagi va topishmoqning javobidagi sonlarni otlar bilan yonma-yon yozish uyda bajariladi.

10. O'quvchilar bilimini reyting ball tizimida baholash.

Mavzu: sifat, son — soʻz turkumlari (takrorlash).

Darsning maqsadi: a) oʻquvchilarning sifat, son haqidagi bilimlarini mustahkamlash; b) tabiatga, atrof-muhitga sezgir nazar tashlashga oʻrgatish; hamjihat boʻlib ishlashga, doʻstona munosabatda boʻlishga yoʻl ochish.

Darsning metodi: musobaqa-bellashuv, interfaol usulda.

Darsning jihozi: rasmlar, tarqatma materiallar.

Darsning borishi.

1- harakat. Darsning qoidasi bilan tanishtirish.

Intizomli boʻlish; oʻzaro hurmat; erkin fikrlash; faol qatnashish; izlanuvchanlik; imkoniyat.

Guruhlarni dars qoidasiga rioya qilishlari kuzatib boriladi.

2- harakat. Guruhlarga boʻlinish.

Stol ustiga 30 ta oʻquvchiga 5 xil rangdagi 5 xil shakl aralash holda qoʻyiladi. Shakllar sinfdagi oʻquvchilar soniga qarab koʻpaytirilishi yoki kamaytirilishi mumkin.

1. Qogʻozdan qirqilgan 6 ta qizilrangli doiracha.

2. Oltita yashilrangli kvadrat.

3. Oltita havorangli uchburchak.

4. Oltita sariqrangli toʻrtburchak.

5. Oltita binafsharangli romb.

Oʻquvchilar aralashdirib qoʻyilgan bu shakllardan xohlaganlarini tanlab oladilar, shakllarga qarab guruh aʼzolari, bir-birlarini topadilar va har bir guruh oʻzi uchun belgilangan joyni egallaydi. Guruhlar insoniy fazilatlaridan kelib chiqqan holda oʻzlariga nom tanlaydilar: birinchi guruh „Doʻstlik“, ikkinchi guruh „Sadoqat“, uchinchi guruh „Mehribon“, toʻrtinchi guruh „Muruvvat“, beshinchi guruh „Ibrat“ degan nomlarni tanlaydi. Guruhlar oʻzlariga nima uchun shunday nom tanlaganliklarini izohlab beradilar.

Masalan: „Doʻstlik“ guruhi oʻz nomini shunday deb izohlaydi: biz hamma bilan doʻstlashishni xohlaymiz, hammaga doʻstlik qoʻlini choʻzmoqchimiz. Chunki doʻstlik qudratli kuchdir, kabilar. Boshqa guruhlar ham oʻz nomlarini izohlaydilar.

3- harakat. Guruhlar ishi.

Guruhlarning har biriga tabiat qoʻynidagi bolalar va kattalar hayotini tasvirlovchi rasmlar tarqatiladi. Rasmning orqa tomonida quyidagicha topshiriq beriladi:

1- topshiriq. Rasmga qarab hikoya tuzing. Hikoya uchun mavzu tanlang, reja tuzing. Mavzuni yoritishda sifatlarni ko'proq qo'llang. Shaxs va narsalarning ko'rinishi, holati, ruhiyati u yoki bu narsaga munosabatini ochib berishga harakat qiling.

Bu topshiriqni bajarish uchun 12—15 minut vaqt ajratiladi.

2- topshiriq. Guruhlar ishining taqdimoti. Guruhlarning tuzgan hikoyalari eshitiladi. Hikoya tuzishga qo'yilgan talablar qanchalik yoritilganligi va hikoyaning mazmuni tahlil qilinadi. O'qituvchi tahlilga qarab guruhlarning ishini baholaydi. Baholashda 3 xil rangdagi doirachadan foydalaniladi (3 ball uchun qizil, 2 ball uchun yashil, 1 ball uchun sariq doirachalar belgilangan.) Shu taxlitda boshqa guruhlar ham taqdimot o'tkazadilar.

3- topshiriq. Sifatlarning har biriga 3 tadan belgi bildirgan so'zlar tanlab, birgalikda yozing:

- Qanday daryo? —
- Qanday havo? —
- Qanaqa bino? —
- Qanaqa bola? —
- Qanday o'rmon? —
- Qanday ona? —
- Qanday tog'? —
- Qanday suv? —

Boshqa guruhlarga ham xuddi shunday topshiriqli kartochka beriladi. Topshiriqni bajarish uchun 5—6 daqiqa vaqt ajratiladi. Vaqt tugagach, topshiriqni birinchi bo'lib bajargan g'olib guruh, bajargan ishini o'qiydi. Boshqa guruhlardagi o'quvchilar ishning bajarilishi haqida o'z fikrlarini bildiradilar. Ayrim o'rinlariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritadilar.

4- topshiriq. Shaxs-narsa sanog'ini bildirgan 6 ta, shaxs-narsa tartibini bildirgan 4 ta so'z topib, ularni otlar bilan birgalikda yozing.

Topshiriqni bajarishga 5 daqiqa vaqt beriladi. G'olib guruh, ya'ni birinchi bo'lib ishni bajargan guruh yozganlarini o'qiydi. Boshqa guruhlar uni o'zlarining ishlari bilan taqqoslaydilar. U guruh ishida uchramagan son ot birikmasini qoldirib, boshqalarini o'chiradilar.

4- harakat. Guruhlarning ishini yakunlash. O'qituvchi guruhlarning qanday ishlagani, dars qoidasiga rioya qilganlari, o'tilgan mavzularni takrorlab mustahkamlashda bugungi darsning ahamiyati haqida so'zlaydi.

Har bir guruhdagi faol o'quvchilar baholanadi. Har qaysi guruhning to'plagan ballari umumlashtirilib, e'lon qilinadi, interfaol usuldagi dars ishi yakunlanadi. O'quvchilar bugungi interfaol darsning qanday o'tganligi haqida o'z fikr-mulohazalarini aytadilar.

Fe'l

(10 soat)

„Fe'l“ haqida tushuncha berish, fe'l turkumiga oid so'zlarning muhim belgilarini aniqlash bilan bog'liqdir. Aniq shaxs-narsaning harakatini bildirish fe'lning grammatik ma'nosi bo'lishi bilan birga, shu turkumdagi so'zlarning leksik ma'nosi ham hisoblanadi (*yurmoq, suzmoq, uchmoq, ekmoq...*). Fe'lning leksik ma'nosi bu bilan chegaralanmaydi; shaxs-narsa holati (*sevinmoq, charchamoq, etmoq...*) shaxs-narsalararo munosabat (*sevmok, salomlashmoq, hurmatlamoq...*) kabi ma'nolarni ham anglab kela oladi. Fe'llarning leksik-semantik ma'nosi xilma-xil bo'lsa ham, grammatik ma'nosi shaxs-narsa harakatini bildirishdir. Shaxs-narsa harakatini bildirgan so'zlar nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi?, nima qilmoqchi? kabi so'roqlarga javob bo'ladi.

Harakatning shaxs, son, zamon, mayl va daraja shakllari holda ifodalanishi fe'lning o'ziga xos belgisidir. 3- sinfda fe'lning zamon, shaxsga ko'ra o'zgarishi haqida ma'lumot berilmaydi. Lekin mashqlar orqali fe'lning tuslanishi bilan bog'liq tushunchalar singdirilib boriladi. Masalan, fe'llarni so'roqlar yordamida aniqlashda zamon shakliga ishora qilinadi (Nima qildi?, Nima qilyapti?, Nima qiladi? ...), biroq asosiy termin ishlatilmaydi.

O'quvchilarning o'z nutqlarini fe'llar bilan boyitishlari, so'zlashuvda esa fe'llarni aniq, o'z o'rnida ishlatishlariga erishish lozim. Bunga fe'l va uning semantik guruhlari yuzasidan turli tipdagi mashg'ulotlar o'tkazish orqali erishiladi. Nutqdaqarama-qarshi va yaqin ma'noli fe'llarning ishlatilishi yuzasidan ham amaliy mashqlar o'tkazilishi lozim. O'quvchilar o'z fikri, maqsadlarini aniq bildirish uchun yaqin ma'noli fe'llardan samarali foydalana bilishlari kerak.

Shunday qilib, o'quvchilar 3- sinfda, 2- sinfda fe'l haqida olgan bilimlarini chuqurlashtiradilar, fe'llarning bo'lishli va bo'lishsizlik shaklida qo'llanilishini o'rganadilar va fe'llarni o'z

nutqlarida to'g'ri ishlatish malakasini takomillashtiradilar. Shu bilan birga, imloga doir mashqlar, gap tuzish, gap tarkibi haqida ham mashg'ulotlar olib boriladi.

116- DARS

Mavzu: fe'l haqida ma'lumot.

Darsning maqsadi: a) fe'l — so'z turkumi ekanligini haqida ma'lumot berish; shaxs va narsaning harakatiga qarab fe'llarga to'g'ri so'roq qo'yish malakasini shakllantirish; fe'llarni to'g'ri yozish, nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish; b) fikrlashuvda madaniy munosabatda bo'lish; har bir ishga to'g'ri yondashish hissini tarbiyalash.

Darsning turi: yangi bilim berish.

Darsning metodi: deduktiv metod.

Darsning jihozi: shifokor bemorni eshitayotgan, qishdagi qushlarning holatini tasvirlovchi rasmlar, samolyot, poroxod, kir yuvish mashinasi, dazmol kabilar tasviri tushirilgan rasmlar.

Darsning borishi.

1. O'quvchilarning darsga tayyorgarligini kuzatish.

2. Rasm bilan ishlash.

Doskaga shifokor bemorni davolayotgan, qishdagi qushlarning hayotiga doir rasmlar osiladi. Rasm yuzasidan suhbat o'tkaziladi.

— Rasmda nimalarni ko'ryapsiz? (Shifokor, bemor, qushlar, daraxtlarni ko'ryapmiz.)

— Shifokor bemorni nima qiladi? (Davolaydi.)

— Qishda qushlarga nima uchun qiyin bo'ladi? (Qishda sovuq, qushlarga don yo'q, qishda qushlar don izlaydi.)

— Qishda qushlarga nima qilish kerak? (Qushlarga don sepib turish kerak.)

3. 273- mashqdagi gaplar yozilgan plakat doskaga osiladi.

O'qituvchi gaplarga so'roq berib o'qitadi.

— Shifokor bemorni nima qildi? (Davoladi.)

— *Davoladi* so'zi nimani bildiradi? (Harakatni.)

— Kim davoladi? (Shifokor.)

— *Shifokor* so'zi nimani bildiradi? (Shaxsni.)

— Qor tinmay nima qilyapti? (Yog'yapti.)

— *Yog'yapti* so'zi nimani bildiriyapti? (Harakatni.)

— Nima yog'yapti? (Qor.)

— *Qor* so'zi nimani anglatyapti? (Narsani.)

Keyingi gap ham shu tarzda tahlil qilinadi.

— *Davolaydi, yog'yapti, izlaydi* so'zlari nimani bildiradi? (Harakatni.)

— Nimaning harakatini? (Shaxs va narsalarning.)

— Javoblar umumlashtirilib, narsa-shaxs harakatini bildirgan so'zlar fe'l turkumiga oid so'zlar ekanini tushuntiradi.

243- mashqda berilgan gaplarni ko'chirib yozadilar. Fe'llarning tagiga chizadilar.

3. Husnixat mashqlari.

Husnixat qoidalari eslatilgach, o'quvchilar quyidagi she'rni ko'chirib yozadilar.

*So'zlaringiz,
Joylab dilga,
Otilanaman,
Porloq yo'lga!*

*Siz quvonchim,
Hayajonim,
Mehribonim
Ayajonim!*

Umarali Qurbonov

O'quvchilar ishni tugatgach, she'r o'qitiladi va savollar beriladi.

— Siz ham onangizni yaxshi ko'rasizmi?

— Ularni qanday hurmat qilasiz?

— Maktabga ketayotganingizda onangiz nimalarni tayinlaydilar?

4. Darslik bilan ishlash.

174- mashqdagi matn o'qiladi. Matn yuzasidan savollar beriladi.

— Texnika deganda nimalarni tushunasiz?

— Siz hayotingizda qanday texnik asboblardan foydalanasiz?

— Texnikaviy mo'jizalarni bilasizmi? (Internet, uyali aloqa vositasi.)

Doskaga samolyot, paroxod, kir yuvish mashinasi, dazmol kabilarning rasmlari osib qo'yiladi, bulardan qachon va qaysi vaqtlarda foydalanish haqida suhbat uyushtiriladi. Bu asboblardan insonlar qachon foydalanadilar?

— Bu narsalar inson hayotida qanday xizmat qiladi?

— Samolyot uzoqlarga uchdi.

— Samolyot nima qildi? (Uchdi.)

— Uchdi so'zi samolyotning nimasini bildiriyapti? (Harakatini.)

— Demak, bu narsalar inson hayotida kundalik ro‘zg‘orda hamisha ishlatiladigan narsalar ekan.

Matnda ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarga so‘roq beriladi. Shaxs va narsaning harakatini bildirayotgan so‘zlar aniqlanadi. O‘quvchilar matnni kitobdan ko‘chirib yozadilar, yozganlarini tekshiradilar: fe’llarning tagiga ikki chiziq chiziladi.

5. Darsni yakunlash.

— Harakatni bildirgan so‘zlarga qanday so‘roqlar beriladi?

— *Allalaydi* so‘ziga so‘roq bering. (Nima qiladi?)

— *Qayg‘uradi* so‘ziga so‘roq bering. (Nima qiladi?)

— *Erkalaydi* so‘ziga so‘roq bering. (Nima qiladi?)

— *Allalaydi, qayg‘uradi, erkalaydi* so‘zlari kimga xos? (Onaga.)

— Ona ulug‘ shaxs.

— Shaxs va narsalarning harakatini bildirgan so‘zlar nima deyiladi? (Fe’l deyiladi.)

6. Uyga vazifa: 275- mashq. „Qurilishda“ mavzusida matn o‘qilib, mazmuni yoritiladi. Mashqni bajarish uchun namuna ko‘rsatiladi: *Hozir quruvchilar tez va soz qurishyapti.*

Bo‘lishli va bo‘lishsiz fe’llar

(5 soat)

O‘quvchilarga harakatning bajarilganligini bildirgan fe’llar bo‘lishli fe’l, harakatning bajarilmaganini bildirgan fe’llar bo‘lishsiz fe’l ekanini tushuntirishda so‘zlarni taqqoslash yaxshi natija beradi. Buning uchun doskaga bo‘lishli va bo‘lishsiz fe’llar ishtirok etgan gaplar yoziladi; fe’llar aniqlanib, ularning ma’nosi qiyoslanadi: *Qarmoq tortildi—qarmoq tortilmadi.*

Shu tarzda *keldi, bordi, yurdi va kelmadi, bormadi, yurmadi* fe’llari yonma-yon yozilib, o‘quvchilarga o‘qitiladi. Savollar berish orqali harakatning bajarilgan yoki bajarilmaganligi aniqlanadi. O‘qituvchi yangi mavzuni suhbat yo‘li bilan tushuntiradi. Bo‘lishli fe’llarga **-ma** qo‘shimchasini qo‘shish bilan bo‘lishsiz fe’l hosil qilinishini misollar orqali tushuntirib beradi.

Fe’llardagi bo‘lishli va bo‘lishsizlik hodisasi murakkab grammatik kategoriya bo‘lib, 3- sinfda **-ma** affiksi, uning inkor ma’no bildirishi va yozilishi bilan bog‘liq bo‘lgan leksik-grammatik hodisani to‘g‘ri anglay olsalar, maqsadga erishilgan bo‘ladi.

Mavzuni o‘rganish jarayonida quyidagilarga erishish lozim:

- 1) bo'lishli fe'llardan bo'lishsiz fe'llar hosil qila bilish;
- 2) fe'lning leksik ma'nosidan harakatning bajarilgan yoki bajarilmaganini aniqlay bilish;
- 3) bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarga to'g'ri so'roq qo'ya olish;
- 4) bo'lishsiz fe'llar yordamida gaplar tuza olish.

126- DARS

Mavzu: bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar.

Darsning maqsadi: a) o'quvchilarga bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar haqida tushuncha berish; bo'lishsiz fe'llarni bo'lishli fe'llardan farqlash; ularga so'roqlarni to'g'ri qo'ya bilish, bo'lishli fe'llardan bo'lishsiz fe'llar hosil qilishni o'rgatish; b) do'stlik, mehr-oqibatlilik kabi insoniy fazilatlarni o'stirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: „bemor bola va uni ko'rgani kelgan bolalar“ni tasvirlovchi rasm.

Darsning borishi.

1. Uy vazifasini tekshirish.

2. Yangi mavzuni bayon etish. Mavzu 301- mashqni bajarish orqali tushuntiriladi. Rasm doskaga osilib, suhbat o'tkaziladi.

— Bolalar kimni ko'rgani kelishdi?

— O'rtog'i nima uchun maktabga bormadi?

— Bolalar nimalar haqida suhbatlashishdi?

— Siz o'qishda o'rtog'ingizga qanday yordam berasiz?

„Mehribon o'rtog'lar“ matni o'qilib, savollar yordamida fe'llar aniqlanadi. So'ngra matn ostida berilgan fe'llarga o'quvchilar diqqati qaratiladi. Fe'llar o'qilib, harakat bajarilgan, bajarilmaganligiga qarab, ular ikki ustunga ajratib yoziladi.

— *Keldi* so'ziga so'roq berish. (Nima qildi?)

— *Keldi* fe'lida harakat nima qilgan? (Harakat bajarilgan.)

— *Kelmadi* fe'lida-chi? (Harakat bajarilmagan.)

— *Bordi* fe'lida harakat bajarilganmi yoki bajarilmaganmi?

(Harakat bajarilgan.)

— *Bormadi* fe'lida-chi? (Harakat bajarilmagan.)

— Bo'lishsiz fe'llar bo'lishli fe'llardan qaysi tomoni bilan farq qilyapti? (Bo'lishsiz fe'llar **-ma** qo'shimchasi bilan bo'lishli fe'llardan farq qilyapti.)

— Bo'lishsiz fe'llar qanday hosil qilinadi? (Bo'lishli fe'llarga **-ma** qo'shimchasini qo'shish bilan bo'lishsiz fe'llar hosil qilinadi.)

Bu haqdagi qoida darslikdan o'qitiladi.

Keyingi fe'llarning qaysi birida harakat bajarilgan, qaysi birida harakat bajarilmagani aniqlanib, ular doskaga quyidagicha yozib boriladi:

harakat bajarildi

keldi
bordi
aytdi
ko'rishdi
suhbatlashdi
gapirdi

harakat bajarilmadi

kelmadi
bormadi
aytmadi
ko'rishmadi
suhbatlashmadi
gapirmadi

O'quvchilar doskadagi fe'llarni ko'chirib yozadilar.

3. Darslik bilan ishlash. 302- mashqni bajarish. Matn o'qiladi. Matn yuzasidan savollar beriladi.

- Matnda nechta gap bor?
- Ular qanday gaplar?
- Nima uchun ularni darak gaplar deb o'ylaysiz?
- Ozoda nechanchi sinfda o'qiydi?
- U nimadan hech qolmaydi?
- Ozoda o'quv qurollarini qanday saqlaydi?
- U topshiriqlarni mustaqil nima qiladi?
- Ozoda o'rtoqlaridan nimasini ayamaydi?

So'ngra matnni ko'chirib, bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarning tagiga ikki chiziq chizish topshiriladi.

N a m u n a : *Ozoda uchinchi sinfda o'qiydi.*

4. Mustaqil ish.

Berilgan gaplarning mazmuniga mos fe'llar tanlab yozing.

Osmonga qora bulut _____ , lekin yomg'ir _____ .
Ertalab quyosh charaqlab _____ . Osmonda bulutlar _____ .
Men Qudrat bilan kutubxonaga _____ .

Qo'yish uchun so'zlar: *bordim, ko'rinmadi, chiqdi, yog'madi, ko'rindi.*

O'quvchilar yozganlarini o'qib, chiziqlar o'rniga qo'yilgan fe'llarning qaysi biri bo'lishli, qaysi biri bo'lishsiz ekani, bo'lishsiz fe'llar qanday hosil bo'lishini tushuntirib beradilar.

5. Husnixat mashqlari.

Chiroyli yozuv qoidalari eslatiladi. O'quvchilar quyidagi gaplarni doskadan ko'chirib yozadilar. Bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar aniqlanadi.

Ona tuni bilan uxlamadi. Tongga yaqin farzandlarning harorati biroz pasaydi. Onaning yuragi tinchlandi.

6. Darsni yakunlash va o'tilgan mavzuni savollar bilan mustahkamlash.

- Qanday fe'llar bo'lishli fe'l deyiladi?
- Bo'lishsiz fe'l deb qanday fe'llarga aytiladi?
- Bo'lishsiz fe'llar qanday hosil qilinadi?
- **-ma** qanday qo'shimcha?
- Bo'lishli, bo'lishsiz fe'llar ishtirok etgan gaplar tuzib ayting.

7. Uyga vazifa: 303- mashq. Bo'lishli fe'llarni bo'lishsiz fe'llarga aylantirib yozish yuzasidan doskada namuna ko'rsatiladi. Bo'lishsiz fe'lni hosil qilgan qo'shimchani tagiga chizish tushuntiriladi. (*Yozdi—yozmadi.*)

132- DARS

Mavzu: fe'l yasovchi qo'shimchalar.

Darsning maqsadi: a) o'quvchilarni fe'l yasovchi qo'shimchalar bilan tanishtirish, **-la, -illa** qo'shimchalarini qo'shib fe'llar hosil qilish, fe'llardagi o'zak va qo'shimchalarni belgilash, fe'llarga so'roq berish, test bilan ishlash malakalarini o'quvchi ongiga singdirish.

Darsning turi: yangi bilim beruvchi.

Darsning metodi: suhbat.

Darsning jihozi: hayvon va parrandalarning rasmlari.

Darsning borishi.

1. Darsni tashkil etish. O'quvchilarning darsga hozirlanishlarini kuzatish.

2. Uy vazifasini tekshirish: o'quvchilarning bahorgi ta'tilni qanday o'tkazganliklari haqida qisqacha suhbat o'tkazib, ta'til taassurotlari haqida yozilgan insholardan eshitiladi. Eng yaxshi yozilgan insholardan 2—3 tasi o'quvchilarning ijodiy ishlari to'plamlari uchun tanlab olinadi. Insho egalari rag'batlantiriladi. O'quvchilarning insholari tekshirish va baholash uchun yig'ib olinadi.

3. Mavzuni bayon etish. Mavzu 310- mashq ustida ishlash orqali tushuntiriladi. Mashqda berilgan gaplar o'quvchilarga

o'qitilib, har qaysi gapda ajratib ko'rsatilgan so'zlarga o'quvchilar diqqati qaratiladi. Suhbat orqali so'zlarning ma'nolaridagi farqlarni aniqlash, o'zaklari bir xil bo'lgan so'zlarni yonma-yon yozish, ularning o'zak va qo'shimchalarini belgilash bilan so'z asosi o'zaklarga **-la**, **-illa** yasovchi qo'shimchalarni qo'shish orqali fe'llar hosil qilish lozimligi tushuntiriladi. O'quvchilar doskadagi so'zlarni ko'chirib yozadilar.

ko'z — ko'zla; so'z — so'zla; qars — qarsilladi; qag' — qag'illadi; bosh — boshla; miyov — miyovladi.

4. 311- mashq shartiga ko'ra og'zaki bajariladi. Birinchi to'rtlik o'qilib, so'roqlar berilib, fe'llar (o'ylayman, kuylayman) aniqlanadi. Ulardagi *o'y*, *kuy* so'zlariga **-la**, ikkinchi to'rtlik o'qilib, **shap**, **taq**, **ak**, **laq** so'zlariga **-illa** qo'shimchasini qo'shish bilan *shapillatar*, *taqillatar*, *akillatar*, *laqillatar* fe'llari hosil qilinganini o'quvchilar bilib oladilar.

5. She'rning mazmuniga ko'ra o'qituvchi o'quvchilardan quyidagi savollarga javob oladi:

- Siz qaysi kasbni yoqtirasiz?
- Nimaga qiziqasiz?
- Biror kasbni egallash uchun hozir nimalarni o'rganyapsiz?
- Kelajakda kim bo'lishni xohlaysiz?
- Odobli bolalar qanday bo'ladi?
- „Odobni beodobdan o'rgan“, degan maqolni qanday tushunasiz kabilar.

5. Saylanma diktant. Diktantda quyidagi gaplarni o'qituvchi birma-bir o'qiydi. O'quvchilar gapdagi yasama fe'llarni yozadilar.

1. Avval *o'yla*, keyin *so'yla*. 2. *Ona farzandini „shirintoyim“, „asalginam“, „toychoqqinam“ so'zlari bilan erkaladi*. 3. *Sora qo'g'irchog'ini allaladi*. 4. *Qish kunlari o'rmonda shamol g'uvillaydi*.

Yasama fe'llar: *o'yla*, *so'zla*, *erkaladi*, *allalaydi*, *g'uvullaydi*.

6. Husnixat mashqlari.

O'quvchilar quyidagi she'riy parchani doskadan chiroyli yozuv qoidalariga rioya qilib ko'chiradilar.

*Dunyo yuzi yana tinch-u,
keng bo'lsa,*

*Har bolaning
Baxti doim*

Teng bo'lsa:

*— Bu juda soz,
Juda soz. (Po'lat Mo'min)*

7. O'quvchilar egallagan bilimlarni aniqlash maqsadida test o'tkaziladi.

Yasama fe'llar qaysi qatorda berilgan?

- a) boshchi, ishchi, ishchan;
- b) boshla, shovulla, pichirla;
- d) boshliq, ishsiz, ishla.

O'quvchilar testdagi to'g'ri javobni kesma harflar bilan ko'rsatsalar ham bo'ladi.

8. Darsni yakunlash va uyga vazifa topshirish. Uyga 312- mashq topshiriladi. Mashqni namunada ko'rsatilgandek bajarishi kerakligi tushuntiriladi.

Yil davomida o'tilganlar yuzasidan interpaol dars

164- DARS

Mavzu: yil davomida o'tilgan mavzular yuzasidan interfaol dars.

Darsning maqsadi: a) o'quvchilarning yil davomida egallagan bilimlarini esga tushirish, mustahkamlash, nutqini o'stirish, tinglash qobiliyatini rivojlantirish; b) topqirlik, ziyraklik, chaqqonlik tuyg'ularini tarbiyalashi, hamkorlik, jamoatchilik, tirishqoqlik hissini rivojlantirish, o'zaro bir-birini hurmat qilishga o'rgatish.

Darsning metodi: musobaqa, bellashuv.

Darsning jihozi: tarqatma materiallar.

Darsning borishi.

1- harakat. Mashg'ulot qoidasi bilan tanishtirish.

- vaqtdan unumli foydalanish;
- o'zgalarning fikrini qadrlash;
- bir-birini hurmat qilish;
- yangilik kiritishga harakat qilish;
- faol ishtirok etish.

2- harakat. O'quvchilarni guruhlariga bo'lish.

Har bir guruhda 6 yoki 8 o'quvchi bo'lishi kerak.

Guruhlarning nechta bo'lishi sinfdagi o'quvchilar soniga bog'liq. Guruhda 6 o'quvchi bo'lishi ko'zda tutilgan bo'lsa, oltita, sakkiz o'quvchi ko'zda tutilgan bo'lsa, sakkizta qog'ozga avvaldan belgilangan nomlar yozib tayyorlanadi. Guruhlarga bo'lish uchun bu qog'ozlar teskari tomoni bilan stol ustiga qo'yiladi. O'quvchilar

ulardan istaganlarini oladilar. Masalan, *ziyraklar* deb yozilgan qog'ozni kimlar olgan bo'lsa, ular birlashib, bir guruhni tashkil etadi. Topqirlar deb yozilgan qog'ozni olgan o'quvchilar yig'ilib, yana bir guruhni tashkil etadilar va h.k.

1- guruh: chaqqonlar.

2- guruh: ziyraklar.

3- guruh: topqirlar.

4- guruh: bilimdonlar degan nomga ega bo'ladilar. Har qaysi guruh o'zi uchun belgilangan joyga noan'anaviy holda o'tiradilar.

3-harakat. Guruhlar ishi.

1- topshiriq. Berilgan so'zlardan ikkita gap tuzib yozing. Gap-larning bosh va ikkinchi darajali bo'laklarini aniqlab, ularni odat-dagidek belgilang. (Har qaysi guruh bajaradigan ishi yuzasidan ana shunday topshiriq yozilgan kartochkalar tarqatiladi. Lekin gap tuzish uchun boshqa so'zlar beriladi.)

Chaqqonlar guruhiga: *o'rtasida, gulxan, yalanglik, yonmoq-da, kattakon, qizi, gulxanning, o'gay, onaning, oldiga, keldi.*

Ziyraklar guruhiga: *O'sarjon, nom, deb, kuchukchasiga, qo'y-di, tez, bo'ldi, katta, kunda.*

Topqirlar guruhiga: *katta, bahorda, qozonda, pishiriladi, sumalak, toza, eng, donidan, tayyorlanadi, sumalak, bug'doy.*

Bilimdonlar guruhiga: *har, xil, bog'imizda, ochiladi, gullar, bahorda, otam, turli, ko'chatlaridan, yil, ham, gul, bu, ekdilar* so'zlari beriladi.

Topshiriqni bajarish uchun 5—6 daqiqa vaqt beriladi. Guruh-lar vazifani bajarib bo'lishgach, qo'l ko'tarib, ishning tugagani haqida xabar beradilar. O'qituvchi ishni ko'rib chiqib, baholaydi.

Baholash mezoni quyidagicha: binafsha rasmlı kartochka 3 ball, lola rasmlı kartochka 2 ball, qoqi o't rasmlı kartochka 1 ballni bildiradi. Guruhlarning ishi qanday va qancha vaqt ichida bajaril-ganligiga qarab baholanadi.

2- topshiriq. Gapni o'qing, ulardagi bosh bo'laklarni aniqlab, tagiga chizing. Ega va kesimga so'roq bering. Bu bo'laklarga bog'lanib kelayotgan so'zlarni savollar bilan yozing. (Har qaysi guruhga shu topshiriq bilan boshqa-boshqa gaplar yozilgan kartochkalar tarqatiladi.) **Chaqqonlar guruhiga:** *rang-barang gullar ko'zni qu-vontiradi. Ziyraklar guruhiga:* *Ola quyon o'zini eshikka urdi. Top-qirlar guruhiga:* *Gulzordan yoqimli hid atrofga taraladi. Bilim-donlar guruhiga:* *Osmonni qora bulut qopladi* gaplari beriladi.

Topshiriqni bajarish uchun 5—6 daqiqa vaqt ajratiladi.

3- topshiriq. Berilgan soʻzlar bilan oʻzakdosh soʻzlar tuzing. Oʻzakdosh soʻzlarning oʻzak va qoʻshimchasini odatdagidek belgilang. Oʻzakdosh soʻzlardan qatnashtirib, gap tuzing. Tuzgan gapingizni yozing. Gapdagi soʻzlarning oʻzak, soʻz yasovchi va soʻz oʻzgartuvchi qoʻshimchalarini odatdagidek belgilang. (Guruhlarga shu topshiriq bilan boshqa soʻzlar yozilgan kartochkalar tarqatiladi.)

„**Chaqqonlar**“ *guruhiga bosh, ish, „Ziyraklar“ guruhiga paxta, kuch, „Topqirlar“ guruhiga qatiq, gul, „Bilimdonlar“ guruhiga tuz, suv* soʻzlari yozilgan kartochkalar beriladi.

4- topshiriq. Boshlab berilgan hikoyani davom ettiring. Hikoyangizda sifatlarni koʻproq qoʻllashga harakat qiling, boʻlishsiz feʼllardan ham foydalaning. Hikoyani qanday davom ettirishni yaxshilab oʻylab oling. Hikoyaga sarlavha tayyorlang. Tanlagan sarlavhangizni qoʻyib, hikoyani yozing.

„**Chaqqonlar**“ *guruhiga: Yoz kunlarining birida Zokir bilan Faxriddin baliq oviga borishdi. Ularga Zokirning Olapar ismli iti ham ergashdi. Faxriddin ariq boʻyiga oʻtirib, suvga qarmoq tashladi. Shu payt...*

„**Ziyraklar**“ *guruhiga: Saxiy kuz. Bogʻlarda mevalar gʻarq pishgan. Men oʻrtoqlarim bilan bogʻbonlarga yordam berish uchun bogʻga bordim. U yerda...*

„**Topqirlar**“ *guruhiga: Qahraton qish. Ilhom Bahrom bilan yalanglikka chana uchgani ketayotgan edi. Yoʻllar muzlagan. Mashinalar asfalt yoʻlda zoʻrgʻa yurardi. Birdan...*

„**Bilimdonlar**“ *guruhiga: Zumrad bahor boshlandi. Tabiat uygʻondi. Hamma yoqqa koʻm-koʻk gilam toʻshalgan. Oʻqituvchimiz bilan lola sayliga chiqdik. Biroq u yerda...*

Guruhlarning inshosi eshitiladi. Tanlangan mavzuning yoritilishi muhokama etiladi. Muhokamaga koʻra insholar baholanadi.

5- harakat. Guruhlar toʻplagan ballar umumlashtiriladi. Gʻoliblar taqdirlanadi.

Interfaol darsni savollar bilan yakunlash.

— Dars sizga yoqdimi? Nima uchun yoqdi?

— Bugungi darsimizda qaysi mavzularni takrorladik? Qanday ishlarni bajardik?

— Hikoya tuzishda nimaga asoslandingiz?

— Guruhingiz toʻplagan ballardan xunsandmisiz?

— Qaysi guruhni yaxshi ishladi deb oʻylaysiz? Nima uchun?

MUNDARIJA

Mualliflardan	3
Materialning asosiy mazmuni va uni izchil o'rganish	4
Ikkinchi sinfda o'tilganlarni takrorlash	7
Bilimlar kuni	8
1- dars	10
2- dars	13
3- dars	15
7- dars. Interfaol dars	17
10- dars	20
14- dars	22
15- dars	25
18- dars. Interfaol dars	27
20- dars	30
23- dars	31
Gap	33
25- dars	33
27- dars	36
28- dars	38
30- dars	40
33- dars	42
35- dars	44
36- dars	46
Gap bo'laklari	49
40- dars	49
42- dars	52
47- dars	55
Gapda so'zlarning hog'lanishi	59
49- dars	61
50- dars	64
So'zning tarkibi. So'zning o'zagi va o'zakdosh so'zlar	66
54- dars	67
57- dars	69
So'z yasovchi qo'shimchalar	71
61- dars	71
62- dars	73
So'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar	75
66- dars	76

73- dars. Interfaol dars	78
So'z turkumlari	81
74- dars	81
75- dars	84
Ot	88
82- dars	89
Otlarning birlik va ko'plikda qo'llanilishi	92
90- dars	93
96- dars	95
97- dars	98
Sifat — so'z turkumi	100
101- dars	100
102- dars	102
106- dars	106
Son — so'z turkumi	108
110- dars	108
113- dars	110
115- dars. Interfaol dars	113
Fe'l	115
116- dars	116
Bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar	118
126- dars	119
132- dars	121
Yil davomida o'tilganlar yuzasidan interfaol dars	123
164- dars	123

MATLUBA XUDOYBERGANOVA, SIDDIQ FUZAILOV,
MUKAMBAR MUXTOROVA

3- SINFDA ONA TILI DARSLARI

O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma

Toshkent „O'qituvchi“ 2004

Tahririyat mudiri *S. Ochil*
Muharrir *H. Yusupova*
Badiiy muharrir *Sh. Qahhorov*
Texn. muharrir *S. Tursunova*
Musahhih *M. Ibrohimova*
Kompyuterda sahifalovchi *E. G'ulomova*

IB №8396

2004 yil 24 avgustda original-maketdan bosishga ruxsat etildi.

Bichimi 60x90 $\frac{1}{16}$. Kegli 11 shponli. Tayms garniturasi. Ofset bosma usulida bosildi. Bosma t. 8,0. Nashr t. 8,0. Shartli b.t. 7,2.

10 100 nusxada bosildi. Buyurtma № 361.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining „O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 700129. Toshkent. Navoiy ko'chasi, 30 // Toshkent, Yunusobod dahasi, Murodov ko'chasi, 1- uy. 2004.
Shartnoma № 12—107—04.

Maktab kutubxona jamg'armasiga kiritilgan.